

A-3736

SOVETSKE OKKUPATSIOON EESTIS / HANS KRÜS

Keelatud

1—5000

82
/ 11

Tulda 362

~~over 84~~

~~6178~~

ODAMEHE KIRJASTUS / TARTUS / MCMXX

Uurimistöö esimeseks ülesandeks ja esimeseks astmeks ajaloos, nagu pea kõigis teisteski teadustes, on faktide konstateerimine. See on tarviliku tootesmaterjaali korjamine, millele alles hiljem võib järgneda süstematiseerimine ja faktide walgustamine uurija üleüldiste ajalooliste ideede kaasabil, millest järgneb teataw „lõppotsus“ uuritawa aine kohta. Selle „lõppotsuse“ tegemiseks on tarwis teatawat kaugust, et käsitatawat ajajärku ehk sündmust tarwilikult awaras perspektiivis näha, et järeldused ja otsused sünniks küllalt laialise ja rikkaliku materjaali põhjal. Selles mõttes ei ole praegu weel aeg tulnud Saksa okkupatsiooni kohta „wiimase sõna“ ütlemiseks. Weel on tarwis palju tööd materjaalide kogumise, nende analüseerimise ja kriitilise eeluurimise alal, seda enam et ühegi ajajärgu kohta meie kodumaa ajaloos nii ruttu ja nii rohkel arwul pole materjaale häwitatud kui 1918. a. okkupatsiooni kohta.

Et okkupatsiooniwõimude tegewuse kohta käiwaid dokumente ja materjaale kadumise ja häwinemise eest päästa, pööras nende ridade kirjutaja kohe Eesti Ajutise Walitsuse tegewusse astumisel nowembrikuul Eesti Ajutise Maanõukogu Wanemate Kogu poole ettepanekuga selleks tarwilikke samme astuda, mille tagajärjel asja korraldamine minu hoolde anti. Kuid warsti selgus, et päästa enam pea midagi ei olnud. Tähtsamad paberid häwitati ja toimetati kõrwale. Selle saatuse osaliseks said kõige pealt iseäranis huwituswäärilised sala-wäljapolitsei arhiivid. Ei läinud korda ka soldatite kaudu „alkäe“ neist wäärtuslikumaid akte omandada. Ainult üksikud juhuslikud katked oli wõimalik kätte saada. Samasugune oli lugu ka teiste sõjawäeliste asutuste arhiwega. Okkupatsiooni walitsusel oli enne wõimu täielikku üleminekut weel küllalt aega ja küllalt jõudu, et oma tegewuse jälgi põhjalikult kinni katta. Iseäranis awarad olid selleks wõimalused Lõuna-Eestis, kus wõimu üleminek teatud põhjustel aeglasem oli.

Siin andis weel 16. nowembril Provinzial-Verwaltung Livland järgmise salaringkirja kõigile oma all olewaille

walitsusasutustele: „Kõik aktid tulewad läbi waadata, kas neis ei leidu:

a) sõjawäelaste ja riigisakslastest ametnikkude isiklikka asju;

b) poliitiliselt ehk ajalooliselt tähtsat materjaali;

c) teateid lätlaste, eestlaste ja kohalikkude wahekorradade üle ning asjaolusid, mis Balti sakslaste kohta, kes teateid muretsenud, saatuslikuks wõiks saada.

Asjad a ja b tulewad wälja wõtta ja Saksamaale kaasawõtmise otstarbel kokku pakkida; asjad c tulewad hoolsalt häwitada (ära põletada).“

Nagu pärast selgus, on seda juhatuskirja ka hoolega täidetud. Ajalooliselt wäärtuslikum ja iseäranis poliitiliselt huwitavam materjaal, alates Liwi- ja Eestimaa prowintsi-walitsuste, rüütelkondade ja maakogude ning lõpetades amtsvorsteherite arhiiwide ja kirjakogudega on häwitatud ehk kõrwale toimetatud. Kuigi osa wiimasest materjalist senni weel alles hoidunud, on ta siiski praegusel silmapilgul kättesaamatu ajaloolasele. Samuti kättesaamatu on praegu meie maa okkupatsioonisse puutuwad materjaalid, mis rohkel arwul sõjawäeliste asutuste poolt Saksamaale weetud ja ka need, mis laiali pillatud Saksa ajakirjanduses ja alles hoidunud Saksa wälisministeeriumi ja endise wägede ülemjuhatause arhiiwes.

Kogu see materjaali puudulikkus manitseb ajaloolast Saksa okkupatsiooni waatlemisel suurele ettewaatusele lõpulikkude kokkuwõtete ja järelduste tegemisel ja sunnib teda praegu jääma peaasjalikult uurimistöõ esimesele astmele, s. o. materjalide kogumisele ja faktide konstateerimisele. Seda olen pidanud ka mina käesolewa raamatu kirjutamisel silmas pidama, tuues kokkuwõtteid nii palju kui see materjaali poolest wõimalik, ainult esialgses kujus ja jättes esialgu kõrwale terwed huwitawad peatükid, mille esitamine wõimalik alles tulewikus. Ja nii on saanud käesolewast kirjutuste kogust peaasjalikult rahwaraama, mis on Eestis 1918. a. walitsenud Saksa okkupatsiooni esimeseks laiemaks ülewaateks ja selle iseloomulikute külgede kokkuwõtteks.

EESTIMAA OKKUPEERIMINE

Sõja lahtipuhkemisega Wene- ja Saksamaa wahel juulikuus 1914 sai ka Balti rahwastele ähwardawaks okkupeerimise wõimalus Wilhelm II wägede poolt. Nii ihaldataw kui see oli kohalikule Saksa ollusele, nii eitawalt waatas selle peale Eesti awalik arwamine. Tsaariaegne Wenemaa polnud küll ühelegi ühiskonna kihile Eestis ihaldatud koduks. Ühiskondlik-majandusliku surwega käsikäes õitses kõige lopsakamalt rõhumine ka rahwuskultuurilisel ja poliitilisel alal, mis oma raskuse ja hoolimatusega järjest kaswawale poliitilisele ja rahwuslikule iseteadwusele wäljakannatamataks sai. Kuid selle alt pääsmiseks ei pandud lootusi mitte miski wäljastpoolt tulewa jõu peale, waid seisukorra paranemist oodati Wene riigi sisepoliitilise olukorra muutumisest. Saksa ülemwõimu alla sattumist kardeti kui kõige pahemat kurja, mis wäljawaated kõigil aladel Eesti rahwuslikul mõttel weel lootusetumaks oleks teinud.

Eesti awalik arwamine sõja lahtipuhkemisel, esitatud ainult kodanlise ajakirjanduse kaudu, wõtab kindlalt eitawa seisukoha Saksa okkupatsiooni ja Saksa riigi ülemwõimu alla sattumise wastu. See waatekoht kestis muutmata kuni 1917. a. esimese riigipöördeni. Rewolutsioon tegi kõigis Eesti rahwakihtides eitawa seisukoha Saksa okkupatsiooni wastu esialgu weel kindlamaks, sest sündinud murrang andis meile wäärtusi, mida okkupatsiooni wõimudelt lootagi ei juletud ja mida sissetungiwa waenlase wastu kogu jõuga waja oli kaitsta. Ka nowembrikuu rewolutsioon ei toonud põhjalikku pööret Eesti ühiskondlikkude kihtide wahekorras okkupatsiooni wastu. Töörahwale oli muidugi selge, missugust iket Saksa sõjawäewalitsus temale tooks. Kodanlisel ollusel, kes enamlaste wõimu päiwil rõhuwaisse tingimistesse sahtus, oli aga ka teisest küljest wähe põhjusi seisukorra suuremat paranemist okkupatsioonilt loota. Kuid enamlise surwe tugenemisega hakkasid siiski igatsewad pilgud üle wäerinna pöörduma. Üksikud awantüristid ja parempoolsemad ringkonnad, nende hulgas ka Eesti Maarahwa Liidu üksikud organisatsioonid katsusid ühes kohalikkude sakslastega tegelikka samme astuda okku-

patsiooni kiirendamiseks. Rõhuw enamus kodanlistest ringidest aga ei julgenud mitte aktiivselt okkupatsiooni õhutamisele asuda. Leiti, et wälise abi toomine Wene-maaga waenujalal seiswalt Saksamaalt seisukorra weel ras-kemaks oleks teinud.

Okkupatsiooni hädaoht hakkas jaanuari lõpul ikka enam ja enam reaalselt õhus hõljuma. Rahuläbirääkimised Brestis ei kujunenud Wenemaa kasuks. Juba ähwardas kindral Hoffmann, et kui Wenemaa ettepanud tingimisi wastu ei wõta, siis Saksa wäed nädala pärast Tallinnas on ja sealt edasi marsiwad.

Kuigi keskriikide esitajad Brestis ka end ütlesid rah-waste enesemääramise õiguse alusel seiswat, oli siiski warsti selge, et see enesemääramise õiguse „tunnistamine“ muud pole, kui ainult diplomaatiline tolmuheitmise enese tõelikkude imperialistlikkude sihtide peitmiseks. Päew-päewalt sai selgemaks, et üheks okkupeeritawaks maaks Eesti on. See mürgitas õhkkonda. Ja selles närwlikus olukorras teewad enamlased Eesti töörahwa nõukogus 27/28 jaanuari ööl otsuseks kõik Balti-Saksa mõisniku-seisuse linnupriiks, wäljaspool seadust olewaks kuulutada. Sellele lisati ähwardus juure: „Nende silm ei pea seda nägema, mis nad ihaldanud“. See samm oli kindlasti weeks Saksa imperialistide weskile. See suurendas nende sõjakust, andis nende maade ahnitsemise tahtmisele kõlb-list toetust.

Wene saatkond Brestis puikles wastu ja katsus kõige iseäralikumad, enne tarwitamata abinõud ära: Trotski teat-as, et Wenemaa sõjast loobub. Kuid ka see ei aidanud. Juba nädal hiljem ruttas sama Trotski raadio teel Wene rahwakomissaride nimel teatama, et Wenemaa on walmis ettekirjutatud tingimistel rahu tegema. Selle rahuga oli ka Eesti Saksa imperialismi kätte langenud.

Brestis allakirjutatud leping lõikas Wenemaa ülem-wõimu alt Eesti saared. Muu Eestimaa osa kunni Naroo-wani ja Peipsini tuli puhastada Wene sõjawäest ja puna-kaardist ja jäi, nagu lepingus öeldud, „Saksa politseiwõimu

alla, kunni seal kohalikkude maa-asutuste läbi julgeolek kindlustatud ja riiklik kord uuesti jalule seatud“.

Bresti rahuläbirääkimiste lõppemisega olid ka Eestis walitsewa wõimu päewad loetud. Pea nädala jooksul oli ta üle kogu maa lõpetatud, millele uus, okkupatsioon wõim asemele astus.

Kõige warem sündis nõukogude walitsuse kokkuwarisemine Tartus. — Teisipäewal 19. weebruaril kuulutas täidesaatew komitee linnas sõjaseaduse wälja. Nagu pärast selgus, oli sõjaseaduse kuulutamine sellepärast ette wõetud, et wahejuhtumisteta mõni päew enne seda kinniwõetud mõisnikuseisuse liikmeid ja linna kodanikka ära saata. See sündis ka esimesel sõjaseaduse ööl.

Kui järgmisel päewal enamlised sõjawäeosad end hakkasid ewakueerima ja selle juures katset tegid kõiki nende päralt olewaid toidu- ja muid tarbeainete tagawarasid kaasa wõtta, astus Eesti tagawara pataljon wahele.

Kasarmutes oli juba öösi mingisugune liikumine sündinud. Kui hommikul teada saadi, et Läti ja Siberi kütid toiduaineid raudteejaama weawad ja neid ka suurte hindade eest eraisikutele müüwad, hakkasid sõjariistus Eesti soldatid uulitsale walguma, kes igasuguse määmimise seisma panid. Peagi wõeti raudteejaam Eesti soldatite poolt ära. Wäljawedu takistati. Äraminewaile soldatitele anti ainult niipalju tarbeaineid kaasa, kui seda just Wene-maale reisimiseks waja läks.

Täidesaatew komitee waatas nõutult pealt, kuigi ta enese diktatuuriliseks wõimuks oli kuulutanud. Öhtupoolel läks liikumine weel elawamaks. Kusagilt ilmusid sõjariistus soldatitega autod, mis suure hooga „Bürgermusse“ poole, kus täidesaatew komitee asus, kihutasid. Autodelt hüüti: „Meie läheme komiteed arreteerima!“ Teine sõjariistus salk läks wangimaja poole ja wabastas sealt kinni-olewa maakonnawalitsuse esimehe Jansi.

Komitee oli seda ette aimanud ja aegsasti enese kaitseks punakaardi ja ustawad Läti kütid mobiliseerinud, mille tagajärjel arreteerijail korda ei läinud oma plaani teostada, waid ise wangi sattusid. — Komitee nägi aga, et jalge-

alune oli kuumaks läinud. Õhtul pakiti suure kiirusega kõik kokku. Dokumendid, mida kaasa ei saadud võtta, põletati ära. Öösi põgeneti.

Wiljandis langes enamlaste võim 23. weebruaril. Kui täidesaatw komitee hommikul linna maha oli jätnud, wõttis linnas korrapidamise enese kätte Sakala polk ja kuulutas kohe sõjaseaduse wälja.

Paides wõeti öösi wastu 24. weebruari täidesaatwa komitee liikmed Eesti sõjawäe-wõimude poolt wangi. Esi-mesel päewal ei saadud siiski mitte midagi otsustawat ära teha, sest et terwed diwiisid Wene wäge Paidest läbi läksid.

Rakweres tõusis enamlaste terror wiimastel päewadel kõige kõrgema tipuni. Kodanlised ringkonnad hakkasid omakaitset organiseerima. Nende katsete peale wõeti osa gümnaasiumi kooliõpilasi kinni, kellest mõned ära hukati. Enamlased põgenesid linnast öösi wastu 27. weebruari.

Haapsalus sündis wõimu ülewõtmine Eesti polgu sõjawäe-wõimude kätte warsti, kui sakslased Wirtsus maale tulid. Läänemaa täidesaatwa komitee esimees, I. Eesti polgu kommissar ja teised kohalikud wõimumehed wõeti wangi.

Pärnust lahkusid enamlased 21. weebruaril. Juba paar päewa enne seda muutus õhkkond enamlaste ja Eesti sõjameeste wahel õige terawaks. Kardeti wastastikka pealetungimisi. Närwlikus olekus kraamisid enamlased ruttu omad asjad kokku ja sõjariistus madruste kaitsel istuti rongi ja sõideti Wenemaa poole.

Tallinnas langes enamlaste wõim alles eelmisel päewal, kui esimesed Saksa wäeosad linna tulid. Enamlaste walitsuse wiimased päewad pealinnas olid wäga närwlikud. Kuigi nende ajalehed rahwast rahustada katsuwad, wahib siiski hirm ja ärewus ridade wahelt.

„Meeleolu rahustamiseks“ pannakse neljapäewal ka „Sotsiaaldemokraat“ kinni, „wasturewolutsioonilise sihi pä-rast“, nagu „Eesti Teataja“ järgmisel päewal seletab. Kunni wiimase silmapilguni katsusid enamlaste juhid meeleolu rahustamiseks seletada, et mitte Saksa korralikud wäeosad Tallinna peale ei liigu, waid Eesti „walgekaart“. Siiski

ei pääsetud ka osalisest tõe tunnistamisest mööda. 22. weebr. awaldas Eesti Töörahma ja Sõjawäelaste Nõukogu Täidesaatew Komitee üleskutse „Kõigele Eesti töörahwale“, milles kutsutakse töölisi linnast ja maalt sõjawalmis seadma ja punasesse wäkke astuma, et maale tulnud Saksa rööw-salkadele wastu astuda.

Suure rutuga saatis täidesaatew komitee Haapsalu punakaardi salku wälja. Sellest hoolimata läks seisukord iga silmapilguga kriitilisemaks. Täidesaatwal komiteel jäi ainus tee — põgeneda. Kiires korras katsuti weel laewale wedada, mis saadi, ja mahajäänud sõjaliselt tähtsad asjad häwitada ning õhku lasta.

Laupäewa öösi kuuldusid suured plahwatused: Wene wäeosad lasksid Kakumäel ja Suuropis patareid õhku. Pühapäewa hommikul pommitas „Rjurik“ Keila ümbruskonda, kus Saksa wäed arwati olewat. Osa pomme aga sadas Tallinnast saadetud punakaardi hulka, tehes kahju ja sünnitades segadust.

Pühapäewa hommikul oli weel punakaart linnas walitseja. Kuid kodanlise omakaitse organiseerimisele oldi juba asutud, adwokaat Hellatiga eesotsas. Keskpäewa paiku wõeti ära punakaardi peastaab, mis mõisnikkude krediit-kassa ruumides asus. Õhtuks oli punakaart uulitsalt täiesti kadunud ja wõim omakaitse käes, mida linnawolikogu oma koosolekul pühapäewa õhtupoolel sanktsioneeris. Samal päewal wõeti suurem osa asutusi „üle“ ja löödi Eesti iseseiswuse manifest linnas üles.

Õhtul tegid madrused paar korda weel katset sadamast linna poole tungida, mis aga ei õnnestanud. Kuulipildujate tuli sundis neid laewale tagasi minema. Kokkupõrkamistes said paar walgekaartlast ja mõni madrus haawata.

Esmaspäewa hommikul olid laewad weel sõitmata. Lõuna ajal ilmusid esimesed Saksa wäed Tallinna. Wene laewastik tõmbab ankrud üles ja nihkub sadamasildadelt eemale merele, suurtükkidest lõhkewaid pomme õhku lastes. Järgmise päewa hommikul oli laewastik juba Nais-

saare taha jõudnud, kus ta weel kogu päewa saare läheduses ristles.

Nagu linnades, nii ka maal sündis suuremas osas kohtades wõimu üleminek enamlastelt demokraatlikult walitud omawalitsuse asutuste kätte päew ja paar enne Saksa wägede kohaleilmumist.

Enamlased taganesid ühes Wene wägedega Narwa poole, kus katsuti weel natukene kanda kinnitada, kuid warsti langes seegi wiimasena meie kodumaa linnadest Saksa wägede kätte. Ja nii oli enamlaste wõim Eestis likwideeritud.

Enamlaste wõimu otsekohesteks kukutajaiks polnud mitte Saksa wäesalgad, waid nõukogude wõimu lõpetamine sündis Eesti wäeosade ja omawalitsuse asutuste tegelaste poolt. Ja sellega käsikäes käisid Eesti iseseiswuse wäljakuulutamise katsed.

Eesti iseseiswuse mõte hakkas saama populaarseks juba eelläinud aasta nowembrikuul. Selles nähti abinõu päästa maad Saksa okkupatsioonist. Detsembri lõpul olid Eesti poliitiliste parteide esitajad suuremal nõupidamisel Tallinnas koos, kus Eesti iseseiswuse wõimalikult rutulise wäljakuulutamine tarwilikuks tunnistati. Selle otsuse teostamiseks aga oli väga vähe wäljawaateid. Enamlased, kelle käes walitsuswõim täies ulatuses oli, olid kindlalt Eesti iseseiswuse wastu. Parteide nõupidamised 31. detsembril ja 1. jaanuaril ei leidnud selleks ka mingit reaalsed teed.

Tunnistati tarwilikuks selle heaks iga wiisi propagandat teha ja waliti seks parteidewaheline büroo, mis ka sellekohase deklaratsiooni pidi wälja töötama, mis ka warsti sündis. Otsustati ka enamlastega läbi rääkida, et kuidagi nende kaasabi saada, mis tolelaegses olukorras väga tarwilik oli. Astunud sammud aga ei toonud mingit soowitawat tagajärge. Ainult Eesti Sotsialistide-Rewolutsionääride Partei keskkomitee, mis suuremas ühenduses oli enamlise walitsusega, sai Eesti iseseiswuse wäljakuulutamiseks reaalsemaid samme astuda. Kuid ka neil polnud tagajärge.

Kui enamlaste võim juba langemisele lähenes, polnud suuremais linnades, Tallinnas ja Tartus siiski mitte võimalik Eesti iseseiswuse kuulutamist kuidagi teoks teha, sest et siin keskwoim pea lõpuni püsis. Siis mõeldi seda kusagil vähemas linnas teha. Esialgul arwati kõige sündsamaks kohaks Wiljandi, kus sel ajal Eesti ratsawäepolk asus, kelle abil loodeti iseseiswuse wäljakuulutamist teoks teha. Kuid ka see mõte langes ära, ratsawäepolgust wiibis osa linnast wäljas, kuna enamlased kiiresti Wene polgu linna tõid.

Maapäewa Wanemate Nõukogu oli 18. weebuaril koos, kus Eesti iseseiswuse manifesti projekti alusjooned heaks kiideti. Ja järgmisel päewal wõeti projekt lõpulikul kujul wastu. Et enamlaste võim Tallinnas pea wiimase silmapilguni püsis, siis ei läinud korda manifesti kohe ära trükkida ja wälja kuulutada. Arwati kõige kohasemaks iseseiswuse wäljakuulutamist Haapsalus täide wiia. Selleks tegid J. Wilms ja K. Päts katset sinna pääseda, mis aga mitte enam korda ei läinud, sest et sakslased olid juba linnas asunud. Ka Tartu sõidu katse läks nurja.

Kõige esmalt kuulutati Eesti iseseiswus Pärnus wälja. See sündis 23. weebuaril õhtul. Tallinnas läks korda manifesti wälja lüüa alles järgmise päewa õhtupoolikul.

Eesti iseseiswuse manifestiga andis Maapäewa Wanemate Nõukogu kõrgema ja korraldawa wõimu Eestimaa Päästekomitee kätte, kelle liigeteks olid K. Päts, J. Wilms ja K. Konik, kes kohe 24. weebr. awaldas kolm päewakäsku.

Esimene — Eestimaa rahwale ja sõjawäele. Sellega keelati sõjawäel manifestis wäljakuulutatud Eesti erapoole-tuse pidamiseks osa wõtmast Wene-Saksa sõjast. Wene rahwakommissaride mobilisatsiooni käsk kuulutati tühjaks. Üleüldise walimisõiguse alusel walitud omawalitsuse asutustel kästi kokku tulla. Kõigil kodanikel ja ametnikel kästi wiibimata abinõusid tarwitusele wõtta, et Eestist mitte mingisugust riigiwarandust wälja ei weetaks ega häwitataks.

Teises päewakäsus kästi kõigis Tallinna kirikutes esmaspäewal, 25. weebuaril k. 9 hommikul Eesti iseseis-

wuse manifest rahwale ette lugeda ja rahwa kokkukogumiseks kellasid helistada. Koolides kästi manifest õpilastele ette lugeda ja 25. weebruar pühapäewaks kuulutada.

Kolmanda käsukirjaga kuulutati tühjaks kõik enamlaste poolt eraisikutē waranduse konfiskeerimiseks wäljantud määrused ja käsud ning kästi kõik ärawõetud warandus nende endistele omanikkele tagasi anda.

Järgmisel päewal ilmus Päästekomitee poolt päewakäsk, millega kõik sõjawäe-teenijad eestlased, kes 1913. a. ja hiljem liisku wõtnud, 1. märtsiks endistesse Eesti wäeosadesse ehk 1. Eesti diwiisi staapi kästi ilmuda.

Enamluse wõimu langemisega asusid igalpool kohtadel jälle eelmisel suwel walitud demokraatlikud omawalitsuse asutused tegewusse. Wõim linnades läks linnawalitsuste ja kohalikkude Eesti wäeosade kätte. Jälle hakkasid ilmuma enamlaste poolt kinnipandud lehed.

Kiirelt uuesti ellu tõusnud demokraatlikkude omawalitsuse asutuste elupäewad olid aga igalpool koguni lühikesed. Saksa imperialistlikud wäed lainetasid warsti üle maa.

Kui enamlaste wõim oli langemas, tundsid kohalikud sakslased end kohe seisukorra peremeestena, kuigi walitsus faktiliselt nende kätte polnud läinud. Poliitilised rinna-
toonid wõeti järsku sügawad ja kõneldi kohe wõimuherradena. — Seda meeoleu iseloomustas selgelt järgmisel päewal peale enamlaste põgenemist Tartus wälja antud Tiedeböhli „Deutsches Extrablatt'i“ wäike märkus:

„Nad tulewad! Jumalale tänu, nüüd on lõpp rumalal loril „enesemääramise“ õigustest. Rahwa tulewikku saab nüüd määrama mitte rumal oma tahtmine, waid wõitjate sund. *Vae victis!* (Häda wõidetuile!)“

Saksa wäeosad tungisid Eestisse läänest ja lõunast *). Ettewalmistused Eestimaa okkupeerimiseks algasid juba

*) Saksa okkupatsiooniwägede liikumise kirjeldusel on allikaina tarwitatud ajalehtede ja mitmesuguseid suusõnalisi teateid, peaaesjalikult aga Saksa sõjawäe ametlikka andmeid, eestkätt A. O. K. 8 kindralstaabi major Hugo Kanpischl teost „Die Befreiung von Livland und Estland.“

weebruari algul. Esialgu wõeti need ette peajaslikult Bresti rahuläbirääkimiste katkemise wõimalust silmas pidades.

Waherahu Saksa ja Wene wägede wahel lõppis 18. weebruari keskpäewal. Järgmisel päewal algas Saksa 8. armee wäeosade liikumine põhja poole. See sündis mitmes sihis ja arenes suure eduga. 20. webruaril püüsid sakslased terve rea Wene raadioteateid kinni, millest selgus, et Saksa wägede kiire edasiliikumine Wene rahwakomissaride peale suurt mõju awaldanud, kus kohe energiliselt rutulise rahu tegemise wäajadusest hakati kõnelda. Saksa wäejuhatus otsustas sellepärast oma wägede liikumist weel enam kiirendada, et rahu tegemise puhtuks wõimalikult suurema osa Liwi- ja Eestimaast enesest ära saada.

Wäeosast, mis liikus Wõnnu-Wolmari linna lähedal, Walga üks ratsawäe eskadron juba 22. weebruari lõunal Walga oma alla. Sõjasaagiks saadi 15 suurtükki, wangi wõeti üle 2000 soldati. Et sissetunginud wäeosa wäikene osa kasutati wahiteenistuseks linnas ja waksalis Austria sõjawäes, keda sel ajal rohkemal arwul linnas oli. Öhtuks jõudis pärale ka pealik v. Winterfeld oma löögirühmaga, kes waljud korraldused maksma pani.

Et eelsalga hobused wäsinud olid, otsustati need Walka jätta ja husaarid pidid küüdihobustega edasi sõitma. Edasisõit pidi sündima 24. webruaril. Tartu sakslaste palwe peale otsustas aga pealik v. Winterfeld juba 23. webruaril edasiliikumist Tartu sihis jatkata. Esimene wäesalk sõitis Walgast wälja k. 2 lõunal, teine k. 5 p. 1.

Tartusse jõudsid Saksa wäeosad 24. weebr. k. 1/2 11 e. l. Sõjakäik Walgast Tartuni oli sündinud pea ilma suuremate wahejuhtumisteta. Oli ainult wäikseid kokkupõrkeid. Wene taganewad wäeosad katsusid aga kuidas rutem eest ära saada. Suur osa neist sattus ka wangi, andes pea ilma wastupanekuta alla. Üleüldse saadi öisel sõjakäigul Walga ja Tartu wahel sakslaste endi teadete järele 3000 wangi ümber, üle 2000 sõiduriista, hulk kuulipildujaid ja suurtükke.

Juba enne linna jõudmist olid Saksa wäeosale saatkonnad kohalikkude sakslaste ja omawalitsuse asutuste

poolt wastu sõitnud. Esialgu tuli linna umbes 300-mehe-
line wäesalk. Kohe wõeti sillad ja postkontor wahi alla.
Suurem hulk wäeosast peatas raatuse platsil, kuhu weel
palju kohalikka sakslasi ja muid uudishimulisi oli kogunud.
Saksa ülem pööras lühikese kõnega ümberolijate poole,
seletades et Saksa wäeosad Saksa Keiserliku Majesteedi
nimel Baltimaa wabastanud ja et Kura-, Liwi- ja Eestimaa
paremale tulewikule wastu minnes Saksa isamaaga ühinewad.
Selle peale lasti Saksa keisrit elada ja raatuse ette kogu-
nud Saksa seltskond laulis „Heil dir im Siegerkranz“. —
Samal ajal kostsid Emajõe äärest Ladumise uulitsalt kogu-
paugud: surmati üle 40 teel wangiwoetud Wene soldati.

Linnawolikogu saali oli 20 linnawoliniku ümber
kogunud. Kõnelesid Tartu maakonnawalitsuse esimees
Jans, linnaameti liige Seeland. Ukse juures wõttis wastu
oberst Buchfinki Maapäewa liige K. Parts, kes seletas, et
tema, kui praegu kohal olewate Eesti Maapäewa liigete
asemik ja esitaja, terwitab Saksa sõjawäe asemikku. Eesti
maal ja rahwal ei olla suurriikide heitlemises wõimu pärast
mitte iseseiswat huwi ühel ehk teisel pool wõidelda. Tema
kui wäike rahulik rahwas olnud sõjakeerdu kaasa tõmma-
tud, tahab aga palawalt rahulikule tööle ja enese arene-
misele astuda erapooletul alusel. Lõpuks teatas K. Parts,
et Eesti rahwas Maapäewa ja sõjameeste kongressi kaudu
ja mitmel muul teel oma tahtmist juba on awaldanud
lahti üteldes sellest riigist, millega tema saatus senni seotud
oli. Kõneleja lootuse järele saawat Saksamaa Eesti rahwast
tema rahulikus kõigekülgses jõudude arendamises aitama.

Selle peale teatas oberst Buchfink, et tema mitte
wolitatud ei olla meie maa tulewase poliitilise saatuse ja
riigi õigusliku seisukorra üle kõnelema, küll wõiwat tema
aga juba ütelda, et Saksamaa Eesti rahwa iseolemist ja
iseäralsusi mitte häwitada ega rõhuda ei tahtwat ja et
Eesti rahwas edasi arenema, rahwa keel ja Eesti laul edasi
kõlama pidawat ja et sõbralik edasitöötamine wõimalda-
tatawat ja kindlustatawat.

Siis kõneles linnawolikogu esimees L. Olesk, tähenda-
dades selle peale, et wõitjate rõõm nii jagamata, eestlaste

oma aga mitte niisugune ei olla, sest et minewiku raskused weel nii wärsked ja tulewik weel tume. Kõneleja awaldas lootust, et uus wõim meie maa seaduslikka asutusi respekteerib. Sellega lõppis koosolek. — Järgmisel päewal juba teatas linna komandant müürilehtedel, et wana rewolutsioonieelne linnawolikogu kokku astub.

Paar päewa hiljem, 26. weebruaril jõudis Tartusse ka suurem wäeosa, 77. tagawara diwiis.

Sel ajal, kui eelsalk krahw Eulenburgi juhatusel juba 25. weebruaril raudteel edasi põhja poole liikus, et Tapa raudtee sõlmeni jõuda, wõttis 30 meheline salk Põltsamaa ja selle ümbruse oma alla, saades wangidena üle 100 punakaartlase ja 500 Wene soldati.

Saksa 219. jalawäe diwiisile oli käsk antud enne 28. weebruari Wõru ära wõtta. Diwiis saatis ette lendsalgad mööda maanteed Pihkwa sihis, kuna üks salk major v. Arnimi juhatusel lühemat teed kaudu üle Mõniste ja Sanna Wõru poole tungis. Enne Arnimi wäeosa linnani jõudmist oli sinna juba mõneteistkümne-meheline salk ühe alamohwitseri juhatusel sisse tunginud. Salk oli Walga poolt Winterfeldi wäeosast saadetud. Wõru linnas ja selle lähemas ümbruses oli Saksa wägede ja punakaardi wahel 24. weebr. pikem tulewahetus, mis wiimase kaotusega lõppis. Järgmistel päewadel tulid Wõru juure weel teised 219. jalawäe diwiisi wäeosad, kes siis siit edasi liikusid, peaasjalikult Pihkwa sihis.

Sel ajal, kui Saksa VI. armee wäeosad Liiwimaa idapoolses osas opereerisid, liikus 19. maakaitse diwiis mööda merekallast põhja poole. 24. weebruaril jõuti Heinastesse. Mõisaküla ja Ruhja sihis kahes kolonnes liikus 4. ratsawäe diwisjon, mõlemal pool Burtneki järwe. Pahem kolonne jõudis 24. weebr. Salisburki, kuna parempoolse kolonne lendsalk samal päewal Ruhja oma all wõttis. Siin saadi wange ja wabastati Austria sõjawangid, arwu poolest 300. Raudteel sõideti edasi Mõisakülasse, kus kohe tarwilikud ettewalmistused tehti, et järgmisel päewal Wiljandi ja Paide peale liikuda.

Mitmes rongis sõitis lendsalk 25. weebruaril wara hommikul edasi. K. $1\frac{1}{2}$ 11 jõuti Wiljandisse. Abiwägesid saades sõitis lendsalk siit samal päewal edasi Paide poole kuhu $1\frac{1}{26}$ õhtul jõuti. Wangi wõeti suur arw punakaartlasi, Paides wõeti sõjariistad 4. Eesti polgu ja Wiljandis 2. Eesti polgu sõduritelt.

Saksa lendsalk oli Wene 1. jalawäe diwiisi selja taha tunginud, kes ida sihis taganemisel oli. Läänepool Paidet pandi Wene diwiisi liikumine Saksa rattasõitjate ja ratsawäe rühma poolt seisma. Diwiisi komandeer ühes oma staabiga ja kahe polguga andis alla. Wange saadi: 1 kindral, 2 polkownikut, 50 ohwitseri ja 1700 soldatit, sõjasaagiks kuulipildujaid, hobuseid ja muud sõjavarustust.

28. weebruaril seati lõuna poolt Paidesse jõudnud wäeosa ja Põhjakorpuse wahel ühendus jalule. Samal päewal oli suurem kokkupõrge Saksa ja Wene wägede wahel Järwa-Jaanis, kus wenelased lahingu kaotasid.

Samal päewal, kui Wiljandi ja Paide Saksa wägede kätte langes, tabas sama saatus ka Pärnut.

Nagu kogu raudteeliin, nii oli ka telegraaf Walga ja Pärnu wahel Wene wäeosade kiirel taganemisel pea rikumata jäänud. 24. weebruaril läks sakslastel korda Walgast telegraafi teel Pärnu raudtee ametnikkudega ühendusse astuda. Et mööda mere kallast Pärnu poole tungiw wäeosa weel umbes 70 kilomeetrit linnast eemal oli, saatis 77. tagawara diwiisi komandeer, kes oma wäeosaga 24. weebruari õhtupoolel Walka jõudis, saja-mehelise löögisalga oberst Jahni juhatusel Pärnut wõtma. Löögirühm sõitis õhtul kell 6 Walgast wälja ja jõudis $7\frac{1}{2}$ -tunnilise sõidu järele 25. weebruari õöl Pärnu. Waksali oli kogunud Saksa soost kodanikke, kes Saksa wäesalga tulekust kohaliku jaamaülema kaudu ette teada olid saanud. Kohalikkude sakslaste kättejuhatusel wõeti oma alla kroonu ladud, telegraaf ja elektriwabrik. 1000-mehelisel Eesti pataljonil jäid sõjariistad esialgu kätte, sest et nende ärawõtmine Saksa wäeosa wäiksuse ja Eesti sõdurite laokiloleku tõttu kohe wõimalik polnud.

Et Sindi kalewiwabrikut ja seal asuwaid tagawarasid ahwardawa häwituse eest päästa, saadeti sinna 18-meheline salk, kes oma ülesandega kohal ka toime sai.

Enne lõunat anti Eesti pataljoni komandeerile käsk oma sõduritelt rootude kaupa sõjariistad ära korjata. Pataljoni soldatite nõukogu tunnistati oberst Jahni poolt lõpetatuks. Sadamas asuwad laewad wõeti wahi alla.

Et salga seisukord selle juhi arwates mitte hädaohuta ei tundunud olewat, palus oberst Jahn juba wara hommikul pärast Pärnu jõudmist Walgast abiwäge. Enne selle päralejõudmist aga tuli linna 10 meest Põhjakorpusest ja 650 meest lõuna poolt mööda mere kallast liikuvalt wäeosalt.

Põhja-Eesti okkupeerimine tehti ülesandeks Põhjakorpusele, mis 1917. a. sügisest saadik asus Saaremaal ja Muhu ning Hiiu saartel. Ka siin algasid juba weebruari algul tarwilikud ettewalmistustööd, mis kuu keskpaigas intensiivsemaks muutusid. Tasahilju koondati wägesid Hiiu ja Muhu saarte idapoolistesse osadesse, kust nad tarwilikul korral üle jää mannermaale pidid tungima.

„Kesk neid ettewalmistusi, jutustab Saksa major Hugo Kaupisch, ametlik Liiwi- ja Eestimaa okkupeerimise käigu kirjeldaja, tulid ööl 17./18. weebruaril Kuresaarde peastaapi Haapsalu kreiskommissar (Kes? H. K.) ja üks samas linnas asuwa 1. Eesti polgu ohwitser. Kreiskommissar palus rutulist abi enamlaste ja punakaartlaste wägiwallategude wastu, kuna aga ohwitser oma polgukomandeeeri wolitusel kindlustuse andis, et 1. Eesti polk peale üksikute mitteesaldatawaist elementidest puhastamise Saksa wõimude juhatusse alla andub, kui need Eestimaa peaks okkupeerima. Mõlemad eestlased toonitasid, et Tallinn kogu rewolutsioonilise tegewuse keskkohaks on ja et selle linna wõtmisega ka ühe hoobiga terwel maal kord jalule seatakse.“

Okkupeeriwate wägede liikumine pidi sündima kolmes kolonnes. Hiiu saarel asuwail wäeosadel major Steffensi juhatusel pidi olema esimeseks ülesandeks Haapsalu wõtmine. Saaremaal ja Muhus asuwad wäeosad jagati kahte ühesuurusse kolonnesse, kelle lähemaks sihiks oii Lihula wõtmine.

19. weebruaril pärast lõunat wõttis keskmine kolonne Kessulaidi saare oma jala- ning suurtükiwäe alla, et siit tarwilikul korral järgmisel päewal wägede liikumist üle Suure wäina toetada.

20. weebruari k. 6 hommikul hakkasid lõunapoolse ja keskmise kolonne eelsalgad Kessulaidist ja Kuiwastest üle jää liikuma. Kella 8—9 wahel enne lõunat jõuti ilma wahejuhtumisteta mannermza kaldale.

21. weebruar oli lõunapoolsele wäerühmale puhkepäew, kus ainult elawamat luuramistegewust awaldati.

Põhjapoolne wäerühm algas Hiiumaalt liikumist kolmes kolonnes öösi wastu 21. weebruari. Peakolonne jõudis kell 6 hommikul Haapsalusse, mis pea ilma wastupane-kuta ära wõeti. Kõige pealt tulid linna rattasõitjad ja siis üks ratsasalk.

Eelmise päewa hommikul oli kohaliku Eesti wäeülemuse ja omawalitsuse tegelaste wahelisel nõupidamisel otsustatud okkupeeriwaile Saksa wäeosadele teatada, et Eestimaa kui iseseisew ja erapooletu riik Saksamaaga sõda ei pea ja et sakslastel Eesti pinnale astudes seda silmas tuleks pidada. Linnawalitsus, kes seda seisukohta iseseiswuse asjus pidi deklareerima, ei olnud staabiga kokku saanud. Staapi kutsuti Eesti ohwitseridekogu liikmed ühes polguülemaga. Sakslastele teatati, et Eesti riik Saksa riigiga sõjajalal ei seisa, erapooletu on ja ei sõdi, Saksa sõjawäeülemuselt aga nõuab, et Eesti sõjawäe osadele üleüldse ja 1. polgule eraldi sõjariistad kätte jäetaks.

Saksa wäesalga juhataja major Steffensi ja 1. Eesti polgu ülema wahel tehti kirjalik leping sel puhul. See leping käis selle teksti kirjutaja sõnade järele (Päewaleht, 45—19) umbes järgmiselt: „Esimese Eesti polgu ülem ja ohwitserid kohustawaq endid, et esimene Eesti polk mingit sõjalist tegewust Saksa wägede wastu ette ei wõta. Eesti esimese polgu ülesandeks jääb korra alalhoidmine maal, kus juures temale sõjariistad edaspidiseni (bis auf weiteres) kätte jäetakse.“

Wahiteenistus jagati Eesti ja Saksa järeltulnud soldatite wahel ära. Sissetulnud Saksa löögipataljonid läksid

Tallinna poole edasi. Wene wäeosad olid paar päewa enne sakslaste tulekut Põhja-Eesti läänepoolsest osast pea wiimase ni ära läinud.

Kolmest kolonnest, mis Tallinna poole liikusid, oli keskmisel neist lõuna pool Risti jaama punakaartlastega väikene lahing, mis wiimaste kaotusega lõppis. Edasi-saadetud löögirühmal oli järgmine kokkupõrge Riisipere jaamas Tallinnast saadetud madruste ja punakaartlastega. Wiimased kaotasid tikuwõitluses 25 meest surnutena, wangi sattu 48 meest. Wastane oli laiali löödud.

23. weebruari õhtupoolikul oli põhjapoolisel Saksa kolonnelt suurem kokkupõrge Keilas Eesti töörahwa nõukogu täidesaatwa komitee poolt wäljasaadetud töölistest ja madrustest wäesalgaga. — Parempoolse kolonne poolt saadeti 18-meheline wäesalk ühe witseweltweebli juhatusel Kapa-Kohila peale, kes siin jaama oma alla wõttes Tallinnast sõitwalt rongilt 360 Wene sõdurit wangi wõttis.

Eesti Päästekomitee sai 24. weebruari õhtul teate, et sakslaste eelsalgad järgmise päewa hommikul Tallinnasse jõuawad. Päästekomitee otsustas saatkonda wastu saata, et Saksa wägede tulekut weidi takistada senni kui Eesti iseseiswus jõutakse linnas wälja kuulutada. Saatkonna liigeteks nimetati Dr. Konik ja polkownik A. Larka kahe ohwitseriga. Neile tehti ülesandeks sakslasi kinni hoida nii kaua kui wõimalik.

Saatkond, mis samal ööl Saksa eelsalga ülema poolt Saue mõisas wastu wõeti, katsus temale selgeks teha, et sakslastel mitte soowitaw pole enne järgmise päewa õhtut Tallinnasse tulla. Ettepanekut katsuti sellega põhjendada, et kuigi linn täiesti eestlaste käes, olla ta siiski weel koristamata ja ruumid wõõrastele wägedele muretsemata. Selle peale teatas major, et Balti sakste esitajad Dehioga eesotsas paar tundi tagasi tema juures olnud ja teatanud, et kõik korras olewat ja palunud nii ruttu kui aga wähegi wõimalik Tallinna ilmuda. — Päästekomitee saatkonna seletuste peale teatas lõpuks major, et Saksa wäesalgad Tallinna mitte enne 25. weebr. peale lõunat ei ilmu.

Järgmisel päewal kell 12 olid Saksa wäed juba linnas. Üks osa tuli Baltiski, teine Pärnu maanteed mööda. Esi- mesed linna tulijad olid jalgrattamehed, kes ruttasid kohe üles Toompeale. Öhtupoolel tulid suuremad woorid. Koha- likkude sakslaste juubeldamine oli piiritu. Nende mee- olu iseloomustab kujukalt õp. T. Hahni jutlus, mis öhtu- poolel Olewiste kirikus peeti ja mille kohta üks kuulajaist oma päewaraamatus järgmiselt kirjutab (Päewaleht nr. 46, 1919): „Õp. T. Hahni jutlus on wiisakuse piiridest kau- gele üleminew wõidurõõmus kelkimine. Reformatsiooni tulekust saadik ei olewat meie maa ajaloo teist nii tähtsat päewa kui tänane, kus meie suurelt Saksa isamaalt meile päästjad ja wabastajad tulnud. Meie loota Jumala peale ja paluda temalt, et ta meid jäädawalt meie suure Saksa isamaaga ühendaks. Seda ei palu meie mitte üksi enes- tele, waid ka oma kaaskodanikkudele, et ka nemad kõige selle hea osaliseks saaks, mis niisugune suure wõimu warjul olemine annab. Meie loodame, et Jumal meid hoiab weidra wäikse riigiwärdja eest, mis sisemiselt täiesti wõimetu on. Meie soowime, et üks tugewam käsi meie üle walitseks ja meie saatust juhiks, kui niisuguses wäike- ses wabariigis, kus muud ei ole kui sisemised hõõrumised, waen ja kadedus wõimulolejate ja wõimulepüüdjate wahel. „Ses toonis läks ikka edasi. Ma ei suutnud kauem kuulata, ütlesin paar korda „ptüi“ ja läksin wälja.“

Uulitsatel näeb aga kuulaja sama pilti: „tüdrukud ja naised keerlewad Saksa soldatite ümber, paljud otsekui demonstriiwselt.“

Saksa daamide juubeldamine oli sedawõrd ülewoo- law, et selle osaliseks mitte ainult sissetulnud sõjamehed, waid ka nende hobused said. On tekkinud sel puhul ise- loomustaw anekdoot:

Paruni preili libitseb Saksa dragoneri hobusega, silub teda, suudleb nina peale jne., hääliitsedes:

„Ein deutsches Pferd“ (Saksa hobu).

Dragoner, kes seda nalja hobuse seljast weidi silmit- senud, taipab midagi korruga ja hüüab naerdes alla:

„Na, Fräulein, ein estnisches Pferd“ (Ei, preili, Eestihobu).

Mees oli tõesti Eestimaal enesele juba uue hobuse wahetanud. Enne puristas hobune, siis tuli kord preili kätte.

Saksa Põhjakorpuse peaosad jõudsid 28. weebruaril linna. Tema juhataja oli teada saades Tallinna langemisest 26. oma wägedele teel puhkepäewaks määranud.

Sõjasaak, mis Tallinnas sakslaste kätte langes, oli suur, nende hulgas 626 suurtükki, 25 kuulipildujat, 10 miiniheitjat, 38 wedurit, 650 wagunit, 550 sõiduriista, 38 autot, 34 wäljakööki, 24 lennuaparaati jne. Sadamas saadi laewu. Wabrikud ja tehased suurte tagawaradega langesid rikkumatult sakslaste kätte.

Tallinnast ja Tartust liikusid Saksa wäesalgad enamlaste taganemise sihis, püüdes kõige pealt raudteed enese kätte saada. Tartust saadeti järgmisel päewal pärast linna tulekut 120-meheline wäesalk rittmeister krahw Eulenburgi juhatusel edasi põhja poole ülesandega Tapa raudtee sõlme oma alla wõtta.

Esimene peatus oli rongil Jõgewal, kus walgekaart toetust palus läbiminea punakaardi, madruste ja ratsasalga wastu, kes lääne poolt alewile lähenesid. Saksa wäesalga mehed seitsme kuulipildujaga olid juba kohtadele asetatud, kui üks Wene woor ratsameeste kaitse all alewile lähenes. Lühikese wastuhakkamise järele andsid mehed alla. Saagiks saadi traadita telegraafi jaam ja polgu kassa. Jõgewa kaitseks jäeti eelsalga poolt 20 meest kahe kuulipildujaga, kuna 100 meest wiie kuulipildujaga raudteel edasi sõitsid. Sõit kunni Kilsini läks wahejuhtumisteta. Siin olid ühel sillal punakaartlaste poolt rööpad teelt ära pööratud, nii et wedur kõrwale jooksis. Nüüd saadeti salk rattasõitjaid ja teine salk regedel edasi, et raudteed ida pool Tapat sulguda. Mõlemad salgad aga pidid warsti tagasi pöörama, sest et Wene wäeosad ees olid.

Wahepeal läks aga kaheksatunnilise töö järele korda rööpaid paika seada ja wedur üles tõsta. — 26. weebruari hommikul jätkati liikumist raudteed mööda. Kilsil lähedal oli kokkupõrge ühe Wene wäeosaga, mis wangi wõeti ja walgekaardi wahi alla jäeti. Kell 12 päewal jõuti Tapa lähedale, kus saadud teadete järele peale rohke wagunite

arwu weel kaheksa wedurit seisis, neist kolm auru all sõidu walmis, mis olid määratud Wene sõjawäe edasiwiimiseks, kelle päralejõudmist jaamas oodati. Et liikumist ida poole takistada, lõhkusid sakslased jaamast eemal raudtee käsigranaatidega eest ära. Peale selle kutsuti alewist seal asuwa Wene polgu komandeer Saksa eelsalga juhataja juure, kes ka ilmus kõigi oma ohwitseride saatel ja kohe nõusolekut awaldas wastupanekuta alla anda. Et suure wangide hulga kinnihoidmiseks sakslastel tarwilik jõud puudus, wõeti Wene polgult sõjariistad ja lasti wabalt Narwa poole edasi liikuda. Selle järele wõtsid sakslased Tapa enda kätte.

Õõ läks wahejuhtumisteta. Narwast põgenenud sõjawangilt saadi teada, et punakaarti suurel arwul Jõhwi ja Narwa ümbruses koondatakse. Järgmisel hommikul wara sõitis rittmeister Eulenburg Rakwere poole edasi. Warsti järgnesid Rakweresse ka suuremad Saksa wäeosad.

Et Rakwere! Tallinnaga peate 25. weebruari igasugune ühendus katkes ja et Saksa wäeosa täielist peremeest hakkas mängima, arwati Rakwere tegelaste poolt, et wäeosale ehk iseseiswuse wäljakuulutus teadmata. Asjale selgust nõutama läks saatkond, kes maakonnawalitsuse ja 4. polgu esitajaist koos seisis, Saksa wäeülemä juure.

Saatkonna ja sakslaste kokkusaamine oli lühikene ja jahe. Okkupeerijad seletasid, et nemad teadwat küll, et iseseiswus Eestis on wälja kuulutatud, kuid nemad seda ei tunnistawat: „Eben kennen wir nur die deutsche Kriegsdiktatuur“.

Krahw Eulenburgi salk sõitis Narwa sihis edasi. Sondasse jõudes oodati seal parajasti Narwa poolt rongi, mis abiwäge ja punakaardile sõjavarustust pidi tooma ja Sondast puuwagunid tagasi wiima. Rong wõeti sakslaste poolt kinni ja saadeti ühes puuwagunite ja sõjawangidega Rakweresse.

Püssi jaamaš sai Saksa wäesalga ülem teada, et Sompas ja Jõhwis tugewad punakaardi salgad hulga kuulipildujatega on. Kohtlas leidsid sakslased telegrammi eest, milles järele päriti, kas see õige on, et waenlane

juba Püssis ja mispärast puurong wiibib. Krahw Eulenburg laskis selle peale wastata: „Siin pole midagi sellest teada, puurong peab warsti pärale jõudma. Mis peame tegema?“ ja sõitis salgaga edasi.

28. weebruaril kell 3 öösi lähenes rong nõrgal kuuwalgel Sompä jaamale. Nagu ennegi harilikult oli sündinud, pidi ka siin rong jaamast eemal seisma jääma, et siis seda ümber haarates ära wõtta. Wedurijuht aga ei saanud rongi õigel ajal seisma panna ja peatas just ühe kraamikuuri ees, kust kohe äge kuulipilduja tuli awati, mille tagajärjel sakslastel kaotusi oli. Jaama ümberhaaramise katse oli nurja läinud. Samuti ei õnnestanud ärawõtta kuuri, kus wenelased kuulipildujatega sees olid. Kui Jõhwi poolt Sompäle rong lähenes, otsustas krahw Eulenburg Püssi jaama tagasi sõita, et wedurile puid ja weit wõtta. Siiski läks korda paar tundi hiljem ühel wäiksel Saksa wäesalgal kraamikuuri tormijooksuga ära wõtta. Suurem jagu punakaartlasi tapeti maha, üksikud wõeti wangi. Salk sõitis tagasi, ühinedes Kohtlas Eulenburgi pearühmaga. Kuid ka Kohtla tuli maha jätta, sest et üks wenelaste rong jaamale lähenedes seda suurtükist pommitama hakkas. Ainult raudtee purustamine pani wenelaste edasiliikumise seisma. Püssi jaama tagasi sõites wõtsid sakslased weel kaks Wene wäesalka wangi. Siin nõudis krahw Eulenburg Rakwerest ja Tapalt abiwägesid, et järgmisel hommikul Jõhwi peale edasi liikuda.

Õhtuks jõudis Rakwerest wäesalk kahe suurtükiga Püssile. Samal ajal sai krahw Eulenburg käsu oma wäesalgaga Tartusse sõita. Teel sai ta aga uue käsu ennast oberst Jahni käsutada anda, kes Narwa pääle minewate wäeosade juhatajaks oli nimetatud.

Oberst Jahn jõudis 1. märtsi ööl oma wäeosaga Tartust Tapale, kus temaga ühines Eulenburgi salk ja Põhjakorpuse osad, mis Tallinnast pärale olid jõudnud.

Wahepeal oli Rakwerest Püssile Eulenburgi salga asemele tulnud wäeosad 1. märtsil juba Jõhwi ära wõtnud. Järgmisel päewal jõudis Jõhwi suuremaid Saksa wäeosasid, kust jala kahes kolonnes Waiwara poole edasi mindi.

Õöl vastu 3. märtsi pommitas Wene soomusrong Waiwarat, lähenedes temale kuulipilduja tule kaugusele. Sel ajal, kui Saksa wäeosa pahem tiib Waiwara mõisa juures ainult nõrka wastupanekut leidis, oli parempoolsel kolonnal umbes 1000-pealise madruste ja punakaartlaste salgaga suurem kokkupõrge, kus wiimastel kaotusi oli. Wenelased põgenesid, kartes nähtawasti oma parema tiiva ümberhaaramist. Õhtuks wõtsid sakslased lühikese wõitluse järele Soldino jaama enda alla. Pimeduse tõttu jäeti edasitungimine järgmise hommikuni seisma. 4. märtsi hommikul selgus, et wastane öösi omad seisukohad maha oli jätnud. Kui mõlemad Saksa kolonnid kell 7 hommikul Narwale peale tungisid, ei leidnud nad pea mingit wastupanekut. Ainult jaama ja raudteesilla wõtmisel oli wäikseid lahinguid. Sillad üle Naroowa langesid terwetena sakslaste kätte, samuti Kreenholmi ketruswabrik kõigi oma tagawaradega.

Saksa eelsalgad wiidi esialgu linna idapoolsele äärelle. Järgmise päewa õhtuks oli kogu Naroowa pahempoolne kallas Peipsi järwest kunni Soome laheni Wene wäeosa-dest puhas. Eestimaa okkupeerimine oli lõpule wiidud.

„Suuri wõidurikkaid lahinguid“, millest kõiksaksa lehed kõmu tegid, ei olnud kusagil, sest et Wene wägedest ainult põgenewad jätised järele olid jäänud. Ainult paar kokkupõrget Haapsalu ja Tallinna wahel, sama palju kokkupõrkeid Wirumaal ja Narwa läheduses, see oli kõik, mida „wõidurikasteks lahinguteks“ wälja kuulutati.

Saksa wägedel ei jäänud sõjaliselt õieti muud teha, kui edasi marsida mööda maad, kus juba enne nende tulekut enamulus kukutatud oli. Kuid Saksa wäeülematel ei näinud sellest küllalt olewat ja mitme Saksa wäeosa tegewus sai täiesti karistussalkade iseloomu. Mitmel pool lasti inimesi ilma mingi kohtuta maha wõi poodi üles. Rakwere jaama juures rippusid ülespoodute surnukehad mitu päewa. Tartus aeti mahalastud Wene sõjawäelastest üks osa — arwu poolest paarkümmend — koguni Emajõe jää alla, mis elanikkude seas suurt ärewust tekitas. Kohalik komandant tunnistas ametlikus teadaandes kogu asja ole-

matuks ja laskis pastoritel kantslitest kuulutada, et selle-sarnased jutud kuritahtlik väljamõeldus olla. Koguduse liikmed, kes sündmuse pealtnägijatena ise pastorit olid palunud ülemuste ees sarnaste tegude kohatuse üle sõna võtta, pidid kantslist kuuldes, et seda, mida nad näinud, polnud, üllatatult aimama hakkama, mis okkupatsiooni võimude tõearmastus tähendab.

Okkupeerijad panid igalpool walju sõjawäelise dikta-tuuri maksma. Tartu komandandi Winterfeldi päewakäsk ähwardas mahalaskmisega öösi uulitsale ilmumise, kir-jade, üleskutsete jne. trükkimise, paljustamise ja laialilao-tamise eest. Kindral-obersti Kirchbachi käsk ähwardas 10-aas-tase wangistusega Saksa riigi huwide wastaste waleteadete suusõnalise wõi kirjaliku laialilao-tamise eest. Kindral von Adamsi päewakäsk ähwardas kirjade ja üleskutsete walmis-tamise ja laialilao-tamise eest karistusega 5-aastasest sunni-tööst kunni surmanuhtluseni. Laskeriistade pidamine kee-lati surmanuhtluse ähwardusel ära. Kindral v. Seckendorffi 2. apr. teadaande järele on 26. märtsil 3 meest ainult selle-pärast maha lastud, et nende juures laskeriistu leitud.

Kahe nädala jooksul oli Eestimaa okkupeerimine lõpule wiidud. Sõjalised operatsioonid olid lõppenud. Algas politseiwõimu korraldamine.

POLITSEIWÕIMU KORRALDAMAS

Bresti rahulepingu p. 6 põhjal oli Saksamaal õigus Eesti- ja Liivimaale ajutiselt oma politseiwõimu sisse tuua, kunni neis maades kindel kord ja riiklikud asutused sisse sealakse. Seega sai Saksamaa mainitud maade kohta õigused walitsemiseks, mis okkupatsiooni wcrmidest õieti kõige kergem pidi olema.

Rahwuswahelises õiguses okkupatsiooni kohta käiwate määruste järele ei omanda okkupeerija oma alla wõetud maal rahwa ja asutuste kohta mitte riiklikku ülemwõimu, waid temal on nende kohta ainult kohtulik-administratiivne wõim. Enne maksew riiklik wõim ei saa okkupeerimise läbi ühe ehk teise maakoha kohta mitte kaotatud, waid jääb ajutiselt seisma ja ei lähe okkupeerija kätte mitte üle. Okkupeerijal ei ole õigust Haagi konwentsioonide järele enese alla wõetud maakoha poliitilises ja seltskondlikus korras põhjalikke muudatusi ette wõtta.

Kuid nii nagu Saksa imperialism kogu iimasõja kestes kusagil rahwuswahelisest õigusest ei hoolinud, nõnda oli lugu ka siin. Demokraatlikud omawalitsuse asutused, mis enamlaste wõimu kukutamisel jälle tegewusse astunud, häwitati ära. Neis linnades, kus sakslastel enne rewolutsiooni linnawolikogus enamus oli olnud, nagu Tartus ja Wiljandis, seati rewolutsioonieelsed linnawalitsused Saksa ohwitseride ülemjuhatusel jälle ametisse. Linnades, kus aga eestlastel enamus olnud, Tallinnas, Rakweres, Wõrus, Haapsalus, nimetati linna ülemwalitsejaks Saksa ohwitseride kõrwal kohalikuist sakslastest bürgermeisrid ja sakslastest ning saksasõbralistest eestlastest nõukogud — beiratid. Eestlaste seast kutsuti sinna poliitikast kaugelolewaid „rahulikke mehi“, kuid kaugelt suurem osa kutsutud eestlastest loobusid sellest aust; läksid ainult need, kes „kõigega rahul“ olid. Ametikeeleks sai igalpool Saksa keel, Eesti keelele lubati seal kõrwal „tarwidust mööda“ koht, mida aga tegelikult märgatagi polnud.

Maal häwitati demokraatlikud maakonna- ja wallawalitsused. Wiimasena pidas Järwa maakonnanõukogu 17. apr. oma koosolekut, kus ta maaomawalitsuse seaduswastase häwitamise wastu protesti awaldas.

Maakondade üle seati Saksa ohwitserid, kelle kõrval olid beiratid — peajasjalikult kohalikust aadelist. Walla-walitsused 1866. a. seaduse järele seati jälle jalule, niisama juba Aleksander III ja Nikolai II aegu kaotatud mõisapolitsei, kusjuures mõisa ringkonnad hoopis iseseiswaiks walitsusasadusteks tehti. Ka seati 1917. a. ärakaotatud kihelkonna asutused uuesti ametisse.

Kindralkomando 60 päewakäsk 28. märtsist ja kindralkomando 68 13. ja 24. märtsi päewakäskud määrasid lõpulikult ajutise walitsemiskorra Eestis kindlaks, mis järgmiselt kujunes: kõrgemaks wõimu autoriteediks kuulutati kindralkomandod. Kõik tema poolt tegewusse seatud walituskohad pidid olema ainult kindralkomando organid. Walitsemise otstarbeks jagati maa korpusringkondadesse, kreisidesse, ametkondadesse ja kohalikuks kogukondadesse.

Korpusringkonda, mis Lõuna-Eestis asuwa kindralkomando 60 all seisis, käisid Pärnu, Wiljandi, Tartu ja Wõru maakonnad. Wõru kreisi juure tuli weel põhja-õhtupoolne osa Pihkwa kreisist (õhtupool liini Kudep-Isborsk-Borok, nimetatud kohad ühes arwatud). Teisesse — Põhja-korpuse ringkonda käisid Järwa, Wiru, Harju ja Lääne maakonnad ühes Narwa ja Tallinna linnakreisidega.

Saaremaa ühes teiste Eesti lääne rannik-saartega ja Riia linnaga, mille okkupatsiooni wäed juba 1917. a. sügisel enese alla olid wõtnud, moodustas iseseiswa kubermangu, mis Bresti rahulepingu järele mitte Saksa politsei-wõimu alla ei läinud, waid jäädawalt pidi Wenemaast lahutatama.

Kindralkomando juure nimetati üks walitsusametnik nõuandjaks ja samal ajal üks põlluasjanduse ja teine metsaasjanduse ohwitser kui aruandjad. Peale selle asus kindralkomando juures weel „nõukogu maaelanikest, kes maa seisukorraga hästi tuttawad“.

Maakonnawalitsuse eesotsas seisis A. O. K. poolt nimetatud ohwitser kui kreisipealik (Kreishauptmann). Tema oli otsekohe kindralkomando käsu all ja sai sellelt juhatusi. Kreisipealiku abideks oli kaks ohwitseri: üks põlluasjanduse, teine metsaasjanduse nõunik. Kindralkomandol

oli õigus veel üht intendantuuri ametnikku nimetada. Kreisipealik korraldas maakonna-walitsust, toitlust, põllutööd, kooliolusid ja politseid. Temal oli ainuõigus rekwiisitsioone korraldada ja põllusaaduste andmise kohta määrusi maksma panna. Igasuguste kaupade wäljawedu maakonna piiridest ilma tema loata oli keelatud. Kreisipealiku juures funktsioneeris nõukogu (Beirat), mille liikmed kreisipealiku ettepanekul isikuist, kes kreisi oludega tuttawad, kindralkomando poolt nimetati. Kui kaugelt nõukogu maakonna walitsemisest osa wõis wõtta, see jäi täielikult kreisipealiku enese otsustada. Kindralkomando lubas iseäralistel kordadel ka kreisi nõukogu waateid tähele panna. Nõukogul oli õigus kreisipealikule rahwa „iseäralisi soowe“ (besondere Wünsche) ette kanda.

Järgmine administratiivne alamüksus maakondade järele oli ametkond (Amtsbezirk), mille piirid endiste kihelkonna piiridega kokku käisid. Ametkonna eesotsas seisis ametkonna eestseisja (Amtsvorsteher), kes kreisipealiku ettepanekul kindralkomando poolt nimetati ja kreisipealiku alla käis.

Ametkonnad jagunesid jaoskondadesse (Ortsbezirk). Mõisad, senised wallad ja alewikud moodustasid üleüldiselt igaüks ise jaoskonna. Wäiksemal mõisail lubati wallaga wõi teiste mõisatega üheks jaoskonnaks ühineda. Jaoskondi walitsesid sellekohased eestseisjad (Ortsvorsteher), nagu enne wallawanemad. Ortsvorsteherid nimetati kreisipealiku ettepanekul kindralkomando poolt ja käisid otsekohe ametkonna eestseisja alla.

Linnawalitsus seati, nagu K.-k. 60 päewakäsus öeldud, „wana süsteemi järele kohalikuist elanikest, kes selleks sündsad“, jälle sisse. Linnawalitsuse juhatamine anti bürgermeistri kätte. Suuremate linnade, Tartu, Tallinna ja Narwa linnawalitsuse eesotsas olid Saksa ohwiterid kui linnapealikud. Bürgermeistrid seisis kreisipealiku, linnapealikud aga kindralkomando all. Bürgermeistrite nimetus sündis kreisi- ja linnapealikute ettepanekul kindralkomando poolt.

Amts- ja ortsvorsteherid ning bürgermeistrid olid kreisi-pealiku, wiimased Tallinnas ja Narwas linnapealiku täide-saatwad orgaanid.

Igalpool, nii maal kui linnas, asutati kohalikuist palgalistest politsei, mida Kindralkomando 68 piirkonna linnades nimetati kodanikkude-politseiks (Bürger-Polizei). Politsei seisis kreisipealiku, suuremais linnades aga linna-pealiku all.

Uus maawalitsuse kord, mille okkupatsiooni-wõim Eestis maksma pani, häwitas igasuguse omawalitsuse ja kohaliku rahwa isetegewuse wõimaluse. Omawalitsuse asutustele ei antud isegi tsaarigaegiste seaduste piirides eluwõimalust. Nende asemele seati igalpool ainult määratud ja nimetatud isikud.

Kohalikud Eesti omawalitsuse tegelased, iseäranis linna- ja maakonnawalitsustes, katsusid wiimse wõima-luseni kohtadele jääda, senni kui asutuste walitaw iselaad weel terawalt rikutud polnud. Juhtnöörid, mille järele sel puhul käidi, on awaldatud Ajutise Walitsuse salaringkirjas 6. III. 18., kus öeldud:

„Igasuguseid walitsuse ja omawalitsuse asutusi tuleb wõimalikult sitkelt kaitsta ja oma käes kinni pidada. Walimise ja demokratismi põhjusemõtetest ei tule ka aju-tiste lepete loomise otstarbel kõrwale astuda. Soowimata on Eesti ringkondadel ametid nimetuse põhjal wastu wõtta, mis oma loomu järele walitawad peawad olema. Koolides ja walitsusasutustes tuleb Eesti keele õiguseid kaitsta, nii-sama ka esitust, mis rahwa arwule wastaw oleks. Iga-suguseid walimisi uute Saksa sõjawõimude korralduste põhjal wõib ainult Ajutise Walitsuse lubal ette wõtta. Rahwa toitluse korraldamise asutused tulewad poliitiliselt erapooletuks lugeda, sellepärast on soowitaw, et Eesti seltskonnategelased igalpool üle maa neis asutustes oma tegewust senni jatkaksid, kunni nende asutuste tegewust ei hakata Eesti elanikkude huwide wastu juhtima“.

Salaringkirja soowitus omawalitsuse asutusi wõima-likult „oma käes kinni pidada“ ei läinud aga üleüldiselt sugugi täide. Kõige kauem püsis ainult Järwa maakonna-

walitsus, mille likwideerimiseks maakonnanõukogu koosolek 17. aprillil Paides ära peeti.

Otsus, mille sel puhul maakonna nõukogu tegi, on nii mitmeti oma aja ja olude kohta iseloomulik oma argumentide ja tooni poolest. Maakonnawalitsuse esimees teatas, et tema kreisi komandandilt käsukirja saanud, mille järele kõik Kerenski ja enamlaste ajal loodud omawalitsuse asutused peawad oma töö lõpetama ja asjaajamise wastawate Saksa komandantidele üle andma. Selle järele tulla siis ka Järwa maakonnanõukogul oma tegewus likwideerida ja see Järwa kreisipealikule üle anda. Maakonnanõukogu otsustab seda seletust ära kuulates ja likwideerimise küsimust arutades, „teatada, et tema sunnitud on maakonnawalitsuse asjaajamise Saksa sõjawäewõimudele üle andma, kuid leiab:

1) et temal seaduslikku järeletulejat ei ole, sest maakonnawalitsuse laialisaatmisega, mis Wene Ajutise Walitsuse kui Wenemaa seadusliku walitseja poolt würost Lwowi juhatusel 30. märtsil 1917 kinnitatud seaduse põhjal töötas, on ainus kogu rahwa poolt walitud maakonna esitus oma tegewuse lõpetanud,

2) et Brestis allakirjutatud Wene-Saksa rahulepingu 6. artikli 2. järele põhjal Eestimaale ajutiselt ainult Saksa politseiwäed sisse jääwad, kunni seal oma maa korralduste läbi julgeolek kindlustatud ja riiklik kord jalule seatud saab ja

3) et Haagi konwerentsi otsuste põhjal okkupeeriwad wäed endid omawalitsuse asutuste töösse ei peaks segama.

Ametit maha pannes, awaldab Järwa maakonnanõukogu aga kindlalt lootust, et praegune omawalitsuse asutuste töö katkestamine ainult ajutine nähtus on, ja et Saksa rahwas eestlasi aitab rahwaste enesemääramise põhjusemõtte alusel tema iseseiswaid riiklikke ja omawalitsuse asutusi teostada, ja et Saksa wäed siit kord mitte ainult korra ja julgeoleku kaitsjatena ei lahku, waid et Saksa rahwast Eesti põue tunne järele jääb kui wäikerahwaste

wabaduse kaitsjaist ja nende rahwaste püüetele wastawate wabade riikide loojast“.

See oli Eesti wiimase suurema omawalitsuse asutuse surma-protokoll. Nagu suuremas osas teistes memorandumites ja wahekirjades, millega Eesti tegelased ja seltskondlikud asutused okkupatsiooniwõimude poole pöörasid, nii oli ka siin rõhutatud wäljast tulnud wägiwallale allaandmise paratamatus, enese seisukoha ja omawalitsuse asutuste olemise seaduslikkus ja ettemaksetud lootuse awaldus „rahwaste wabaduse püüete kaitsemiseks Saksa rahwa poolt“.

Endiste omawalitsuse asutuste alalhoidmise püüd ei annud tagajärgi. Kuid katseid tehti, millest kohtuprotsessidki tekkisid. Kõmukam sel alal oli Tallinna juriskonsuldi A. Peedi asi.

A. Peet andis linnateenistusest lahkudes määratud linnapealik Schmidtile 20. aprillil seletuse, milles tähelepanu juhiti selle peale, et okkupatsiooniwõimud Tallinnale uue linna „ülemwalitsuse“ määrares rahwuswahelist õigust, Bresti rahulepingut ja Eestimaal maksward seadusi on rikkunud (ist Corruption der in Estland geltenden Gesetze und Friedensvertrages). Selles nägid Saksa wõimud auhaawamist (Beleidigung) ja Peet kutsuti paari nädala pärast wäljakohtusse, kus kaebealune oma seisukohta uuesti kinnitas. Prokuröör pidas sel puhul süüdistuskõne, mis oma põhjendustega ja wäidetega wäga kujukalt iseloomustas okkupatsiooniwõimude seisukohta meie maa olude käsitamisel, eraldi waadet meie omawalitsuse asutuste kohta. Prokurööri wäited olid järgmised: okkupeeritud maades on korra jaluseadmine selle asi, kelle käes tegelikult wõim on, maa seadusi silmas pidades ainult nii palju, kui selleks mõjuwaid takistusi ei ole. Siin aga ei olla olnud Saksa wägede sissetulekul mingisuguseid seadusi. Siin olnud seaduselagedus, tühjus, vacuum, mida Saksa wäeülemus ise täitma pidanud. Wäeülemusel tulnud enne ise oma aränagemise järele seadusi luua, mille järele ta hakanud korda jalule seadma, ja mille eest prokurööri arwamise järele elanikud tänulikud pidawat olema. — Prokurööri seaduse seletus oli täiesti „saksapärane“. Ta

ütles otsekoheselt ja awalikult, et Saksa võimud seadusi löid „oma äranägemise järele“ ja maa seadusi silmas pidasid ainult nii palju, kui selleks „mõjuvaid takiktusi“ ei olnud. See oli võitja võimu piiramata omawoli põhjendus.

Uutel loodavail walitsusasutustel ei olnud omawalitsuse lõhnagi juures. Need said sõna otsekoheses mõttes okkupatsioonivõimude ja Saksa mõisnikkude käes mängukannideks. Warsti oli selge, et omawalitsuse asutuste „oma käes pidamine“, nagu A. W. salaringkiri seda soovitas, täiesti wette oli kukkunud. Kõigest sellest hoolimata katsus aga siiski suur osa Eesti kodanlusest walitsetawate võimudega „kontakti“ leida. Eesti Maarahwa Liidu kongress, mis 12. mail Tartus ära peeti, tunnistas, „et Liidu liikmed Saksa sõjawäelise juhatuse all kodumaa walitsusasutustes järgmistel tingimistel kaasa töötada wõiwad:

„Kaastöötamine peab sõjawäewalitsuse ja rahwa wastastikuse usalduse alusele rajatud olema, mille eeltingimiseks mõlemipoolsete kasude kaitsmise kokkukõlasse seadmine on“.

Mitte üksi Maaliit ei lootnud Saksa võimudega koostöötamise võimaluse peale, waid ka „laiemad ringid“, pahempoolsem ollus. Nii awaldasid „Tartu seltskonnategelased“ märtsikuul Baieri prints Leopoldile antud märgukirjas lootust, et „okkupatsiooni võimud täielise usaldusega Eesti juhtiwate ringkondade poole pööraksid nende ülesannete rutuliseks teostamiseks, mis Saksa politsei võimude peale pandud on rahulepingu põhjal Wenemaaga ja et nad selleks otstarbeks alalisesse kokkukõlasse (kontakti) elanikkude juhtiwate kihtidega astuksid ja nimelt Eesti poliitiliste parteide juhtidega“.

Kõik Eesti kodanluse katsed võimu jagamisest osa saada jäid aga tagajärjetuks kõigil aladel. Samuti ka omawalitsuse asutustes. Okkupatsioonivõimud kohaliku Saksa mõisnikuseisuse esitajate kaassaatel olid järelandmatud. Ja maa walitsemise kawatsetud korraldus wiidi wääramata järjekindlusega läbi.

Linna-, maakonna- ja wallawalitsuste organid said ainult „kõrgema võimu“ käsilisteks. Niisuguse osa mää-

ras neile juba uus maavalitsemise „konstitutsioon“ ja neis nähti walitsewate wõimude poolt juba ammu enne kui Eesti Wenemaa ülemwõimu alt lahutati, „Saksa Keiserliku Majesteedi Wilhelm II teenrid“.

Wallaametnikke wannutati teenistusse astumisel paljudes kohtades juba ammu enne wiimast Zusatzvertragi järgmise formeli järele: „Mina, wallawanem N. N., ja kohtuliikmed N. N. ja kirjutaja N. N. wannun Kõigekõrgema Jumala ees, et mina Keiserliku Majesteedi Wilhelm II. Saksa keisrile ja Preisimaa kuningale truu ja ustaw teenner saan olema ja kõigis asjus sõnakuulelik olen ja et mina oma ametit truult pidama saan, milles mind Jumal saab aitama. Amen“. — Nii on wannutatud juba aprillikuu algul Wana- ja Uue Karistes, Pornuses, Kaubis.

Kõiki wõimulasid politseiirigi waimus korraldades ei jäetud siit wälja ka kohut. Wene kohus meie maal oli puudulik, patustades tihti rutulsuse, ühetaoluse ja õigluse wastu, samuti olles kaugel rahwast nii keele kui ise aadi ja hädade tundmatuse poolest. Need kohtud aga, iseäranis kaelakohus, mille okkupatsiooniwõimud meil maksma panid, wiisid meid korr. ga mitukümmend aastat tagasi.

Kõik harilikud kaelakohtu asjad olid n. n. politseikohtunikkude kätte antud. Raskemad, keerulisemad asjad wõisid nad ringkonnakohtu kätte edasi anda. Politseikohtunik mõistis kohut kinniste uste taga. Tema otsused olid lõpulikud, edasikaebamise wõimalust ei olnud. Ainult iseäralistel juhtumistel wõis linna- ehk maakonnapealik asja uuesti arutuse alla wõtta lasta. Kas süüalust kohtus üle kuulati ja kas tema enesele kaitset wõis wõtta, see olenes ainult kohtuniku heast tahtmisest.

Nii olid politseikohtuniku wõimupiirid wäga laialised. Ta wõis raskemaid asju ringkonnakohtule edasi anda, ta wõis kaebealust üle kuulata, see kõik aga ei olnud sunduslik. Tema mõistis kohut kinniste uste taga, ja tema otsused olid lõpulikud. Kogu see kohtupidamise süsteem oli seega niisugune, et puudus igasugune kindlustus õigluse maksmapanekuks. Ja missuguse ülbe põhjendu-

sega tuldi veel ametlikult seda kohtukorda õigustama. „Postimehes“ nr. 95 avaldatud sunniartiklis on sel puhul öeldud:

„Sõja oludes, kus korralikku kohut olla ei võigi, on see maale juba suureks õnnistuseks arwata, et talle võimalus on antud eraelus õigust otsida ja kurjategijad teenitud karistust saavad. See hiljuti punakaardi riisumise, põletamise ja röövimise kätte jäetud kaitseta maa saab Saksa walitsusele tänulik olema, et ta nüüd jälle wähehaawal rahus elada võib, ehk küll kahjuks kõik rewolutsionääride pesad veel igalpool üles ei ole otsitud ja u l a k n o o r s u g u enese juures weelgi kuritegewuse kalduwusi awaldab. Niisugusel seisukorral peab ruttu ja otsustawalt toimetama.“

Raskemate süüasjade harutamiseks seati Tallinnas ja Tartus okkupatsiooniwõimude poolt ringkonnakohtud sisse. Tallinna ringkonnakohtu tegewuse iseloomustamiseks kirjutab tolaeagne Eesti adwokaat A. Hellat järgmist (Sotsiaaldem., 9—1918):

„Tallinna ringkonnakohtu tegewus äratas suurt rahulematust. Peapõhjuseks selleks oli ringkonnakohtu kokkuseade. Kes ringkonnakohtu istumist kord pealt kuulas, pidi pettumusega sealt lahkuma.

„Wene kohtunikud wõisid küll karedaid otsusi teha, aga nii hoolimata wangide ja süüalustega ümber käia, nagu seda Saksa kohtu esimees enesele lubas, ei tulnud Wene kohtus siin ette. Wene kohtunik oli harilikult wäga rahulik ja ei saanud kergesti isiklikuks. Siin otse wastuoksa. Süüaluse peale waadati kui süüdlase peale. Tema üle naerdi, teda mõnitati, tema peale karjuti nii, et terve ringkonnakohtu hoone sõna tõsisel mõttes wastu kõlas. Et niisugune kohtupidamise wiis asja peale ainult paha mõju awaldada wõis, on selge. Sagedasti oli kohtusaalis rahwa seas ütelist kuulda: „See nüüd mõni kohus!“... Igest kuriteost ja kurjategijast paistis neile (sakslastele) lõpmata toorus ja kombete langemine wälja. Nendele tuli ette, nagu oleks meie kurjategijatel iseäranis paha taht-

mine ja hing. Kurjategijas ei mõistnud nemad mitte inimest näha“...

Tsiwiilasju ajasid rahukohtunikud, kes märksa asjalikumalt ja rahuloldavamalt toimetasid kui kaelakohtud.

Kõik teised kohtud jättis warju sõjakohus, kelle käes ka poliitiliste süüaluste saatus oli. See kohus oli muidugi kinnine, kuid üksikud juhused, millest selles raamatus teisal jutt on, kõnelewad väga selget keelt selle kohtu tegewusest; nii adwokaat Peedi kui ka „rakwerelaste asi“.

Politseiwõimu korraldamisega käsikäes käis surwe kõigil elu aladel, mis kohe alguses kogu hooga maksma pandi.

SURWE ALL

„Häda wõidetuile!“ — hüüdis Tartus ilmuw Tiedeböhli leht peale enamlaste wõimu langemise, paar päewa enne Saksa wägede linna jõudmist. See hüüd oli sihitud eestkätt uue tekkinud kohaliku omawalitsuse wõimu wastu. Nüüd pidi lõpp olema „rumalal loril enesemääramise õigustest“. Rahwa tulewikku ei pidanud enam määrama „rumal oma tahtmine, waid wõitjate sund“.

See sündiski kohe. „Wõitjate sund“ pandi maksuma kõige hoolimatumalt kõigil aladel. See oli surwe kõige jämedamat, kõige ülbemat laadi. Kuidas seda üksikuil aladel käsitati, selle juures oleme peatanud kõigis peatükkides. Siin aga tahame üleüldiselt iseloomustada rõhumist kultuuri ja poliitika alal, kus surwe harilikult kõige rõhuwamana tundub.

Esimese Saksa wäeülemuse käsuga pandi kõigi seltside tegewus seisma, koosolekud keelati ära, lehtede trükkimine samuti. Tükk aega oli Eestimaa hoopis ajalehtedeta. Siis said ilmumise luba üksikud: Tartus „Postimees“, hiljem ka „Maaliit“, Tallinnas „Tallinna Teataja“.

Tsensuur korraldati warsti ja kõige waljem. Et järelwalwe ajakirjanduse ja muude trükitoode üle wõimalikult kindel oleks, seda sihti peeti hoolikalt silmas juba tsensuuraparaadi konstrueerimisel, samuti tsenseerimise käigu määramisel.

Kõrgemaks tsensuur-orgaaniks oli A. O. K. 8 Presse-Abteilung. Selle alamasutusteks olid Pressestellen kõigis linnades, kus ajalehed ilmusid, ja nimelt Tallinnas, Kuressaares, Tartus, Wiljandis, Pärnus, Wõrus.

Ajalehtede wäljaandmiseks oli tarwis A. O. K. luba, milleks soowiawaldus tuli sisse anda kohaliku Pressestelle kaudu. Ajalehtede tsenseerimine sündis kohalikus Presse-stelledes. Raamatute käsikirjad tsenseeriti aga keskorgaanis, Presse-Abteilung'is, kuhu nad saadeti kohalikkude Presse-stelledge kaudu.

Ka kõige waljema tsaariaegse tsensuuri päiwil wõis käsikirja ilma sellekohase lubata trükikojas laduma hakata. Okkupatsiooniwõimude korraldusel aga oli see keelatud. Raamatu ladumiseks ja trükkimiseks oli Presse-Abteilungilt

luba tarwis. Kui raamat tsenseeritud käsikirja järele trükitud oli, ei tohtinud teda ikkagi weel otsekohe müügile saata, waid selleks nõuti weel uut luba. Trükist tulnud raamat saadeti kahes eksemplaaris ühes tsenseeritud käsikirjaga Presse-Abteilungisse, kus wõrreldi, kas ta käsikirjaga kokku käib ja alles siis saadeti müügiluba. See oli üsna okkaline tee, mis tihti mitmed kuud raamatute ilmumist wiiwitas. Kindlama järelwalwe wõimaldamise otsarbel nõuti, et iga raamat, mis trükkimiseks lubatud, märkust kannaks: „Zur Verbreitung und zur Ausfuhr zugelassen. Presse-Abteilung A. O. K. 8“. Samal otstarbel oli keelatud raamatuid suuremal arwul, iseäranis jällemüümiseks teisiti edasi wedada, kui ainult raudteel, kus raamatute wäljaweoks jällegi erilist luba tarwis oli. — Tsenseerimise alla käisid ka warem ilmunud raamatud. Raamatukauplused otsiti kõik hoolikalt läbi ja „kahtlasem“ kirjandus wõeti otsekohe kaasa tsensuuriwalitsusse jälrewideerimiseks. Niisuguse „kahtlase“ kirjanduse hulka sattus „Postimehe“ raamatukaupluse rewideerimisel ka Fr. Tuglase „Teekond Hispaania“, „Noor-Eesti“ „Kümme aastat“ jne.

Tsenseerimine oli wali ja pedantlik, ulatades tihti naeruwäärsuseni. Kord ei lastud „Postimehes“ lüürilistki luuletust, milles oli jutt kewadest, ära trükkida, nähtawasti kartes, et seal ridade wahel rahwaste kewadet wõidakse mõtelda. Richard Roht kirjutas samas lehes süüta fantaasia „Ootajad“, mis küll esiti läbi lasti, kuid mille üle hiljem tsensori kabinetis palju nurinat tõsteti, pidades kirjutust kahemõtteliseks.

Kord tõmmatud „Postimehes“ pikk kirjutus maha, sellepärast, et seal J. Tõnissoni nimi ette tuli. „Eesti Kirjandusele“ saadeti märkus, milles ära keelati selle nime tarwitamine.

„Odamehe“ kirjastus tahtis reklameerida oma kalendrit „Wares waga linnukene“ ja selleks esialgu kaanepildi musta warese „Postimehe“ kuulutustes awaldada. Tsensor aga ei lubanud seda teha, kartes nähtawasti, et see wares kardetawa tagamõttega on. Alles pikemate läbirääkimiste

järele anti luba „wares awaldada“, kuid ühes kalendri nimetusega.

„Sirwilaudades“ aastate jooksul wiisiks saanud Eesti tähtsamate awalikkude tegelaste sünni- ja suripäewade nimetuse keelati esialgu osaliselt ära. Ei lubatud nimelt trükkida W. Reimani, A. Grenzsteini ja C. R. Jakobsoni nimesid. Kuid pärast tundus see keeld keelajatele endilegi wist pisut absurdne ja nimed „lasti wabaks“.

Arusaadaw, et niisuguses olukorras igasugune, ka kõige mõõdukam sõnawõtmine põlewate päewaküsimuste kohta wõimatuks sai. Ei saanud ühtki tüsedamat waba mõtet awaldada omawalitsuse, toitluse, kooli ja teiste küsimuste kohta. Isegi kodumaa sõnumed olid kõige hoolsama walwe all. Iseäranis rohkesti tõmmati maha sõnumeid kuritöödest. Pidi ju kord „politseiwõimu maal“ ideaalne olema ja niisuguseid asju, nagu kuritööd ei tohtinud üleüldse sündida.

Pressestelled, kus ajalehti tsenseeriti, töötasid kõige kindlamas ühenduses kohalikkude kodanliste ja sõjawäeliste wõimudega. Tähtsamad kirjutused ja sõnumed, mis maa walitsemisse ja wõimude tegewusse kuidagi puutusid, saadeti „järelkatsumiseks“ sellekohastele asutustele.

Igasugune poliitiline eneseawaldus oli ajalehtedes tsensuuri waljuse tõttu wõimata. Kuid sõjawõimud ei leppinud weel sellega: nad sundisid omalt poolt sisseaadetud artiklid juhtiwal kohal ilma allika nimetamata ära trükkima. Need artiklid olid harilikult kohalikkude küsiuuste käsitus kõiksakslises waimus ja mida siis kõiksakslised lehed kui Eesti lehtede eneste arwamist tsiteerisid. Koguni niisuguse kõlwatusega saadi walmis, et „Pressestelle“, kes ise neid artiklid sisse saatis ja ära trükkima sundis, esimesena neid kui Eesti lehtede arwamisi oma tsitaatide kogus „Auszüge aus der baltischen Tagespresse“ (Riga) ka tsiteeris. Näit. nr. 4, 27. apr. „Maaliidust“ Riia otsuste heakskiitmise. — Ametlikult poolt saadetud artiklite juure ei lubatud ajalehtedel ühtki märkust teha. Ajalehed katsusid küll mitmel wiisil lugejatele mõista anda, kust allikast kirjutus pärit. Nii näituseks

pani „Postimees“ ametliku artikli musta „surnuraamisse“, teda muust lehe osast lahutades. Kuid ka see keelati ära. Ajalehtedel oli walida: kas kinni jääda wõi oma weergudel wõõrastel wõimudel „Eesti awalikku arwamist“ kõige ülbe- malt edasi lasta teha. „Tallinna Teataja“ jäigi sel põhjusel 28. mail seisma, sest et ta nõus ei olnud „Pressestelle“ artiklid juhtiwal kohal ilma allika nimetamata ära trükkima.

Warsti tegi Olewiste abipastor Sielmann ettepaneku: leht wõiks edasi ilmuda, ja sissesaadetud artiklitele juure tähendada, et nad wäljast on sisse saadetud, aga ainult mitte seda, et nad ametlikult poolt on. Sellega ei jäänud „T. Teataja“ mehed nõusse. Näidati, et see pettemäng, peale selle, et ta kõige jämedamalt ajakirjanduse kõlbluse wastu käib, ka täitsa kasuta on, sest kui üks ja sama artikkel kõigis Põhja-Balti Eesti ja Saksa lehtedes korruga ilmub, siis keegi ju ometi tema päritolu kohta kahewahele ei jää. See ei mõjunud. Warsti ilmus teistes lehtedes ametlikult poolt salomonlik teade, „Tall. Teataja“ olla sellepärast kinni pandud, et ta ise ilma lubata kinni jäi.

Järgmisil päiwil pidanud Sielmann, Keerd, J. L. Jürgens ja Kuyberg nõu uue lehe käimapaneku asjus, kuid selgunud, et wäljawaated kuigi roosilised ei ole: mehed ei olla kõigi otsimiste peale toimetajaid leidnud, kes kül- lalt Eesti keelt oleks osanud. Ja teiselt poolt arwatud ka kindralkomandos, et niisuguste herrade wäljaantud ajaleht Vitzblatt saaks, millel mingit tõsist mõju ei wõiks olla. Lõpuks leiti siiski päästerõngas. Ja see oli Hans Prants, kellele luba anti „Tallinna Päewalehte“ wälja anda, kusjuu- res toimetus allkirja andis, et ta „Riia otsuste alusel seisab“.

Surwe ajakirjanduse peale läks koguni nii kaugele, et isegi põllutöö ajakirja „Talule“ kaua ilimumise luba ei antud sel ettekäändel, et paberit ei jatkuwat, ehk küll aja- kirjal endal paberit küllalt oli. Wabrikute warustuskesk- kohale anti käsk wõimalikult paberi monopoli sisse seada ja paberit nii jaotada, et seda üksnes Saksa orientatsioo- niga lehtedele jatkuks. — Niisama käidi ümber ka Balti Saksa tegelastega, kui nad ametlikust woolust weidigi eemale kaldusid. Endise „Rigasche Rundschau“, mõõduka

„Balti konstitutsioonilise erakonna“ häälekandja toimetaja Dr. Paul Schiemann wõeti tema kaasmaalaste päälekaebtusel wangi ja kui „kardetawal inimesel“ keelati temal aja-kirjanduslik tegewus ära.

Sama otsustuse, nagu tsensuuril, oli ka kõigil kitsendustel liikumise ja posti ning telegraafi tarwitamise alal ning koosolekute keelul. Seeläbi pidi wõimatuks tehtama igasugune poliitiline eneseawaldus ja mõjumise katsed laiemate hulkade pääle, et seda kergem oleks walitsewa wõimu agentidel kohtadel ja väljaspool „Eesti awalikku arwamist“ septseda.

Liikumine raudteedel oli sarnaste sekeldustega ühenduses, et inimestel isegi tähtsate ja hädalikkude asjade ajamine wõimatuks sai. Sõiduluba kaugemaisse kohtadesse tuli harilikult nädalate kaupa oodata. Seda kergem aga oli liikumine kõiksugu hangeldajail. Rongid aina kubisesid neist.

Palwekirjas, mida sõiduloa saamiseks nõuti, pidi soowiawaldaja üles andma ka r a h w u s e, linnades ka ettearwatud elukorterit, pääle selle weel „selge ja lühikene sõidu põhjuse kirjeldus“. Tarwitatud sõiduload tulid tagasi wiia. Üle aja enese käes peetud loa päält maksti trahwi.

Postiolud olid äärmiselt wiltsad. Ainult tsensuur postil oli korraldatud eeskujulikult. Ühegi „saladuse“ saatmine polnud wõimaldatud. Kirjad tulid lahtiselt postile panna. Pääle saaja aadressi pidi postisaadetusel ilmtingimata ka saatja aadress olema, missugusel nõudmisel nähtawasti ainult tsensuuriline huwi oli. Kirjad liikusid wäga aeglaselt. Oli ju tsensooritel sedawõrd palju tööd, et nad rutulikult kirju edasi ei jõudnud saata. Hädalikku kirja ei julenud keegi posti panna, sest nad jäid alati liig hiljaks. — Telefoni tarvitamine eraisikute poolt jäi kogu okkupatsioonil kestusel täiesti wõimatuks. Telefoni apparaadidki wiidi ära, ka erakorteritest. Telegraafi lubati lõpuks küll kõige „hädalisemal“ juhtumisel tarwitada; kuid selleks oli iga kord linnapäälilikult erakorralist luba tarwis, kusjuures harilikuks nähtuseks sai, et ainult Saksa meeste telegrammid „hädalikud“, teiste omad aga ainult harwa seda olid.

Koosolekud keelati ära, ähwardades määrusest ülestumise eest kõige waljemate karistustega, mis kuni 15-aastase sunnitööni wõisid ulatada. Koguni siis weel, kui Saksamaal rewolutsioon lahti oli pääsnud ja ka Eestis asuwad Saksa soldatid oma nõukogud olid loonud, said need uued asutused koguni omal wiisil koosoleku-wabaduse mõttest aru. Nii ilmus weel 15. nowembril Saksa soldatite Wiljandi linna ja maakonna nõukogu poolt määrus koosolekute asjus, milles nõuti: „Elanikkude koosolekud peawad vähemalt seitse päewa enne soldatite nõukogule teada antama, kus kõnelejate nimed ja programmi sisu juure tulewad lisada. Salakoosolekud on kõwasti keelatud“.

Kõigist alguses kinnipandud seltsidest sai hiljem ainult osa okkupatsiooniwõimude iseäralisel loal wõimaluse oma tegewust jätkata. Poliitilised ühisused keelati hoopis ära. Ainult kõige parempoolsemale Eesti poliitilisele parteile anti luba oma tegewust jätkata, kuigi ka tema wormiliselt enam poliitilise erakonnana ei esinenud, waid põllumeeste kutseühisusena.

Poliitiline nuuskimine seati wäga laialisele jalale. Asja korraldus seisis sõjawäelise wälja-salapolitsei käes, kes nuuskuritest üsna tugewa ja tiheda wõrgu korraldas üle kogu maa, küll sõjawäelastest, küll eraisikuist. Nende koguwarw pidi wist küll üsna suur olema. Üksikute teadete järele oli septembrikuul eraisikuist nuuskurid wälja-salapolitsei raionis üle 120, Rakwere jaoskonnas samal ajal 70 ümber. — Luuramise objektideks oli „kahtlane ollus“ kõigist Eesti seltskonna-kihtidest. Töö tehti kaunis põhjalik. Ja wangistamised kestsid kuni okkupatsiooniwõimu langemiseni. Sajad inimesed sattusid wangitornidesse ja kontsentratsioonilaagritesse.

Poliitilistel põhjustel wangistatute hulgas oli rõhuw enamus töolisteklassist, kuid oli ka rohkesti teistest kihtidest. Wangistamine sündis harilikult kõige barbaarsemal kujul ja kõige pentsikumal põhjendusel, kui wiimast üldse tarwilikuks peeti esitada. Aprilli algul wangistati Tartus ja wiidi Riiga demokraatliku linnawolikogu esimees Lui Olesk, kes mõni aeg enne seda oli julenud Saksa

wõimude ees seadusliku linnawalitsuse ja Eesti ameti-keele ärakaotamise vastu protesti tõsta, temaga ühes ta abikaasa, endine Tartu linnapää abi Ed. Juhanson ja hulk teisi, üleüldse 50 inimest. Wangistamise põhjusena nimetas Tartu- ja Wõrumaa ülema kindralmajor von Kotschi teadaanne sel puhul, et Tartu uulitsanurgalt ähwarduse-sisuline leht üleskleebitult leitud. Sellepärast peetud tarwilikuks arreteerituid pantwangi wiia. Uulitsanurgalt leitud „ähwardus“ oli wäike paberilipakas, millele kirjaoska-matult päale oli kirjutatud, et kes Tartu komandandi ära tapab, see palju raha saab. „Üleskutse“ oli mõnelt poolt kas „nalja tegemiseks“ wõi prowokatsioon; ennem küll wist wiimane.

Kõige päält wangistati ja toimetati kontsentratsiooni-laagritesse „punaseid“, töölisi. Siis tuli järg ka kodanluse kätte. Surwest töölisteklassi vastu on jutt ise-päätükis. Siin aga toome selle olukorra iseloomustamiseks, milles wangistamine sündis, üksikud juhtumised kodanluseklassi liigete arreteerimisest.

Kodanliste tegelaste massiline wangistamine algas augustikuu keskpaigas. Need kinniwõtmised seisid nähta-wasti ühenduses kindralkomando ringkirjaga selle kuu algusest, kus teatati, et 15./VIII Eestimaa Ukraina jne. eeskujul wastuhakkamine olla oodata. Tallinna politseil ei olnud kawatsustest mingit teadet. 8. wõi 9. augustil oli Tallinna pristawite koosolek, kus õige nõutu olek wa-litses. Käidi Eesti pangamajas mõnes korteris järele pärimas, ke s elab, mis teeb jne. 15. augustil oli suuremais linna-des terve rida arreteerimisi. Tallinnas wangistati hulk endisi Eesti sõjawäelasi, Eesti tarwitajate -ühisuste liidu tegelasi jne. Läbiotsimistel küll midagi ei leitud. Tartus otsiti läbi rida korterid. Linna lähedal suwitasmas olew Dr. Konik wõeti kinni jne. Rakweres arreteeriti 7 kodan-list tegelast. Iseäranis iseloomustab tollaegist olukorda rakwerelaste wangistamine.

Seal pidasid kuus meest: O. Palgi, O. ja J. Tiiwased, adw. Kutti, Waldmann ja Saarepere 8. aug. laenu- ja hoiu-ühisuse ruumides lahtises toas paarkümmend minutit nõu

Ex bibl. univ. Tart.

oma põlenud weski ja willakraasimise-töökoja pärast, mille nad seitsmekesi ühes Pajusega ostnud. Koosolekul otsustati weski jõe weejõudu ins. Orawal lasta ära mõõta, kellele ka kiri saadeti. 15. aug. wõeti kõik 7 meest kinni ja hakati kohe seda koosoleku asja uurima. SääI wõis ka laenu- ja hoiu-ühisuse kassapidaja Laasberg kui päältkuulaja tunnistada, et nõupidamine puhas äriIine oinud. Kuid selle pääle waatamata süüdistati neid weel teiste poliitiliste koosolekute pidamises, mis kõik süüdistatawaile hoopis uudiseks oli. — 31. aug. olid kinniwoetud Tallinnas sõjakohtus ees. Kohtus ühtki tunnistajat ei olnud. Prokuröör süüdistas kaebealuseid poliitiliste koosolekute pidamises ja salaorganisatsiooni asutamises, millel neli osakonda pidi olema: üks — laimata sakslasi, teine — muretseda inglaste teateid, kolmas — korraldada Eesti sõjawäge jne. Süüdistusmaterjalal õeldi ustawa isiku käest saadud olewat, keda aga ei nimetatud. See olla asja ka Pajuse ja Waldmanni enda käest kuulnud, millest aga need midagi ei teadnud.

Kaitsjat ei lubatud. Kutti ja Waldmann katsusid ise end kaitsta, aga nende puudulikku Saksa keelt pilgati iga sõna järele, nende pääle karjuti ja sõimati. 68-aastane Tiiwas katsus ennast Eesti keeles kaitsta. Tõlk ütles naerdes, et ta midagi aru ei saa, ja jättis tõlkimata.

Kahe kaupa kettides toodi mehed 2. sept. otsust kuulama. Mõisteti kõige kõrgem karistusmäär, mida prokuröör oli nõudnud: kuus meest 15 aastaks sunnitööle (Zuchthaus) ja Pajus kui „teiste tööriist“ 10 aastaks. JärgmiseI päewal saadeti nad niisama rauus Wilnasse wangihoonesse.

Rakwerelaste kinniwoetmisel ei olnud tegewuseta kohalikud mõisnikest wõimumehed, kelle hulgas mõnel üksikute wangistatutega isiklikka arweid oli õiendada. Nimelt oli Waldmannil 1905. a. Rakwere mõisniku Rennenkampfiga sekeldusi. Rennenkampf põletas oma laudad ja küünid maha ja ajas seda talurahwa süüks. Oli aga tunnistajaid, kes süütamist olid näinud. Waldmann wõttis kohtuasja üles ja Rennenkampf suutis suure waewaga Peterburis

asja ära sumbutada. Nüüd, okkupatsiooni ajal oli tulnud kättemaksmise tund.

Kuidas poliitilisi protsesse „ette walmistati“, seda kujutab iseloomuliselt Tartu wälja-salapolitsei paberite hulgas leitud ülewaade Saksa wõimude poolt 12. augustil toimepandud läbiotsimiste kohta, mille siin toome:

„Wiimastel nädalatel sai A. O. K. ajakirjanduse-osa-kond mitmelt ajakirjanduse-punktilt (Pressestelle) ja teadeteohwitserilt broshüüri, mis ühe „Postimehe“ toimetaja K. Einbundi kirjutatud: „Waba iseseisew Eesti“. Et näha oli, et nimetatud broshüüri, mis saksawaenulise iseloomuga, kogu maal laiali laotatakse, otsustati raamatukene arresti alla panna. Samal ajal tuli walwata Hünersoni broshüüri „Kolm nõudmist“ laialilaotamise järele, mis küll juba märtsis arresti alla pandi, kuid sellest hoolimata senini maal laiali laotatakse. Broshüüride arresti alla panek pidi põhjuseks olema läbiotsimisi üksikute iseäranis kahtlaste elementide juures ette wõtta. Tõlk Linki ja Maaliidu Tartu maakonna komitee kõigiti usalduswäärilise ja saksasõbralise esimehe herra Hanssoni kaudu sai ajakirjanduse osakond (Presseabteilung) teada, et Eesti iseseiswuse eest kihutawad saksawaenulised elemendid wiimasel ajal jälle iseäranis tegewuses olla. Hanssoniga räägiti kokku, et tema juures läbiotsimine toime pannakse ja sääljuures leitud materjaali põhjal kahtlustatawad isikud nimeliselt teatawaks saawad. Nii wõeti weel samal päewal läbiotsimised järgmistes kohtades ette: 1) Raamot'i juures, 2) „Postimehe“ toimetuses, 3) Bachmanni, 4) Wiiki, 5) Einbundi, 6) Pariku juures“.

Nii oli siis poliitilise „protsessi“ ettewalmistamine üsna lihtsa käiguga. Linkide ja Hanssonite kaudu saadi teateid „kahtlaste elementide“ kohta. Et jälgi katta, pannakse Hanssoni juures „läbiotsimine“ toime, kust tarwilikult ettewalmistatud materjaal leitakse, mille põhjal siis „kahtlaste“ juures läbiotsimine korraldatakse. Nagu teada, ei annud 12. aug. läbiotsimine suuremaid tagajärgi, mida ka Presseabteilungi enese teadaanne nähtawa nukrusega konstateerib, trööstides aga selle eest seega, et leitud

materjaal siiski väärtusega olla läbiotsitud isikute iseloomustuseks. Mitte iga kord ja mitte iga mehe juures ei lõppenud läbiotsimised niisuguste vaikiste tagajärgedega, nagu 12. aug., tänu läbiotsitute seltskondlikule seisukorrale ja nende ettevaatlikkusele.

„Poliitika“ sai okkupatsiooni ajal lihtsalt äriks. Kunagi ei ole altkäemaksu võtmine ja raha väljapressimine salapolitsei agentide poolt meie kodumaa pinnal nii laialiselt lokanud kui okkupatsiooni ajal. Mitte ainult „väikesed mehed“ ei olnud sel alal agaralt tegewad, vaid pääasjalikult just juhtivad jõud, kuigi „asjaajamine“ harilikult alamate agentide kaudu sündis.

Suuremas salapolitsei jaoskonnas Tallinnas olid väljapressimised nii suured, et salapolitsei ülem Stritzel otse uhkustas, wenelased võida siit alles õppida. Juudi ärimehi Steinisid ja Zitroni süüdistati Saksa vägede teotamises; anti aga märku, et asja võib parandada. Ja see parandamine läks Steinidele maksma 20.000 marka. Juut Hüppler oli küll muus asjas kinni. Kuid ka temaga tehti „poliitikat“. Salapolitsei agent Sulge võttis tema naiselt 15.000 rubla ja weerand tunni pärast oli mees lahti, kes aga asjast kuulda saades kohe rääkis, et ta juba warem lahti olla mõistetud ja kriminaalpolitseis Sulgelt 15.000 rubla tagasi laskis võtta ning sääl salapolitsei tempa kirus. Warsti võeti aga selle pääle kriminaalpolitsei ülem Freibach kinni, kutsuti Steinid ja Zitron salapolitseisse, kus neid tunnistada lasti, et nad mingit altkäemaksu pole annud, ja nüüd võeti Hüppler uuesti laimujuttude pärast kinni.

Kõige hoolimatumalt ja waljemalt kõik kultuuri ja „poliitika“ alad kindla järelwalwe ja eestkostmise alla pannes, ei jätnud okkupatsiooniwõimud sellest ringist kirikutki wälja, kelle taguruse ja alalhoidlikkuse juures ometi kahelda ei tulnud. — Wahekord Ew.-Luteruse kirikuga muutus kohe sõbralikuks. See sai tõsiasiakult ametlikuks kirikuks, miile pastoritest suurem osa okkupatsiooniwõimude truumateks käsilasteks said.

Suure tagakiusamise osaliseks sai aga Greeka-õigeusu kirik, mille saatus okkupatsiooniaegses Eestis Saksa

wõimude „usuwabadust“ kõige selgemini illustreerib. Olgu siinkohal selle iseloomustuseks toodud üksikud faktid, mis wõetud Eesti piiskopi Platoni märgukirjast 24. sept. 1918 A. O. K. 8 ülemale — kindral Kathenile.

Piiskop Platon kirjutab:

„Neil päewil on wangistatud kaks Tartu kreisi preestrit: Nõo G. Kiimann ja Rannu J. Tõlp. Mul on teateid, et Pärnu kreisis — Karksis — terwele kirikuametile, s. o. preestrile ja kahele kõstrile on ette pandud kas Wenemaale sõita või wangistusse minna. Niipalju kui kuulsin, olla siin põhjuseks nende saksawastane meeleolu. Kuid fakte, mis niisugused kärejad abinõud wälja kutsusid, ei ole mitte näidatud. — Edasi awaldab piiskop põhjendatud arwamist, et nimetatud preestrite kallal wägiwalla tarwitamise põhjuseks wõis olla nende katse rahwale emakeelseid koole asutada.

Palju kaewatakse märgukirjas Gr.-õigeusu kiriku waranduste konfiskeerimise üle, mida Saksa wõimud omawoliliselt ja seadusewastaselt toimetanud. Näitusteks nimetatakse Tartu maakonnas Lähte, Pärnu maakonnas Laiksaart ja seletatakse: „Need maad on Greeka-õigeusu kirikutele niisama omanduseks antud, nagu kohalikud Ew.-Lutheruse kirikud mitmel puhul kroonu käest maad on saanud, niisama nagu ka paljudele kohalikkudele aadelimeestele kroonu poolt mõisaid on antud. Tohiks ju ometi loota, et Haagi rahukonwerentsi § 56 küllalt Gr.-õigeusu kiriku päralt olewat warandust peaks kaitsma. Ehk kui ta Gr.-õigeusu kirikut ei kaitse, kuidas suudab ta siis Ew.-Lutheruse kirikut kaitsta, kelle omandus tänini puutumata“.

„Pääle maade ärawõtmise on mitmelt kirikult nende teenrite majad ära wõetud ühes wiljapuuadadega, mõnes kohas on majad wälja renditud, kuna rent komandantuuri makstakse. Nii on ära wõetud preestrite majad Wõnnus Tartumaal, Smiltenis Walga maakonnas, Laiksaares ja Penikülas Pärnu maak., Helmes Wiljandi maak. Preestritel ei ole kohta, kus elada. Kust niisugusel korral on preestrid ära läinud, sinna ei saa ma uusi nimetada, sest mul pole neile elukorterit anda“.

Iseäranis ärritawaks sai Greeka-õigeusu ringkondades Tallinna Simeoni kiriku saatus, mis suusõnalise käsu pääle 1. oktoobriks Saksa wõimudele üle kästi anda, et sellest siis rahwasõõgimaja teha. Piiskop Platon protesteerib sarnase teguwiisi wastu, põhjenedes Haagi konwentsoonide pääle, ja leiab, et kui wõimud siiski peawad õigustatuks kiriku wõtmist koguduselt, siis vähemalt peaksid nad sel puhul kirjaliku dokumendiga seda nõudma.

Greeka-õigeusu piiskopile tehti tema tegewuses kõik-sugu takistusi, mida aga saadi. Pikaajalist sõidulubagi ei antud talle. Piiskop seletab sel puhul: „Maikuul anti mulle Tallinnast 6 kuu pääle pikaajaline sõiduluba kogu Eestimaa jaoks kuni Walgani. Juunikuu algul palusin mina sedasama ka Liiwimaa jaoks. Mulle lubati anda, lubati hra krahw Kirchbachile teatada ja wõeti minu käest ka Eestimaa jaoks olew sõiduluba ära, et teda ülemusele näidata ja teda Liiwimaa omaga ühendada (bearbeiten). Mina usaldas in antud lubadust, kuid mulle ei antud Eestimaa sõiduluba tagasi, ega antud ka uut, olgugi et ma enne saadud luba kordagi polnud tarwitanud. Oleks kõige parem, kui wõimalust leitaks lubadust pikaajalise sõiduluba kohta täita“.

Nii ootas piiskop sõiduluba mitmekordse meeletuletuse pääle waatamata üle nelja kuu ja lõpuks jäeti ta ikkagi ilma.

Ei olnud lõpuks ühtki ala, mida okkupatsiooniwõim oma walwe, eestkostmise ja surwe alla poleks wõtnud. See oli raskem ja õudsem järk meie kodumaa ajaloos, kus wõitjat juhtis ainult üks pää-põhjusmõte, ja see oli: „Häda wõidetuile!“

SAKSA KOOLIPOLIITIKA

Kuigi okkupatsiooniwägede maaletulek kohe mõnesuguseid muutusi kohalikus koolielus kaasa tõi (uus kooliwalitsus oma alamate ja kõrgemate instantsidega, usuõpetuse sunduslikkus jne.), töötasid koolid siiski kewadeni, õpeaasta lõpuni enam-wähem endistel alustel. Alles suwe poole hakkas uute wõimude koolipoliitika kindlamaid äärjooni omandama. Juuni algul kinnitati krahw Kirchbachi, 8. armee ülemjuhataja, poolt uued Liwi- ja Eestimaa rahwakooli ja ka kõrgemate ning keskkoolide kohta käiwad määrused.

Neis määrustes (awaldatud Verordnungsblatt'is für Liv- und Estland, 26 ja 27) awaldub kogu okkupatsiooniwõimu tulewase koolipoliitika reaktsionäärne siht kaugeleminewa saksastamise tendentsiga. Iseloomustaw juba on nende ülesannete üleslugemine, mis rahwakoolile antud. Need ülesanded pidid olema: „anda noorsoole perekondlikus, kogukondlikus, kiriklikus ja riiklikus elus ning kutsetöös tarwilikud kaswatuse ja hariduse alused: kindlad algteadmised, harjumus wiisakas olla ja korda armastada, töökus, aukartus wanemate wastu, puhas meelsus, sõnakuulelikkus seaduse ees, ülemuse austamine, usuline meel“.

Uus koolikorraldus lahutas täiesti algkooli keskkoolist. Üleminek alamast koolist kõrgemasse sai raskendatud. Takistamas oli alg- ja keskkooli lahkuminek, ühendamata korraldus ja keel.

Kogu koolikorralduses läks punase joonena saksastamisetendents läbi. Õpekeeleks alamas rahwakoolis jäeti küll emakeel, kuid Saksa keelt pidi õpetatama juba esimesel aastal 6 tundi, järgmisel kahel aga 10 tundi nädalas. Awalikes kõrgemais ja keskkoolides aga ei saanud kohalikud rahwakeeled mingisugust eluõigust. Õpetus pidi sääl sündima algusest lõpuni Saksa keeles. Koolid seati täiesti Preisi süsteemi alusele. Üleminek pidi sündima järgnewa õpeaasta jooksul nii koolikorralduses kui ka õpekeeles. Selle ülemineku kawa pidi iga koolijuhataja oma kooli kohta 1. aug. 1918 kindralkomandole sisse andma.

Kõrgemaist ja keskkoolidest lubati Eesti õpekeel ainult erakoolides. Wene keele õigusi kärbiti weel rohkem.

Ka erakoolides polnud see õpekeelena lubatud. Ainult ajutiselt ülemineku järgul wõis erakoolides Wene õpekeelt tarwitada; edespidi aga pidi ka siin Saksa keele pääle üle mindama. Muidu lubati Wene keelt keskkoolides ainult wanemais klassides paar tundi nädalas mittesundusliku õpeainena andelisematele õpilastele.

Nagu teistelgi aladel, nii olid ka kooliasjade walitsemises kõrgemaks wõimuks sõjawäelised asutused: A. O. K. ja kindralkomandod. Wiimaste juures oli Unterrichtsoffice, kes oma ringkonnas koolide ja kursuste awamiseks lubasid andis jne. Kohalikeks kooliwalitsuse asutusiks olid kooliinspektorid ja kooliametid.

Balti tulewasele koolikorraldusele oli krahw Kirchbachi 7. ja 11. juuni määrustega küllalt kindel ja iseloomulik siht antud. Neis määrustes märgitud üleüldisele kawale lisawad palju täiendawaid jooni ja külgi juure Saksa juhtiwate koolimeeste arwamised, awaldatud neis materjaalides, mis okkupatsiooniwõimudelt järele jäänud, iseäranis aga Balti kooliõpetajate päewal Riias 23.—25. juunini tehtud mõtteawaldused.

Kuigi nimetatud nõupidamine üleüldist „Balti kooliõpetajate päewa“ nime kandis, oli ta aga tõelikult Balti Saksa keskkoolide õpetajate konwerents, millest Eesti kooliõpetajaid ainult wähesel arwul osa wõttis, kuna Läti kooliõpetajaid eestlastest osawõtjate tõenduse järele konwerentsil üleüldse ei olla näha olnud.

„Päewast“ osa wõtnud Saksa kooliõpetajad tunnistasid ühemeelselt wastuwõetawaks Balti tulewase koolikorralduse alusena Preisi süsteemi. — Seda katsus iseäranis põhjendada omas pikemas kõnes Riia koolinõunik Dr. Mackensen, koolijärkude, alama ja keskkooli lahutamise wajadust rõhutada ja seletades, et ühtluskool üleüldise hariduse andmiseks rahwale, rahwa kultuuri tõstmiseks ja hariduse edasikandmiseks kõlbmata ja see süsteem ise wastuwõtmata on. Sääluures toonitas Mackensen iseäranis wanade keelte õppimise kasu hariduses. Üleüldiselt olid koolinõuniku kõne aksioomilised, iseenesest mõistetawad aluswäited, et iga rahwaklass saagu enese kohane haridus ja

alamad kihid ärgu tikkugu kõrgemale haridusele. Sellepärast olgu alamaile klassidele omad rahwakoolid, kõrgemaile aga kesk- ja kõrgemad koolid. Ainult siis olla hariduse andmine kõige parem ja otstarbekohasem, nagu seda Preisi koolide süsteem olla näidanud. — Mackenseni kõne wõeti kuulajate poolt suure hääkskiitmisega vastu ja pärastistes mõtetewahetustes ei katsunud enam keegi ühtluskooli poolt kõnelda ega wanade keelte õpetamise tähtsuse vastu rääkida.

Seisukoht, millele Balti kooliõpetajate päew ühtluskooli vastu asus, oli täiesti wastakas Eesti kooliõpetajate waadetele ja nõudmistele selles küsimuses, nagu need awaldusid 1917. a. konwerentsidel, mis pea igal pool ja enamasti ühel häälel otsustasid, et meie oludele kõige wastawam on ühtluskool, kus esimesest aastast pääle last nii ette walmistatakse, et ta ilma aega raiskamata ja haridusele takistamata kooli kõige kõrgemale astmele wõib jõuda. See tee tunnistati Eesti kooliõpetajate poolt kõige otstarbekohasemaks, et rahwa seast teadusele ja haridusele kõlbulisi ja sündsaid jõudusid leida. Selle süsteemi poolt kõneles ka moodis pedagoogika ja demokraatlikum koolipoliitika. See oli muidugi vastu wõtmata preislikule saksusele, kes igati püüdis alamatel seltskonnakihtidel kõrgema hariduse juure pääsmist raskendada. Kui Preisi süsteem kauemaks ajaks meie koolikorralduse aluseks oleks jäänud, siis oleks see tähendanud rasket saatust meie rahwa haridusele ja kultuurile. Side alguskooli ja kõrgema õpeasutuse wahel oleks kadunud, mille tõttu waesemate kihtide lastel kõrgemasse kooli pääsmine märksa raskendatud, tihti wõimatuks oleks saanud. Sama takistawalt oleks mõjunud wanade keelte tuupimine, mis uues koolikorralduses nii tähtsal kohal seisis, millel aga meie hariduse tarwis nii vähe alust.

Riia kooliõpetajate päew oli weel selle poolest huwitaw, et ta Saksa kooliõpetajate ja juhtiwate koolimeeste waateid kohaliku rahwuskooli kohta ilmutas. — Kõigist kõnedest paistis wälja, et Baltimaal on üks kool olemas, ja see on Saksa kool. Eesti ja Läti koolidest, isegi

Eesti ja Läti keele õpetamisest kohalikes koolides, ei lausunud sõnagi, kuigi dir. Kann Tallinnast koosolijate tähelepanekut kohalikkude rahwakeelte õpetamise küsimuse pääle Balti koolides püüdis pöörda. See sündis inspektor Unverhau kõne puhul.

Üks „päewast“ osa wõtnud Eesti koolimees kirjutab ühe konwerentsil peetud kõne puhul: „Pörutaw oli kuulda, kuidas õigesti ja osawasti inspektor Unverhau oskas wõõrakeelse (Saksa) lapse raskusi Wene koolides kirjeldada. Niipea aga kui hakati niisugustest koolidest ja klassidest kõnelema, kus Saksa koolides ka wõõrakeelsed õpiwad, siis leiti ainult üks abinõu: neis klassides tuleb Saksa keele tundide arwu suurendada, et lapsed koolikeele kätte saaksid.“

Inspektor Unverhau ütles muu seas: „Kõige karde-tawam on inimese arenemisele, kui lapsed sel ajal, kui nad waimuelusse astuwad, räägitawat keelt täiesti ei oska, sõnade mõistest aru ei saa ega sõnade mitmesuguseid peensusi ei tunne. Selle läbi sünnib inimese mõtete lau-sikus ja waesus (Verflachung und Verarmung der Gedan-ken). Me saame asjast aru, kui me sõna hästi mõis-tame, nagu kirjanikkudest meie siis aru saame, kui nende waimuelu tunneme . . . Lohakus oma keele wastu on, selle halb mõistmine on patt rahwa wastu ja inimese wastu . . . Keele tagawara jääb waeseks, mõtete wäljendamine tõlbiks, wõõraks jääwad rahwa waimuwara, luuletused, wanasõnad, rahwa muinasjutud ja kogu see warandus, mis rahwas enesele on loonud . . . Sellega sunnitakse iga põlwe ise-enelele elama, rahwas jääb waeseks waimu poolest . . . Keele mittemõistmine teeb hingeelu lausikuks . . . wõõra-keelses koolis näeb laps liig palju silmadega, kuid puu-dub waimuelu . . .“

Need wäited olid aga koosolijaile nähtawasti ainult niipalju tunnustatawad, kui palju nad Saksa laste kohta käisid. Kohaliku rahwa jaoks aga polnud neid nagu ole-maski. Kui Eesti koolimees dir. Kann Eesti ja Läti kooli küsimust puudutades muu seas tähendas, et eestlased ja sakslased üheskoos Wene koolis kannatanud ja lootnud ja

et nüüd, kus saksiased omad koolid saanud, tulla ka eestlastele ja lätlastele emakeelsed koolid kõigil astmetel awada, siis sünnitas see nõue koosolekul paar üllatawalt piinlikku silmapilku, kuni koosoleku juhataja tekkinud „wahejuhtumise“ lahendas, seletades, et seda küsimust ei tulla mitte konwerentsil harutada, sest et see päewakorras ei olewat.

Konwerents wõttis wastu otsuse, et segakoolides tuleb alamates klassides paralleelklassid awada, kus Saksa keele tundide arwu tarwis suurendada, et mittesakslastele wõimaldada Saksa keele õppimist ja mõistmist, et nad ülemates klassides tarwilikul määral õpetusest osa wõiksid wõtta. Samuti tunnistati tarwilikuks, et saksameelsus peab Saksa keele tunni põhitoon olema.

Nagu Riia kooliõpetajate päew näitas, ei suutnud Balti Saksa kooliõpetajad koolipoliitilistes küsimustes põrmugi awaramat seisukohta omandada kui seda rutiinne Preisi koolisüsteem pakkus. Wärskete mälestustega endisest wägiwaldse wenestamise koolist tulles, ei puudunud neil hoogu hukka mõista wõõrast rahwuslikku surwet koolis. Kuid niipea, kui ka seda rahwuslikku wägiwalda, mille teenistusse nad lahtise südamega andusid, teiselt poolt arwustama hakati, siis polnud endised argumendid millegi pärast enam makswad, siis käidi truiltsamuses radades, kus kurbkuulsad tsariaegsed Wene kroonupedagoogidki liikusid, siis unistati neistsamust sihtidest, mida weneaegsedki ümberrahwustamise taotlejad teenisid.

Täiesti päri olles nende saksastamisesihtidega, mis okkupatsiooniwõim Balti koolikorralduse aluseks seadis, tundsid kohalikud Saksa koolipoliitikud siiski ettewaatuse hoiatawaid manitsusi, mis neid mõtlikeks ja järelekaaluwaiks tegid ülesseatud sihtide taotlemisel. Silmapaistwamad neist soowitasid „tasa ja targu“ asju ajada, et mitte ägedale opositsioonile eestlaste keskel alust anda. Nende elukogemustega warustatud koolipoliitiliste „diplomaatide“ hulk oli wõrdlemisi suur ja nende hulgas näeme ka niisugused mõjumehed, nagu Olewiste kirikherra T. Hahni ja koolinõuniku F. Kentmanni.

Huwitawalt ja iseloomustawalt walgustawad nimetatud herrade, samuti Balti saksluse „diplomaatilisema“ osa koolipoliitilisi püüdeid ja waateid need märgukirjad, mis okkupatsiooniwalitsusele suwel ära anti ja mis Provinzial-Verwaltung Estlandi kooliosakonnas alal hoidunud. Need dokumendid on wäärt, et nende juures pikemalt peatada.

Õpetaja Hahni märgukiri on antud augustikuul Saksa sõjawäewalitsuse ülemale v. Gosslerile. Ta käsitab Balti keskkoolede õpekeele küsimust. Sõjawäewalitsuse saksastamisesiht koolis leiab õp. Hahni poolt täielikku tunnustust. Ta rõhutab aga, et teed, mida mööda ülesseatud sihi poole liikuda, suure ettewaatuse ja järelekaalumisega olgu walitud. Hahn seletab: „Kahtlemata on siin (kooli alal) täitsa poliitilise küsimusega tegemist. On see Saksamaale tähtis, et meie maa Saksa rajamaa peab olema, siis peawad kahtlemata ka kooliolud selleks kaasa aitama, et maa täiesti saksapäraseks saaks. Kuid missugune tee wiib kooliolude kohaselt kõige kindlamini ja põhjalikumalt sihile? Riigielus on alasid, kus wõim kõige ees seisab, kus lihtsalt wõim otsust annab, näit. sõjawäeline küsimus. Oleks naeruwäärt nõu anda, et sõjawäelisel alal Saksa keele sisseseadmise eettawaatlik oldaks. On iseenesest mõistetaw, et meie tulewikus sõjawäelistes asjades Saksa keele peame puhtalt sisse seadma“.

Kuid olla alasid, seletab õp. Hahn, mis mitte täiesti sõjawäelise wõimu alla ei andu, ja need olla perekondlik elu, kirik ja kool. Ka neil aladel pidawat riigiwõim mõjule pääsma, „kuid mitte wäliselt pääle sunnitult, waid seestpidi wälja minnes“.

Wägiwaldsel ümberrahwustamisel olla see halb külg, et ta inimestes wastupanekut elule kutsub: „see sunnitaks saksluse wastu ainult sisemist opositsiooni, wastupanekut ja wiha, just niisamuti, kui see wiimasel kolmekümnel aastal meie enestega oli; kõige ustawamaist alamaist sunniti meid kooliküsimuse käsitlemisega wastasrinda minema. Ja eestlased on passiiwse wastupaneku poolt tugewamad kui meie, sellest weel kõnelemata, et inglise- ja wenemeelsed

haritlasteringkonnad ülihääd kihutusabinõu kätte saaks, et sisemist rahulolematust jälle ja ikka õhutada“.

Sõjawäewalitsuse määrus, et keskkoolides õpekeeleks Saksa keel peab olema, leiab õp. Hahni poolt pikemat arwustust. Ta asub selle kohta eitawale seisukohale, muidugi mitte miskist rahwakeele enesemääramise põhjusemõttest wälja minnes, waid lihtsalt leides, et see otstarbekohane pole saksastamise huwides. Ka olla see nõudmine sakslaste endi lastele kahjulik, sest et laste segioleku tõttu, kellest ühed õpekeelt sugugi ei mõista, kogu õpetus puudulikuks ja lonkawaks saawat. Õp. Hahni ettepanekul peaks rahwakoolis ja keskkooli alamais ja keskmistes klassides emakeel õpekeeleks olema.

Hoopis suurema tähtsuse kui otsekohesele sarwele koolis saksastamise sihtide saawutamiseks annab Hahn kaudsetele abinõudele. Ajakirjanduse kaudu peaks rahwale ikka ja jälle seletatama, et muidu Saksa kõrgemast kultuurist osa ei saada, kui Saksa keele põhjaliku tundmise kaudu. Rahwa majanduslikud huwid tulla wõimalikult laialt Saksa keele mõistmise wadadusega ühendada, — nii kaubanduses, tööstuses ja ametkohtades. Kuid ka majanduslikkude abinõude juures tulla selle eest hoida, et „terawate korralduste läbi rumalat oppositsiooniwaimu ei sünnitataks, mis rahwa loomusunnilisele saksastamisele wastu töötaks“. — Keskkoolidele, kus õpekeeleks Eesti keel, tulla ainult siis õigusi anda, kui nad Saksa keele põhjalikult kätte õpetawad. Riiklikes ja kogukondlikes asutustes ei peaks müile kohtasid antama, kui neile, kellel riikliku komisjoni tunnistus ette on näidata, et ta Saksa keelt mõistab. — Saksamaa kui riik wõiwat aga ainult siin sed Saksa koolid oma koolidega üheõiguslikeks tunnistada.

Sarnase Saksa koole otsekoheselt ja kaudselt eesõigustawa poliitika tagajärjel hakkaksid Eesti wanemad oma lapsi järjest rohkem puhas-Saksa kooli saatma ja terve Eesti rahwas olla sarnase koolipoliitika eest tänulik, pääle mõningate haritlaste wahest.

Samasugust ettewaatust Eesti kooli saksastamisel, nagu Hahn, soowitab ka koolinõunik Kentmann. Pikem

wäljawõte ühest tema „Bericht'ist über das Revalsche Schulwesen“ annab ümmarguse kujuka kokkuwõtte tema koolipoliitikast.

Kentmann kirjutab: „Eelolewal kohaliku koolikorralduse ümberloomisel tuleb üleüldise hariduse tõstmise huwide kõrwal weel kohaliku mitte-Saksa rahwusest olewate elanikkude rahulikku saksastamist püüda. Et eestlasi arwu poolest sakslastest rohkem on ja et nende rahwuslik iseteadwus wiimase aastakümne sündmuste tõttu ärganud ja praegu suureks paisunud, siis tuleb Eesti keelele ja Eesti algatuswaimule ka koolialal, ja siin iseäranis, tegewusala ja arenemiswõimalusi anda, et aga ainult waenulikku wastupanekut ära hoida. Alusnõudeks peab aga siin tingimata olema, et iga mitte-Saksa kooli kõrwal üks sama-sugune Saksa õpekeelelega oleks, mis paremate õpejõududega, parema sisseseadega (Ausstattung) ja wõimalikult wäiksemate kooli kuludega lapsi enese juure meelitaks. Eestlane on sedawõrd kainelt ja praktiliselt mõtlew, et ta kõige päält just selle järele otsustab, missugune kool talle suuremat kasu toob ja lapsele tulewikus suuremaid õigusi annab. Kui selle juures Saksa kool ka weel parem ja odawam on, siis saab neisse nii suur tung olema, et warsti tarwis on nende arwu suurendada, Eesti koolide hulka aga vähendada. Eestlasel ei tohi aga tundmus olla, et teda Saksa kooli wägiwaldselt sunnitakse minema, — wabatahtlikult läheb ta sinna hää meelega, sunni korral aga juba ennem halwemasse, kuid Eesti kooli“.

„Kõigis koolides peab loomulikult, — Kentmanni arwamise järele, — Saksa keele õpetus esimesel kohal seisma, samuti Saksamaa geograafia ja ajaloo õpetus tarwilikus ulatuses maad leidma. Kõgu Saksa ainete õpetus peab Saksa rahwusest kooliõpetajate käes olema, et see ka täiesti Saksa waimus sünniks“.

Omas Saksa koolikorralduse põhjenduses ja selle tulewiku wäljawaadete arendamisel argumenteerib Kentmann eestlase „praktilisusega“, tema „õiguste“ ja odawa kooli otsimisega. Seda „praktilisust“ rõhutawad pea kõik Balti Saksa poliitikud, toonitades selle „Eesti iseloomu

omaduse“ võimalikult laialise kasutamise vajadust. See pidawat saada Eesti omapärase kultuuri mõtte hävitajaks ja saksastamise mõjuwaks toeks. Nii kirjutab sel puhul Balti Saksa koolis tuntud tegelane mag. W. Petersen, endine Tallinna reaalkooi ja hiljem doomkooli direktor, ühes oma Saksa wõimudele antud märgukirjas, et kuigi eestlastel weel praegu küllalt iseteadwust olla, et edasi unistada iseseiswast Eesti kultuurist, wõida siiski „täie kindlusega rehkendada, et edasipüüdmisega ühendatud kasulikkusepüüe, mis nii iseloomuline Eesti rahwa karakterile, ühtki võimalust mööda ei lase, et Saksa kooli poolt pakutawaid kasusid ära tarwitada. Sellepärast on oodata, et Eesti laste tung ka puhas-Saksa koolidesse warsti suur saab olema ja et puhas-Eesti koolid, mida praegusel silmapilgul — kogu kõlbulikkude õperaamatute puuduse pääle waatamata — mõne Eesti juhi poolt puhas-Eesti tulewiku kultuuri baasina ülistatakse, mõne aasta jooksul aga tühjaks jääwad (veröden werden) ja ainult niisugustele Eesti lastele peljupaigaks on, kelle waim kaugeimate eesmärkide püüdmiseks ei ulata“.

„Puhas-Saksa“ kool pidi Eesti lapsi enese poole tõmbama oma odawuse ja õigustega. Eestlane pidi nägema, et tal oma last sinna „kasulikum“ on saata kui Eesti kooli. Saksa kooli pidi kunstlikult toetama weel rida kaudseid eesõigustawaid abinõusid. Ja nende abinõude ja kaudsete toetuste pääle panid suurt rõhku kõik ettewaatlikumad Balti Saksa koolipoliitikud, iseäranis tallinlased. See oli suurel määral tingitud kartusest, et jämedad ja hoolimata terawad abinõud kooli alal eestlaste keskel asjata opositsiooni wõiwad sünnitada ja samuti takistada ülesseatud saksastamisesihile lähenemist. See kartus polnud mitte ainult „tsiwiilmeeste“ keskel walitsemas, waid seda awaldasid sõjawäelisedki. Selles mõttes hoiatas 8. armee ülemjuhatus Põhja-Eestis asuw kindralkomandogi. Ja sel puhul kirjutab ka Hetzel, „Leutnant und Schulbeirat“ Tallinnast, et tuleks Eesti kõrgemaid ja keskkoole mitte ainult sallida, waid „kui nad programmi nõudeid täidawad, peaks neile ka samasugused õigused antama, nagu

Saksa koolidelegi. Eestlased terwitaksid sarnast määrust kui wastutulekut oma soovidele ja wastasel korraldusel elule tärkaw oppotsioon saaks niiviisi waigistatud. Ja mõne aasta pärast, kui eestlased juba praktikas oma äranägemise järele aru saanud, et Saksa keel neile ülitähtis, saadaksid nad ise oma lapsed Saksa koolidesse ja Eesti kõrgemad ning keskkoolid jääksid tühjaks. Nii oleks võimaldatud mõne aasta jooksul saksastamist saawutada, kuna aga kawatsetud (A. O. K. 8 poolt) järsud abinõud Eesti wastupanekut ainult tugewamaks teeksid . . .“

Kõik need hoiatused ja „tasa ja targu“ poliitika soovitusel, vaatamata, et nende ettepanijad seda sama saksastamise huwides tegid, jäid sõjawäe kõrgemate wõimude poolt siiski tähele panemata kohaliku koolikorralduse otsustamisel. Juuni algupoolel kinnitati krahw Kirchbachi poolt juhtiwad määrused Balti koolile, millest meil juba eespool jutt oli.

Juunikuus asuti ka kohe koolide kibedamale „sistemisele korraldamisele“, et „üleminek“ ruttu sünniks. Juba enne oli sellega algust tehtud, linnades kooliametid asutatud, maal kooli-inspektorid kohtadele seatud. Nüüd aga sai see töö kawakindlamaks.

Esimene asi, millega rutati ja mille pääle iseäranis suurt rõhku pandi, oli ülemaaline kooliõpetajate kursuste korraldamine. Kursuste ülesandeks oli „Saksa waimu kaswatada ja enamlist woolu häwitada“, nagu A. O. K. salaringkirjas seisis. Lektoriteks olid Saksa sõjawäelased ja kohalikud pastorid, aineteks Saksa keel, usuõpetus, turnimine, Saksa laulud ja „poliitika“.

Awalikult ajakirjanduses öeldi kursused wabatahtlikud olewat. Tõepoolest aga olid nad sunduslikud, iseäranis maakooliõpetajaile. Wiimastele kirjutati lihtsalt ette, et nad kursustele ilmugu, ja anti aegsasti kaudselt mõista, et kursustest osawõtmist tulewikus arwesse wõetakse. Nii see hiljem sündiski. Kursustest mitte-osawõtmises nähti „pahempoolsust“, mille eest halwemaile kohtadele määrati ehk lihtsalt ametist lahti lasti.

Kooliõpetajad omas enamuses läksid wisalt kursustele, katsusid neid niipalju kui wõimalik boikotteerida. Tallinnas teatas Eesti Kooliõpetajate Selts, et Eesti kooliõpetajad kursusi nende poliitilise wärwi pärast ei toeta, mille eest ka nimetatud seltsil waatamata, et juba aprillikuus koosoleku pidamiseks palwe sisse andis. luba selleks lõpuni tulemata jäi.

Ka ei puudunud kooliõpetajate kursustel rida piinlikka wahejuhtumisi „Saksa kultuuri tegijaile“. Wõrumaal pani praost Falck ette kursuste lõpul korraldajaile „armas maakeeles“ „nad elagu“ laulda. Ise pole laulnud, teised ka mitte. Piinliku waikuse järele hakatud wälja minema. Falck saanud weel ärewuses kohmetanult hüüda: „Ärge weel ära minge, paneme piibud põlema!“ — Ühisel kursuste lõpupidul Wõrumaal ei olla Saksa laulude ajal keegi üles tõusnud. Eesti laulud aga lauldud suure waimustusega ja tõustud üles, kõheldes ka Saksa sõjawaelised. Wihast lõkendades seletanud siis üks pastor lõpukõnes: „Waadake, kuidas sakslased teid armastawad, — isegi Saksa ohwitserid tõusid Eesti laulu ajal üles“. Wiimaks hakanud ta sellest rääkima, kes eestlaste häaks töötab, kes neile abi ja päästmist saanud jne. Ette aimates, et nüüd „Hoch!“ Willemile tuleb, tunginud koosolijad aegsasti rüsinäl wälja. Skandaalist hoopis ära kohmetades pööranud pastor siis oma paatose hoopis teisale, seletades: „Kes meie kõigi eest töötab, see on meie armas Jumal taewas“.

Kursused pidid tarwiliku arwu kooliõpetajaid kaswata eelolewate „kooliuuenduste“ läbiwiimiseks, kusjuures nad osawõtjaile esimeses joones ka poliitiliseks kooliks ja abinõuks pidid olema kooliõpetajate poliitilist meelsust paljastada. Just wiimane oli uuendajaile iseäranis tähtis. Weel ühes juuni algul kindralkomando 68 poolt A. O. K. 8 saadetud märgukirjas seletatakse, et seni weel korda ei olla läinud kooliõpetajate poliitilisest ustawusest täielikku ja üksikasjalikku pilti saada, kuid säälsamas awaldatakse lootust, et kui kawatsetud kihelkonna-kooliwalitsus teos-

tatakse, siis ka „sündmata olluste selgitamine ja kooliõpetaja kutsest kõrvaldamine kergeneb“.

Kooliinspektoritele maal ja linnas tehti ka kohe esimeseks ülesandeks „sündmata olluseid“ kooli alal selgitada. Ja ei wõi ütelda, et seda „selgitustööd“ hooletult oleks tehtud. Igalt poolt woolas pikki ja üksikasjalisi karakteristikaid kooliõpetajate kohta, kus iseäranis terawalt nende poliitilist meelsust silmas peeti. Olgu siin näitena toodud kindralkomando 68 walitsusringkonna kooliolude kirjeldusest, mis koolinõunik Kentmanni poolt korjatud andmete põhjal kokku seatud, lühikene iseloomustus Tallinna linna gümnaasiumi Eesti kooliõpetajate kohta :

„Jüri Annusson, direktor, eestlane, tunde ei anna, äge (krasser) Eesti rahwuslane, põhjusemõtteline usuõpetuse wastane, poliitiliselt pahempoolne.

Pastor Eduard Tennmann, eestlane, õpetab eestlastele usuõpetust, Eesti rahwuslane, peab nõrgalt distsipliini.

Wladimir Sokolow, wenelane, abikaasa eestlane, teeb silmi eestlastele, lühikest aega kooliõpetaja.

Prl. Aleksandrine Pedusaar, eestlane, kõrk (intolerant) kõige mitte-Eesti wastu, wihkab sakslasi.

Ja an Rumma, eestlane, poliitiliselt pahempoolne, usuõpetuse wastane.

Rudolf Allmann, eestlane, rahwuslane.

Hermann Kopwille, eestlane, äge rahwuslane.

Proua Lucie Nippmann, eestlane, kuulsa kohaliku rewolutsionääri Martna tütar, sotsialist-rewolutsionäär, halb distsipliin.

Albert Saaberk, eestlane, äge Eesti rahwuslane, ässitab sakslaste wastu.

Willem Waher, eestlane, alles mõned nädalad koolis, rahwuslane.

August Soodla, Eesti rahwuslane, nõrk distsipliin.

August Topmann, Eesti muusiker, sakslaste wastane, lohakas ametitegewuses.

Alfred Kiwi, eestlane, kõlbuline (brauchbar)“ jne.

Sarnaste iseloomustuste põhjal wõeti suured ümberpaigutused kooliõpetajate keskel ette. Pahempoolsemad ja

rahvuslikumad kooliõpetajad tagandati ehk määrati jälle halvemaile ja madalamaile kohile, sääijuures pedagoogiliste tagajärgedega pea sugugi mitte rehkendades, pääasi, kui „poliitika huwid“ kaitstud olid.

Et „uuduste“ jaoks „kõbulikkude“ pedagoogide hulk mitte just suur polnud, siis wõeti appi wenestusajal keeleoskamatusse tõttu lahti lastud kooliõpetajad, kes leiti wäga „usalduswäärised“ olewat. Keskkoolide jaoks kasutati kõik Saksa soost kooliõpetajad, kes rohkel arwul Wene-maalt ja mujalt Baltimaale kogusid. Paremaid Eesti kooliõpetajaist püüti kõrgemates koolides iga hinna eest lahti saada. Nii näituseks oli Tallinna linnagümnaasiumist augustikuu alguseni juba 14 aktiivsemat Eesti kooliõpetajat tagandatud, ilma põhjust nimetamata. Direktor Annusson tagandati sellepärast, et ta kewadel, kui kooli autonoomia weel kaotatud polnud, pedagoogika nõukogule ja hoolekogule ette pani uut direktorit walida. Tallinna kõrgema algkooli (end. linnakooli) juhataja Tarkpea tagandati Saksa keele nõrga mõistmise pärast. Linna naisgümnaasiumi juhataja pr. Tellmann tagandati, et kohta anda pastor Hahni tütrele. Linnagümnaasiumi direktoriks pandi ette end. Birkenruhe gümnaasiumi direktor Tantscher, kes laste wanematega tõlgi läbi kõneles, kommertskooli keegi Pezold Peterburist, kes wiletsalt Eesti keelt purssis.

Mitte-saksasõbraliste kooliõpetajate ametist tagandamisega ja nende halvemaile kohile ümberpaigutamisega püüti kooli asja korraldamine „usalduswäärsete“ meeste kätte anda, keda weel pääle selle „poliitiliste kohustustega“ seoti. Nimetatud ülesanded olid loeteldud ka palgalepingus, mille allakirjutamine kõigile kooliõpetajaile sunduslik oli.

Kogu tagurlise koolipoliitikaga käsikäes olid ka kitsendused, mis eraalgatustele kooli alal tehti. Eesti erakoolidele anti luba ainult üksikuil kordadel, ja sedagi suure nurumise ja päälekäimisega. Tallinna Eesti Tehnikaseltsile ei antud luba tehnikakooli awada, sest kardeti sellest Eesti intelligentsi kogumispunkti saawat. Pr. Kewendile ei antud luba näitlejate kooli awada. Eratundide andjailt nõuti õpetamiseks iseäralikka lubasid.

Tallinna Rahwaülikoolide-selts pandi ilma põhjuse-
teta kinni. Iseloomulik on sel puhul kindral Seckendorffi
käsukiri Tallinna linnapääliskule, mille põhjal seltsi kinni-
panek teostati ja milles öeldud, et „määrused rahwaüli-
kooli uue korralduse ja kõrgemate ning keskkoolide kor-
raldamise ja ülewalpidamise asjas toovad praegusel ajal
niisuguse hulga ülesandeid kõigile asjaosalistele ringidele,
et otstarbekohane ei ole jõudusid ja abinõusid killustada“.
„Et jõudusid mitte killustada“ ... — missugune isalik hoo-
litsemine järsku „asjaosaliste“ eest!

Okkupatsiooniaegset kooliolude korraldamist Eestis
kokku võttes, saame kõige kurwema, kõige rõhuwama
pildi, mille pääjooned järgmised. Kogu koolipoliitika äär-
miselt tagurline. Ühtluskool, kerge üleminekuga algkoolist
ülemaisse, tunnistati kahjulikuks. Kooli autonoomiast ei
jätetud jälgegi, wanemate komiteed jne. kaotati. Pedagoogika
nõukogu asemel hakkasid kooli juhtima „seilekohased
ametikohad“. Algkoolid maal seati pastorite kontrolli alla,
koduõpetus samuti.

**SAKSA OKKUPATSIOON JA
EESTI TÖÖRAHWAS**

Esimene ja kõige suurem kannataja okkupatsiooni ajal algusest lõpuni oli töörahwas. Okkupatsiooni surwe kõige terawam ots oli just tema wastu rõhutud. Ka hallid parunid, kes alguses oma suures osas tuksuwa südamerõõmuga ennenägemata sõjamehi terwitasid, tõstsid warsti kisa, sest „päästjad“ tahtsid ka „matti“ saada ja seda sunniti andma, pekki, leiba, mune ja wõid. Töörahwal ei olnud seda „matti“, ta pidi andma oma elu.

Need esimesed mahalastud ja ülespoodud olid omas enamuses töölised ja töölisteklassi huwide ja ideaalide eest wõitlejad. Ajalool läheb waewalt korda nende arwu kindlaks teha. Olgu siin nimetatud mõnedki neist, mis juhuslikult kokku kogutud.

Tartu kohta õn selgeks tahtud, et sääl esimestel päewadel 24.—28. weebr. Saksa wõimude poolt 140 inimese ümber maha on lastud, kellest pooled walla- ja mõisanoõkogude liikmed, punakaartlased ja lihtsalt enamlaste erakonna liikmed olid, osa küll ka kõrwalisi isikuid. Nõukogude liikmeid süüdistati pääasjalikult ainult mõisate natsionaliseerimises.

Rakweres oli kolme päewa jooksul peale Saksa wägede kohalejõudmist 9 inimest, suurem osa nõukogude tegelased ja punakaartlased, üles poodud, 3 maha lastud. Ülespoodud lasti üle öö-päewa awalikus kohas waksali juures rippuda.

Paides lasti 9 inimest maha. Järwa-Jaanis poodi üks silmapaistwamaist tegelastest üles.

Põltsamaa alewis poodi üles 1, maha lasti 2 inimest, nagu mujalgi ilma kohtuta, kui rööwliid. Ümberkaudu ei teatud aga ühtki rööwimisejuhtumist.

Tapal lasti maha kolm kohalikku nõukogu liiget. Puurmanni mõisas, Tartumaal, lasti neli meest maha, kes mõisa ülewõtmise juures tegewad olid olnud. Kaawere mõisas lasti 4 inimest maha, Koigi mõisas, Paide kreisis, 6 meest. Wäga paljudest kohtadest ei ole teateid hukatute kohta laiema awalikkuse ette seni weel pääsnud.

Ka on nii mitmeski kohas töörahwa nõukogude tegelasi ja kohalikkudele mõisnikkudele wõi tagurlistele mõju-

meestele lihtsalt meelewastaseid isikuid — nii mees- kui naisrahwaid, pekstud, küll keppidega, küll witsadega. Muu seas on niisuguseid juhtumisi kindlaks tehtud Koorust, Wihulast, Palmsist, Neeruti mõisast. Tartu maakonnas said kaks naisrahwast kumbki 25 witsahoopi.

Kui maa juba enam-wähem „rahustatud“ ja „kodaanlik julgeolek“ jalule seatud, hakkas kawakindel seltskondliku elu rõhumine uute wõimude poolt ja esimeses joones töolisteklassi wastu. Kõik tööliste poliitilised korraldused suruti täielikult maha. Sotsialistlikud parteid pidid põranda alla pugema. Kõik tööliste klassikorraldused häwitati juurteni, — nii ametiühisused kui kultuurhariduslised seltsid, tööliste karskuseselts, waesemate korteriüürnikkude selts jne. Isegi tööliste teater, kus ainult igal pool lubatud näidendid ette kanti, jäi keelatud asutuseks. Pahempooliste töolisteparteide (enamlaste ja sotsialistide-rewolutsionääride), ametiühisuste, tööliste wanemate komiteede ja paljude teiste tööliste asutuste warandused, mis aga kätte saadi, wõeti ära.

Üks Tallinna tööliste osaühisuse trükikoda, mis alles eelmisel suwel suurte kulude ja waewaga sisse seati ja üle 30 tuhande rubla maksuma läks, konfiskeeriti juba märtsikuul ilma põhjendusi ette toomata Saksa wõimude poolt.

Tallinna töolistemaja, kus pea kõik Tallinna ametiühisused (18 ühisust), nende Eesti keskbüroo, wabrikuwanemate nõukogud, enamlaste häälekandja talitus, tööliste söögimaja, raamatukauplus, raamatukogu ja tööliste lossi ehituse liit — asutused, mille eest isegi üür maikuuni makstud oli, wõeti Saksa sõjawäe-wõimude poolt ilma mingisuguse seletuse ehk põhjenduseta juba esimestel päewadel kõigi waranduste, asjaajamise ja kraamiga ära. Töolistemajasse asutati Saksa soldatite kodu tööliste ühisuste warandusega.

Sotsialistlik kirjandus, millest osa isegi tsaari ajal lubatud oli, püüti kokku korjata, isegi erakauplustest, ja häwitati ära.

Tööliste organisatsioonide häwitamise kõrwal peeti jahti töolisteklassi tegelaste peale. Iga tööline, noor ehk

wana, mees- ehk naisrahwas, isegi raskejalgne naine, kõik ilma erandita wõisid okkupatsiooni ajal salakaebtuse ehk kiusu ohwriks langeda.

Tööliste parteide liigete ja tegelaste püüdmiseks anti otsekoheselt ametlikka sunduslikka määrusi ja awalikku juhatus. Nii pöörati Wiljandi ja Pärnu maakondade tsaariaegsete walla- ja mõisawalitsuste poole „enamlaste püüdmiseks“ järgmise üleskutsega:

„Mõisa- ja wallawalitsused kutsutakse seeläbi üles Wiljandi maakonna enamlaste, punase kaardiwäe jne. asjade läbiwaatamiseks asutatud uurimisekommisjonile kõige lähemal ajal eraldi nimekiri järgmiste teadetega kokku seada ja saata:

1. Kõikide isikute üle, kes enamlaste liikumisest osa on wõtnud, punasekaardiwäelastena ehk sellesarnastena jne., ära tähendades, kes neist isikutest juba wangistatud on, kusjuures wallawalitsused tähendatud nimekirja üles peawad wõtma ka isikud, kes mõisa maa peal elawad ja tegewuses olid; niisamuti wõtawad mõisawalitsused nimekirja ka isikud, kes walla maa pääl elawad.

2. Kes nimetatud isikutest mõisa- wõi wallawalitsuse arwamise järele usalduswäärilised on ja kelle arresti alt wabastamise wastu mõisa- ja wallawalitsustel midagi ütelda ei ole.

3. Keda punkt 1. nimetatud isikutest seltskonnale kardetawaks kihutustöö tegijaks ja awaliku korra rikkujaks tuleb lugeda, keda sellekohase kohtu kätte tuleb anda ja kelle tagasitulek oma elukohta mitte soowitaw ei oleks.

4. Lühikene kirjeldus 3. punktis nimetatud isikute tegewuse üle ja üles anda tunnistajate nimekiri, keda tarwilikul korral wõiks üle kuulata.

Ülewalnimetatud teadete kokkuseadmiseks tulewad kohe wallawolikogud kokku kutsuda, millest osa wõiwad wõtta kohaomanikud (nii kuidas see keisriwalitsuse ajal oli) ja nende otsused Wiljandi uurimiskommisjonile wiibimata ära saata.

Kommisjoni esimees: Wassilkow.

Liikmed: Sõjakohtu liige Budenstedt, wann. adw. W. Kapp, Arwed v. Brasche — Wardilt, August Wihwelin, lipnik J. Sassian.

Niisugune üleskutse andis mustadele jõududele kõige laiema, pea piiramata wabaduse tegewuseks. Kui palju niiwiisi inimesi „kätte saadi“, — ka selle kohta puuduwad muidugi kindlad andmed. Kuid wangistatute arw kaswas päew-päewalt. Wangistati poisikesi ja 60—70-aastaseid raukasid, samuti tüdrukuid ja koguni raskejalgseid naisi. „Enamlase“ nime all wõidi iga agaramat töolist ja töörahwa sõpra kinni wõtta. „Sõjawangide laagrisse“ kogus pääle enamlaste, sotsialistide-rewolutsionääride ja ka sotsialdemokraatide hulk inimesi, kel kõige kaudsem kokkupuutumine tööliste liikumisega oli olnud, suur osa ka neid, kes asjast koguni kõrwal olid seisnud.

Iseloomuline on järgmine lugu, mille A. Hellat „Sotsiaaldemokraadis“, — 9 — 1918 jutustab:

„Omal ajal saatis Eestimaa tööliste ja soldatite nõukogu kellegi August Waby Läänemaale mõisaid üle wõtma. Massu wallas elas tema isa Tõnis Waby jõuka peremehena, keda enamlased ise „pursuiks“ tembeldasid. Kui sakslaste siiatulekul poeg ära põgenes, siis wõeti isa wangi. Kuid las Tõnis Waby nüüd ise räägib; tema on oma loo nii ilusasti ja tõetruult kirjutanud, et selle kirja awaldamine tema kannatustele rohuks oleks.

Mina, Massu walla liige Miku talu pidaja Tõnis Waby, 59¹/₂ aastat wana, panen oma eluloo uurija ette. —

24. weebruaril ilmunud talitaja Hans Ermann ja miilits A. Ling meie talusse ja küsinud peremeest taga. Kuulda saades, et peremeest kodus ei ole, ähwardanud nad maja laiali kiskuda, kui warastatud suhkrut ja kaheksat püssi wälja ei antawat. Perenaine palunud kannatada. Siis hakanud talitaja sõimama, et temal on wõim meid peksta ja ka üles puua. Sellega oli selle päewa töö lõpetatud. 27. weebruaril wiidi minu tütar mehega Lihulasse kinni. Süüks antud neile, et nad oma woliga Matsalu mõisa läinud ja seal teenima hakanud. Kui selgeks sai tehtud, et walitseja ise nendega lepingu teinud, siis lasti lahti.

9. märtsil ilmusid meie talusse talitaja Ermann, wallakirjutaja Walge, mõisaherra Pistohlkors ühes Saksa soldatitega. Kõige päält pandi läbiotsimine toime, et peremeest üles leida, kes aga kodus ei olnud.

Siis wiidi nende isikute poolt wägiwallaga kõik talu warandus ära, hobused, loomad, wankrid, regi jne.

Järgmisel päewal sai sellest sündmusest Lihula komandandile teada antud, kuid komandandi haiguse pärast lükati otsustamine selle wägiteo üle 13. märtsi pääle edasi. 13. märtsil ilmusin ka mina komandantuuri. Palusin teada saada, missugusel põhjusel niisugust wägiwalda tarwitakse. Süüks anti, mina olla oma poegadega looma tapmisest osa wõtnud. Seda tõendas mõisawalitseja Klausen ja wallatalitaja. Mind jäeti Lihulasse kinni. Pääle selle ilmusid wallatalitaja ja wallakirjutaja allkirjaga kuulutused minu liikuma ja liikumata waranduse müügi kohta.

21. ja 22. märtsil müüdi ilma kohtu otsuseta kõik minu liikuw warandus ära. Kuhu müüdud warandusest saadud raha pandi, sellest mina kõige wähematki ei tea. Rahwa jutu järele on need isikud raha eneste wahel ära jaotanud. Perekonnale mingit rääkimiseõigust ei antud. Kes neist sõna julges wõtta, lubatud kohe kinni panna. Perenaist, kes sel korral haiglane oli, ei ole looma müümise ajal wäljagi lastud.

On teadmata, missugusel põhjusel koht seekord müümata on jäänud. Perenaisele, tema alaealisele tütrele ja õele on weel 10 päewa elamiseks antud; siis peawad nemad majast wälja minema, teadmata kuhu. Kui sel ajal, kui nemad sääll weel elawad, midagi juhtub, kas kuritegu ehk maja põlemist, siis wastutawad nemad selle eest oma eluga. Kõik kolmeliikmeline perekond kutsutud kambrisse, kus neile see otsus ette loetud. Aida ukсед pitseeritud kinni. Isegi loomalauda ukсед pandud pitseriga kinni, nii et paar lehma ja hobust toast läbi pidi wiidama.

25. märtsil ilmunud neli ratsasoldatit, siis tulnud juure weel 8 ratsameest. Wallawalitsus on nad sinna juhatanud, üteldes, see on mõisa kraam, mida oma wolil tarwitada wõib, ilma et selle eest tarwis maksa oleks.

22. märtsil wiidi mind Lihulast Tallinna elewaatori kinni. Sää! leidsin juhtumisi „Tallinna Teatajast“ kuulutuse, et Miku talukoht 14. aprillil oksjoni teel ära müütakse. Kõigest sellest sündmusest sai kindralkomandosse teada antud, kus minu warandus minule tagasi mõisteti. 5. aprillil lasti mind wangimajast lahti, ilma mingi süüdistusega. 8. aprillil jõudsin Lihula komandantuuri, kus minule üteldi, et waranduse saan kõik tagasi, mille kohta sellekohane tunnistus wallawalitsusest wälja anti.

Aga tagasi ei antud midagi. Talitaja ja kirjutaja walmistasid uue kaebuskirja ühes nende isikutega, kes minu waranduse olid ära wõtnud. Walmistatud pikk kiri lastud kõikidel alla kirjutuda, kes midagi sellest ei teadnud, mis sää! kirjast oli. 10. mail toodi mind Haapsalu wangimajasse.

Kõik süüdistused, nagu madruste tellimine, kõnepidamised inglaste tulemisest ja muud süüdistused, mis mitte enam mees ei ole, on täieline wale minu wana inimese kohta.“

Töölisteklasi wastu sihitud poliitilise surwe kõrwal lokkas kõige lopsakamalt ka töörahwa rõhumine majanduslikul ja tööolude alal. Uute kärbitud töötingimiste ja alandatud palkade ootel panid pea kõik ettewõtjad üle Eesti omad wabrikud ja tehased juba esimestel Saksa sõjawägede maalejõudmise päewadel, 25.—26. weebr., kinni. Esiti sündis see ajutiselt, töölistele üles ütlemata, pärast Saksa sõjawäewõimude nõusolekul ja korraldusel, ilma et töölistele siiski oleks lõpulikult üles öeldud. Ja alles mõni nädal pääle töö seismajätmist teatati töölistele, et nad lahti on lastud, kusjuures harwa (ainult mõnes üksikus wabrikus) kahe nädala palk päewa päält lahtiütlemisel, nagu töölepingud ja seadused seda nõudsid, ette maksti.

Majandusliku rööwpoliitikaga katsuti töölisteklasi koguni olemise alus ära õõnestada. Maale jõudes hakkasid uued wõimud kohe palawikulise kiirusega kõiksugu kõlblikka toores- ja poolwalmis aineid wälja wedama. Asemele ei toodud midagi. Tööstus pidi paratamata kiratsema hakkama. Töölised jäid tööta uulitsale, kus neile ainsaks

waraks nälg oli. Iseloomuliku pildi selle kohta annab Tallinna tööliste arwu wõrdlus enne sakslaste tulekut jaanuari- ja weebruarikuul ja sakslaste siinoleku ajal juunikuul.

Tööliste arw oli:

	Jaanuari—weebr.-k.	Juunik.
Böckeri laewatehases	3000	—
Wene-Balti laewatehases	5000	230
Noblessneri laewatehases	730	550
Sadama laewatehases	6000	1500
Dwiigateli waguniwabrikus	1200	730
Raudtee tehastes	900	600
Tselluloosi paberiwabrikus	1100	300
Lutheri puuasjadewabrikus	800	100
Mayeri keemiawabrikus	450	200
Krulli masinawabrikus	700	120
Wiegandi wabrikus	600	—
	20480	3300

Nii jäi juba üksi nimetatud tehastest 17.150 töolist, 84 protsenti, wabrikute wärawate taha. Kindluse ehituse juures oli tööl üle 10.000 töölise, kes kõik ilma tööta jäid. Tööta tööliste hulk tõusis nähtawasti üle 20.000. See oleks weel märksa suurem olnud, kui mitte Saksa wägede sissetulekul suur osa töölisi kui punakaardi liikmed poleks lahkunud ja samuti hiljem piiri awanemisel Wenemaale poleks rännanud.

Neis ettewõtetes, kus töö hiljem jälle algas, walwati kohalikkude wõimude korraldusel, et tööle pääsjate hulgas „punaseid“ ei oleks. Kõik wähegi silmapaistwad töölisteklasi tegelased, kui nad weel enne kinni ei olnud wõetud, jäeti töölt kõrwale.

Töötingimused tehti raskeks, palganormid rõhuti madalaks. Kahenädalaline etteütlemine teenistusest lahtilaskmise puhul muudeti ühenädalaliseks. Enne sakslaste tulekut maksis korraldus, mille järele ettewõtja ka sel korral, kui wabrik mõne sisemise töotakistuse (näit. materjaali puuduse

jne.) tõttu seisis, töölisele tasu pidi maksma. Maksti kuni 80 protsenti harilikust teenistusest. Uued wõimud keelasid igasuguse muu tasu nõudmise pääle tehtud töö eest ära. Enne sakslaste tulekut Tallinnas makswa palgatarifi asemele, mis Peeterburi metallitöölise ühisuse ja wabrikantide wahel tehtud ja mille Tallinna ametiühisused ja wabrikandid mõnesuguse parandusega wastu olid wõtnud, pandi Saksa wõimude poolt uus tariif, mille järele palganormid 2—5 korda endistest madalamad olid. Kindral Seckendorfi 5. märtsi sundusliku määruse järele määrati töölise päewapalk järgmiselt kindlaks (ülem-ida rahas):

alaealistele töölisele	— rbl. 65 kop.	kuni 1 rbl. — kop.
õppimata	1 " — "	1 " 50 "
õppinud	1 " 50 "	2 " 50 "
eri-	3 " — "	4 " — "

See palgatarifiif sai Tallinnas ja kogu Põhja-Eestis aluseks, mille järele ette wõtjad töölisele tasu maksid. Misugune kaotus oli see töölisele, see selgub, kui uutele palganormidele endised wõrdluseks kõrwale seada.

Päewapalgad olid :

	1917. a. juulist pääle.	1918. a. 16. jaan. kuni 28. weebr.
õppimata töölisele	8—10 rbl.	15—16 rbl.
õppinud	11.60—14 "	16—17.60 k.
eri-	14—16 "	17.60—18 rbl.
naisterahwastele	6—14 "	13—18 "

Siinjuures tuleb silmas pidada, et endised palgad olid arwatud kaheksatunnilise tööpäewa päält, uued saksaegsed aga 9—10 tunni töö eest.

Töölise klassikorraldused olid häwitatud. Tööpuudus ja nälg oli suur. Häda sunnil ei jäänud muud üle, kui neidki töowõimalusi, mis olid, ära kasutada. Oldi weel õnnelik neilgi tingimustel tööd saada.

Tööpalkade allakruwimisega ei käinud käsikäes mitte tarbeainete hindade langemine, waid ümberpöördud: neid

tõsteti veel juba uute võimude esimeste korraldustega. Leiwa naela eest tuli maksa endise 23 kopika asemel 34 kop., loomaliha naelast endise 115—130 kop. asemel 2 rbl. Normeerimata tarbeained pidid tõusma juba ühes leiwa-hindade tõusuga; veel suuremal määral aga ainete üle-üldise kahanemise ja piiramata spekuleerimise tõttu.

Kui raske töölisel oli elada, selgitab järgmine väike väljarehkendus. Ainult toiduained, isegi Saksa võimude poolt kindlaks määratud hindade järele ja piiratud määral, läksid väiksele, kolmeliikmelisele perekonnale vähemalt 46 rbl. nädalas maksuma. Kui siia juure arvata töölise korteri üür, küte, walgustus, riiete ja jalanõude parandamine jne., vähemalt 24 rubla suuruses, siis pidi väikse töölise-perekonna kõige kehwe ja puudulikum ülespidamine, ilma riiete, pesu, jalanõude ja ajakirjanduse muretsemiseta, 70 rubla nädalas maksuma minema. Suurema osa, pea 90 prots. oli tööliste nädalateenistus aga sama sundusliku määruse järele, mis toiduainete hinnad ära määras, kõige enam 12 kuni 30 rubla, 10 protsendil üleüldisest tööliste arwust — eritöölistel — 48 rbl. Puudujääk — isegi ametlikkude hindade juures ja näljanormi piirides tuli 90 protsendil töölistest 40 kuni 58 rubla, 10 prots. — 22 rubla nädalas.

Puudujääki polnud aga töölistel millegagi katta. Kui aga veel silmas pidada, et tööline nende piiratud normidega nädalas elatud ei saanud ja neidki normeeritud aineid kindlaksmääratud hindadega suuremalt osalt müügil ei olnud, ning neid märksa kõrgemate, sagedasti mitmekordsete hindadega tuli osta, siis on arusaadaw, et puudujääk mitmekordseks pidi kasvama. Seda puudujääki polnud kuidagi võimalik katta ka siis, kui tööd oli.

Nii oli lugu palkadega ja selle kitsikusega, millesse töölisteklass mahakruwitud töötasuga sattus. Teisest küljest aga pikendati tööpäewa, et töölist võimalikult põhjalikult välja kurnata. Kohe katsuti 10-tunniline tööpäew sisse seada. Tööliste wastuseismisel ei saadud aga esialgu seda eraettevõtetes läbi wiia. Ainult kroonu ja neis eraettevõtetes, kus kroonu töid tehti, wiidi 10-tunniline töö-

päew läbi. Seda tehti „kawalusega“: Kõige suurema leiwa-
puuduse ajal lubati neli leiba, kes walmis olid kaks tundi
päewas üle määratud aja töötama. Pärast kadus lubatud
nael leiba ära ja ületunni-töö kuulutati sunduslikuks.
Sääljuures seletati töölistele, et okkupeeritud mail wõimata
olewat lühemat tööpäewa pidada kui Saksamaal.

Nii kadus kroonu ja kroonuga seotud etteewõtetes
8-tunniline tööpäew ja asemele astus 10-tunniline, mis 1905. a.
rewolutsioonist saadik oli ära kaotatud. Wedurijuhid ja
raudteeametnikud töötasid enne sakste tulekut 204 tundi kuus
ja mis üle selle, tasuta kahekordselt. Seegi kord sai saks-
test häwitatud. Et kergem raudteelastest jagu saada, seks
toodi Saksamaalt masiniste ja abilisi, keda kui patenteeri-
tud Berliini kaupa kiideti. Raudteel on Saksa kord weel
seega esinenud, et raudteelasi igasuguste asjade eest is-
tuma pandi. Tallinna politseiarestis tekkis raudteelaste osa-
kond. Tuli ette juhtumisi, millest Wene walitsuse aegu
uneski ei wõidud näha, et korralik ja teenistusetruu amet-
nik ainult ülemuse hää tahtmise tõttu wangikotta sattus.
Raudtee wabrikus oli küll weel 8-tunniline tööpäew, kuid
niisuguste Saksamaa parandustega, et oma 9 tundi tööd
harilikult päewa kohta tuli. Laupäewal said töölistes ainult
sel teel warem õhtule, et terwe nädal kauem töötasid.

Tööliste kinnitamise asjus wiis Saksa kord meid pool-
sada aastat tagasi. Kroonu asutustes oli enim arstiabi
töölistele ja nende perekondadele kindlustatud ja ette-
wõtted maksid haiguse puhul osa päewapalgast edasi,
kuna eraetteewõtetes haigekassad töötasid.

Kroonu etteewõtete tööliste kinnitus kaotati nüüd liht-
salt ära. Haigekassad jäid suuremalt osalt kõik kui seltsid
kinni, kuni põhikirjade registreerimiseni. Ainult ühisele
haigekassale anti poolkogemata luba asju edasi ajada
ja tema põhikiri registreeriti ka ära. Pärast registree-
rimist wõeti aga seegi põhikiri rewideerimisele ja sääl
halwendati teda seega, et wigastuste korral maksmine esi-
mese 13 nädala jooksul haigekassale kohuseks tehti (Ke-
renski seaduse järele maksid haigekassad neid rahasid kinni-
tusseltside kulul). Seega suurendati haigekassa wälja-

minekuid 15—20. Kõik teised tehaste haigekassad jäid kinni ja haiguste korral maksid mõnel pool wabrikandid miisugust abiraha, nagu enne 1912. a. kinnitusseaduste ilmumist, mõnel pool ei makstud aga sugugi. Enne sakslaste tulekut oli haigekassadel õigus walitsuseasutuste kaudu sunduslikul teel oma maksusid sisse nõuda. Saksa wõimud kaotasid selle õiguse ära wõi katsusid sellest lihtsalt kõrwale hoida. Selle tagajärjel jäid Tallinna trükitöölised kõik kinnitamata, sest nende peremehed olid omawahel otsustanud mitte maksa ja Saksa walitsus, kelle poole haigekassa juhatus pööras, ei arwanud hääks wõi ei leidnud wõimaliku olewat maksu sisse nõuda.

Eesti töörahwas on pidanud palju tumedaid päewi läbi elama, pikka okkaliste kannatuste rada käima. 1917. a. rewolutsiooni wõidud aga paisutasid ta lootusi, tõstsid ta isetegewuse ja enesemääramise tungi, kaswatasid ta klassiteadlikku meelt. Saksa okkupatsioon tõmbas jälle läbi need lootusrikkad päewad, löi rahena puruks lokkama tõuswad töowäe põllud, tegi waremeteks tema klassilised korraldused, purustas tema organiseeritud jõu, heites ta tagasi näljalooma elutingimustesse.

**MAAD MAJANDUSLIKULT
EKSPLUATEERIMAS**

Baltimaa oli Saksa imperialismile aastate jooksul iseäranis just majanduslikult ihaldatavamaks palaks. Siin loodeti ekspluateerida tema rikkalikka metsi. Siit loodeti välja wedada wilja, karjakaswatuse saadusi, kiuaineid, iseäranis linu, ja wastu anda masinaid, rauda jne. Siin taheti leida oma kapitaalile, millele kodumaa kitsaks jäänud, uut tegewusala. Balti sadamate enese kätte saamisega taheti laiendada oma kapitalistliku ämbliku kurnamisala edasi idasse, Wene tagamaale.

Kauahellitatud lootused olid siis lõpuks täide läinud: Baltimaa seisis wõidetuna imperialistliku walitseja jalge ees. Uus walitseja aga ei tule laia ulatusega majanduspoliitiliste kawatsustega ja organiseerimiskatsetega, waid tema tegewus omandab siin täieliku rööwimise ja laastamise laadi, nende sõnade kõige otsekohesemas tähenduses. Ei ühtki sammu astuta kohaliku majanduselu tõstmiseks, waid kõik on sihitud selle häwitamiseks. Wõitja pääeesmärk on, kuidas wõimalikult ruttu ja wõimalikult palju kõiksugu warasid kätte saada ja neid välja wedada, kohaliku majanduselu tarwidustest ja hädadest täiesti mööda minnes. Selle eesmärgi saawutamiseks töötab ta püsiwa järjekindlusega oma wõimu esimesest päewast selle wiimase tunnini.

Juba esimesel nädalal pääle maa enese alla wõtmist seawad okkupatsiooniwõimud maa põhjalikumaks majanduslikuks ekspluateerimiseks sellekohased asutused käima. 1. märtsil asutatakse Tallinnas rittmeister Koppi juhatusel 8. sõjawäe Roha (Die Rohstoff- u. Handelsabteilung) Hauptstelle. Selle ülesannete hulgas nimetab põhikiri esimesel kohal: maal leiduwate tooresainete kogumine ja wäljawedu, samuti nende igawiisiline kasutamine kohal. Tema alla seatakse kogu kaubanduse ja tööstuse juhtimine. Pääle selle asutati weel kuus abitalitust (Nebenstelle), mis Tallinnas asuwa Roha alla käisid: Narwa (Ida-Tallinnamaa), Tartu (Tartu, Wõru ja Petseri maakond), Pärnu (Pärnu maak.), Wiljandi (Wiljandi maak.), Wolmar ja Pihkwa.

Roha asus kõige päält oma tähtsamale päewaülesandele, sõjasaagi kogumisele ja väljavedamisele. Sõjasaagi hulk oli määratu, ulatades selles Baltimaa osas, mille sakslased Bresti rahulepingu järele okkupeerisid, umbkaudsete kokkuvõtete järele üle 2 miljardi. Suure osa sõjasaagist moodustasid tooresained ja tööstussaadused. Tallinnast üksi saadi Roha enese aruande järele 18. juulist sõjasaagiks:

3.000.000	marga eest	peenmetalle
500.000	"	" nahka
350.000	"	" naftat
4.000.000	"	" kotte
15.000.000	"	" masinaid
2.500.000	"	" puid
1.000.000	"	" gummi
3.000.000	"	" õlisid, raswaaineid
4.000.000	"	" nõõri
1.000.000	"	" asbesti
5.500.000	"	" rauda jne.

Juba siin nimetatud waranduste koguväärtus ulatab 40 miljonini. Kui veel silmas pidada, et warandus kõige umbkaudsemalt ja madalamalt hinnatud, siis peame neile hindadele veel üsna suure protsendi juure lisama, et saadud waranduste tõelikku väärtust leida.

Sõjasaagi kogumisega käsikäes käis saadud waranduste väljavedu. Juuli keskpaigas olid ülevalnimetatud warandused juba pea kõik Saksamaale weetud. Järele olid jäänud ainult närtsud ja puud, mis Roha kawatsuste järele esimeses järjekorras väljavedamisele pidid tulema.

Wäliskaubanduse alal koondas Roha kõik suuremad wahetalituse funktsioonid enese kätte. Tema kaubanduslikud operatsioonid olid määratu suured ja kaswasid iga kuuga. 1. juuliks oli Roha läbikäik 142.708.000 marka; 1. augustiks oli aga see juba 235 miljoni margani tõusnud.

Tähtsamaiks ostuaineteks olid kiutööstuse saadused ja lina. Wiimaseid oli juuli keskpaigani juba üle 20 miljoni marga eest välja weetud. Ka tulewiku kaubanduses pidi lina suurt osa etendama. Saksamaa rahuaegist lina

tarwidust 26.000 tonni pääle arwates, lootis Roha iga aasta Liiwi- ja Eestimaalt linu wäljawedamiseks saada 12 kuni 13.000 tonni ümber. Tähtsamateks wäljaweo artikliteks olid ka kiutööstuse saadused. Nii oli Rohal 18. juulini kohalikkude wabrikute ja kaupmeestega ostulepinguid tehtud:

kalewi	kohta	2	miljoni	marga	suuruses,
puuwillariide	"	25	"	"	"
linase riide	"	7	"	"	"
willa, puuwilla,	lõnga kohta	12	milj.	m.	suuruses.

Suuremad riide, lina, willa tagawarad rekwireeriti juba alguses. Hiljem keelati nende wabamüük hoopis ära. Kõigist wabrikuis olewaist riide-tagawaradest jäeti ainult 7—8 protsenti kohalikkude tarwiduste jaoks, üleolew osa weeti wälja.

Siseweo pääaineks olid sool, maitseained, klaas, gummi, portselaan-asjad ja elektrotehnika artiklid. Roha paberite häwitamise tõttu pole wõimalik kindlat ülewaadet sisse- ja wäljaweo suuruse kohta saada. Igatahes oli wäljawedu mitmekordselt suurem kui sissewedu. Juuli alguseni oli Tallinnast wälja weetud weeteel 21 aurikutäit, sissewedu aga oli 9 aurikut; raudteel ulatas wäljawedu sama ajani üle 10.000 tonni, sissewedu aga ainult natukene üle 5000 tonni.

Nii kui kaubanduses Roha tegewus suurewiisiliseks maawaranduste laastamiseks sai, oli lugu ka tööstuse alai. Et kohe algusest suure hooga kõiksugu kõlbulikka toores- ja poolwalmis aineid, samuti küttematerjaali wälja weeti ja asemele midagi ei toodud, siis pidi sarnase majandusliku rööwpoliitika paratamata tagajärg olema tööstuse kiratsemine, mis ka kohe algusest maad leidis. Tallinnas üksi langes selle tagajärjel tööliste arw 20 tuhande päält 3 tuhande pääle. Ainsaks alaks, kus kiratsemine kõige vähem, oli kiu- ja paberitööstus. Ketramise- ja kudumise-wabrikud jatkasid oma tööd pea kõik kogu okkupatsiooni-aja kestes, kuigi vähema tööjõuga kui enne. Teisel kohal oma töötamise intensiivsuse poolest seisis paberitööstus, mis esialgu küll langes, kuid suwe lõpupoolel jälle suu-

rema hooga käima sai. Muud püsiwamad tööstusharud aga olid koguni soikus. Ka ei olnud sakslased nähtawasti tulewiku jaokski mitte nende elustamisest huwitatud. Ainult Wiru ranna põlew kiwi leidis pisut suuremat tähelepanekut nende poolt.

Täielikus kokkukõlas majandusliku rööwpoliitikaga kaubanduse ja tööstuse alal oli okkupatsiooniwõimude laastamismajandus ka metsaasjanduse alal. Meie linnad olid suures kütteenete kitsikuses, mis talwe tulekul weel suuremaks ähwardas minna. Kogu siinoleku ajal aga ei liigutanud okkupatsiooniwõimud sõrme otsagi eeltöödeks, kuidas meie linnasid käesolewaks ning tulewaks puude hooajaks küttematerjaaliga warustada. Ja ometi jäid Wene kroonult määratud mitmekümnetuhande-süüalised puude tagawarad maha. Need tagawarad aga weeti suurelt osalt wälja ja pea sama suurel määral sattusid nad hangeldajate kätte, kes sajadtuhanded „puhast“ oma tasku ajasid.

Sõjawäe osad ja asutused wõtsid puid harilikult ilma mingi tasuta. Ja need ei olnud mitte mõned süüalad, waid sajad. Nii näituseks on ainult üks wäeosa, 119. pioniiir-park, 162 kantsülda puid saanud, ilma et nende eest kopikatki metsadewalitsuse kassasse oleks makstud.

Kroonuwaranduse warastamine ja sellega hangeldamine õitsis metsaasjanduses sama lopsakalt, nagu kõigil muilgi majanduslikel aladel. Kogu puu-tagawarade walitsemise korraldus seati nii, et wõimalik oleks neid warandusi wastutust kartmata warastada.

Puude operatsioonideks oli eesõigus pea täiesti parunite käes, kes üheskoos juutidega asju ajasid ja operatsioonide õigust muidugi oma kasuks tarwitasid. Mitmesuguste ettekäänete all läks puid ja metsawarandusi suurel hulgal kaduma. Nii näituseks weeti Tartu pool raudteele selleks metsa ehitatud juureweo-haru mööda puid wälja, ülepää 550 kantsülda. Nende wäljawedamisel on aga weduri kütteks puid ära tarwitatud terwelt 342 kantsülda. Kui seda silmas pidada, et wäljaweo-teeharu pikem ei ole kui umbes wiis wersta, siis ei ole küll usutaw, et nii lühike-

seks weeks terwelt 75 protsenti weetawaist puudest weduri kütmiseks ära kulub.

Puude kättesaamise hõlbustamiseks lubasid okkupatsiooniaegsed korraldused selleks wahetust toime panna. Kui näituseks kellelgi Tallinna eraisikul wõi asutusel oli puid Walga ümbruses, siis wõis ta nende oma puude asemele kusagilt Tallinna lähikonnast kroonu puid saada, oma puud wastutasuks kroonule andes. Eraisikule, puude omanikule, oli see korraldus kasulik. Pääle kiirema puude kättesaamise pidi see ka weel odawam tulema, sest kauge wedu raudteel jäi ära. Tegelikult aga ei olnud see mitte nii. Nende wahetusoperatsioonide wahemeesteks olid jällegi hangeldajad, pääasjalikult juudid. Ilma nendeta ei olnud operatsioon üleüldse läbiwiidaw. Juudid aga wõtsid oma kasuks mitte ainult ärajääwa kahekordse weokulu, waid pääle selle weel üsna tuntawa osa puude hinnast. Wahetuse teel puude kättesaamist hõlbustades, nõudis juut eramanikult, et ta oma puud odawamalt ära annaks, kroonu puude eest aga kõrgemat hinda maksaks kui kindlaks oli määratud. — Otsekoheselt okkupatsiooniwõimude juure minnes sarnase puude wahetuskauba ettepanekuga, saadi harilikult wastus, et puid ei ole. Nii näituseks wastati maikuul ühe Tallinna wabriku wolinikule. Kuid mõni päew hiljem wiis juut sama wabriku ettepanekul puude wahetuskauba okkupatsiooniwõimudega korralikult läbi, saades selle eest muidugi „wastawa“ tasu.

Kroonu puudega „äritegemiseks“ ja nende warastamiseks loodi igasuguseid kombinatsioone, kusjuures kontrolliwõimalustele tee hoolega kinni pandi. Selleks otsarbeks seati ka kogu raudtee asjaajamine nii sisse, et tagantjärel kontrolleerimine wäga raskeks, kui mitte koguni wõimatuks ei saanud. Nähtawasti oli niisugune kord kõigil Saksa wägede poolt okkupeeritud maadel selleks sisse seatud, et wõimudele sahkerdamise tarwis käed hästi wabaks jätta.

Kõige awaramaks maa majandusliku ekspluateerimise alaks oli toitlusasjandus. See wõeti Saksa wäeintendantuuri kätte, kelle all kubermangu, kreiside ja linnade warus-

tuswalitsused seisisid. Et tootlusala rüüstamist katsuda ära hoida, jäid Tallinnas endise tootluskomitee tegelased — eestlased tootlusasutustesse edasi ja püüdsid kõiki määrusi ja rekvisitsioone vähemalt tootlusasutuste kontrolli all hoida. Kuid warsti selgus, et seda kontrolli wõimata oli läbi wiia, sest et Saksa wäeülemused maal kubermangu warustuswalitsusega ei rehkenanud. Kuna Eestimaal endal toiduainetest kibe puudus oli, kaswas wäljawedu iga päewaga. — Eesti tegelased lahkusid kubermangu tootluswalitsusest 20. aprillil, oma märgukirjas Põhja korpuse wäljaintendandile näidates, et maksew kord ja sõjawõimud kohaliku rahwa tootlushuwidest sugugi ei hooli ja kui nii asi edasi kestab, siis jääks Eesti esitajad tootlusasutustes ainult warjukatteks rahwuswaheliste konwentsioonide rikku misele, kuna neis konwentsioonides okkupeeritud maade toidutagawara wõõrsile rekwireerimine on keelatud.

Rekvisitsioonid suurenesid ja laienesid. Mitte ainult wili ja muud põllutöö saadused ei käinud sundusliku wõõrandamise alla, waid ka tööstuseks kõlbulikud tootesained ja poolwalmis ained, peened metallid, keemilised ja puuained, gummisaadused, will, puuwill, lõng, siid, igasugune nahk, liim, raswad, õlid jne. Tegelikult pandi kinni ka Tallinnamaa warustuswalitsuse petrooleum, nafta, sool ja muud ained, mis nimetatud asutuse kaudu jaotusele tulid. Kõik nimetatud ained pandi kinni ja rekwireeriti wäljaweo otstarbel.

Rekvisitsioonid maal kaswasid iga päewaga. Wilja seemegi ei jäetud selle alt wabaks. Mitmel pool pandi külwi ajal seemendamise seisma ja nõuti seemnewiljast 20% äraandmist. See käsk tekitas määratumat ärewust maaelanikkude seas. Asi läks lõpuks nii kaugele, et mõnel pool mõisates seemet öösi maha tehti.

Juuli algul wähendati uuesti maarahwale jäetud wiljatangawarasid, kusjuures mitmel pool uue lõikuseni, s. o. enam kui 1¹/₂ kuuks, rohkem ei jäetud kui 25 naela jahu perekonna pääle.

Rekvisitsioonidest oli wilja wõtmise kõrwal weel kõige raskem kohalikule rahwamajandusele loomade rekwisit-

sioon, mida päale muu weel iseäranis ülekohtusel wiisil toimetati. Kuna talumeestel kõige tarwilikumad piima-
lehmad ära wiidi, wõeti mõisatest harilikult ainult üks ehk
kaks looma.

Toiduainete rekwireerimisel püüdsid sakslased iga
wiisi selgeks teha, nagu läheksid need ained kohalikkude
linnade toitmiseks. Iseäranis rõhutati seda sagedates sunni-
artiklites, mis toitlusküsimuse kohta ajalehtedele awalda-
miseks saadeti. Tegelikult aga weeti wili wälja ja linnade
toitlusasi oli kõige wiletsamas seisukorras.

Sel ajal, kui Saksa wägede jaoks nõuti liha 3 naela
nädalas inimese kohta, oli liha norm linna elanikkudele
 $\frac{3}{4}$ naela nädalas. Tõepoolest aga ei antud tihti sellegi
normi suuruses. Weel pahem oli seisukord leiwaga ja
kartulitega. Waatamata selle päale, et nende ainete rat-
sioonid äärmuseni wäikesed olid, pidid siiski linnaelanikud
tihti nädalate kaupa neistki ilma olema. Toiduainete puu-
dusel ei jäänud walitsewa terrori päale waatamata toitlus-
rahutusedki tõusmata. Nii oli lugu Paides, hiljem ka
Tallinnas.

Iseäranis ähwardawaks läks toitlusolude seisukord
sügise poole. Nii kirjutab näituseks Tartu kohta „Posti-
mees“ 4. nowembrist: „Lõikus on juba selja taga, kuid
linna toitlusametil on ainult 29.000 puuda ümber kartulid
ja 30.000 puuda ümber rukkid. See ei ole õieti tagawara,
waid otsekohene tarwituskapitaal.

„Kui toitlusasi kuni jõuluni wähegi korralik tahaks
olla, siis peaks praegu, nagu enne kawatseti, umbes 110.000
puuda ümber rukkid ja 300.000 puuda ümber kartulid
koos olema.

„Praegu maksab raudteekeeld. Raudteekeeld pandi
selleks maksma, et maad toiduainetega warustada, nagu
teatati. Kuid Tartu toitlusamet on selle aja sees ainult
4 wagunit kartulid saanud. Muu seas on meil kindlasti
teada . . ., et Tartu maakond Riiga warustab. Jõgewalt
saadetakse suuremal arwul kartulid Riiga. Säält on kuni
siijamaani rohkem kartulid Riiga läinud kui neid Tartu
toitlusamet on saanud. Tartu toitlusamet seletab aga, et

maaelanikud kartulid ei toovat, kuid ometi jätkub neid teiste maakondade varustamiseks“.

Tallinnas oli nowembri algul toitlusolude seisukord nii kriitiline, et wilja-tagavarasid ainult paariks päewaks jätkus. Koosolekul, mis olukorra lahendamiseks kokku kutsuti, pandi ette wilja wabakauplus maksma panna. Ettepanek lükati tagasi ja leiwanorm vähendati senisest $\frac{1}{2}$ naelast madalamaks.

Toiduainete wäljameelitamiseks tarwitati kõiksugu abinõusid. Rekwireerimistel anti lootusi, et toitlusolud tulewikus paranewad, kui Ukraina ja Rumeenia wiljasalwedest ots siia hakkab jõudma. Et wilja rutemini kätte saada, kuulutati wälja n. n. warase peksu auhinnad ja nimelt 1. nowembrini 1918 — 15 mk. 100 kg. eest, 1. detsembr. — 10 mk. jne. Tegelikult kujunes aga asi nii, et auhindu mitte warase peksu eest ei antud, waid wilja warase äratoomise eest. Saksa ersats-wiingi wõeti wilja wäljameelitamiseks appi. Nii näituseks awaldas Kuresaare linnapää järgmise teadaande: „Kuna linnaelannikkudel toiduainetest suur puudus on, kutsub linnawalitsus kõiki põllupidajaid üles wilja puhta raha eest linnawalitsusele andma. Igaüks, kes ühe tsentneri (3 puuda) wilja ehk 3 tsentnerit kartulid annab, saab luba linnapoest pudeli konjakit ehk pudeli rummi osta“.

Ühest küljest kõiksugu meelitustega talumeestelt wilja kätte saada katsudes, pandi teiselt poolt samaks otsustarbeks waljud surweabinõud nii rekwiisitsioonide juures kui toiduainete wabakauplemise wastu maksma.

Rekwireeritud toiduained aga saadeti wagunite kaupmaalt wälja. On raske kindlaks teha wäljaveetud ainete hulka. Kuid julgesti võib ütelda, et see miljonite puudadeni ulatas. Nii oli näituseks Eestist Saksamaale saatmiseks määratud kartulid 3.600.000 puuda. Liha rekwireeriti Põhja-Eestist kubermangu warustuswalitsuse kaudu 1. märtsist kuni 1. oktoobrini 168.271 puuda, millest kohalikkude linnade ja alewite jaoks ametliku kokkuwõtte järele anti 41.137 puuda 10 naela, s. o. ainult $\frac{1}{4}$ kogu rekwi-

reeritud lihast, kolm korda suurem osa läks sõjawäele ja Saksamaale.

Pääle ametiasutuste läbi saadetud toiduainete läks neid palju maalt välja veel Saksa sõjawäelaste kaudu. Wiimastel oli luba iga päew ühe naelalise paki Eestimaalt kodumaale saata. Seda võimalust tarwitati laialt. Päälegi oli saatmise hõlbustamiseks wäeosade staapides suuremal arwul selleks tarwilikud karbid walmis. Asjatundjate arwamise järele läks sel teel vähemalt 6000 naela tarbeaineid (pääasjalikult mune, wõid, sealiha, seepi, pipart jne.) iga päew Eestimaalt Saksamaale. Kui siia juure veel arwata need määratumad pakiwirnad, mis koju puhkusele sõitwad Saksa sõjawäelased raudteel kaasa wiisid, siis wõib küll öelda, et „erateel“ wäljaveetud tarbeainete hulk 12.000 naelani päewas tõusis.

Suur osa toiduainetest, mis Saksa sõjawäelased oma kodumaale saatsid, oli kohalikelt maapidajailt odawate ersatz-sigarite ja samasuguse konjaki ning rummi wastu saadud, tihti aga olid nad lihtlabaselt kohalikkudelt elanikkudelt ära wõetud. Toiduainete wedamine ilma sellekohase loata oli keelatud. Maanteedel otsiti külameeste wankrid ja jalakäijate kimbud, raudteerongides käsipakid läbi. Toiduained wõeti kõik ära — ka kümmet muna ja naela wõid ei jätud omanikule kätte. Ärawõetud toiduained toimetati harwa toitlusasutustesse, pea alati kadusid nad kui tina tuhka. Ainult seda wõis tähele panna, et Saksa sõjawäelane, kes läbikäigukohtades ametis, iga nädal wähe- malt ühe paarikümne-naelalise paki kodumaale saatis.

Nagu mujalgi, nii walitses ka toitlusalal kõige laia- wiisilisem hangeldamine. Seda toimetasid kõige päält wõi- mud ise ametlikult. Rukki hind oli külas 5 rbl. 60 kop., rukki leib linnas aga maksis 34 kop. nael, s. o. 13 rbl. 16 kop. puud. Leiwa küpsetamise ja jagamise kulused üsna kõrgelt arwates, jäi siiski asutustele 100% ümber puhast kasu.

Samasugune lugu oli lihaga. Nii maksti Tartu maa- konnas loomaomanikkudele looma eluskaalu puuda eest: 1. sort — 25. mrk. ja 2. sort — 20 marka. Maakonna

toitlusamet andis loomad linnale, nimetatud hinnale oma kasuks weel 20 protsenti juure lisades.

Looma eluskaalu päält saadakse pool puhast liha. Seega tuli liha nael maksma: 1. sort 1 mrk. 50 p., 2. sort — 1 mrk. 25 p. Pääle selle saadi weel sissetulekut loomade nahkadest, maksudest ja m., millest weo, tapamaja, osa teenijate palkasid kaeti. Kui ka müügi, palkade ja igasuguste kulude jaoks weel 20 prots. juure lisada, siis pidi liha nael maksma: 1. sort — 1 m. 80 p. ja 2. sort — 1 m. 50 p. Linnarahwale aga müüdi kõik liha ühe hinnaga — 2 m. 80 p. nael, s. o. enam kui üks mark naela päält kallimalt kui liha kõigi kuludega kokku arwates maksma läks.

Toitlusasja korraldamine anti kahtlase kuulsusega sahkerdajate kätte, kes enesele ja „oma meestele“ kõiksugu „kasusaamise“ wõimalused awasid. Nii määrati Eestimaa toitluskeskkoha abiesimeheks tuntud sahkerdaja Kurt Schmidt, kelle üks esimene samm oli kartulite ülesostmise monopoli oma agentidele anda. — Jahwatus ja leiwategu Tallinnas koondati „oma meeste“ Rotermanni äri kätte. Jahwatusraha tõsteti endise 1 rbl. 20 kop. päält 1 r. 80 k. pääle, hoolimata tööliste palkade vähendamisest. — Juurwilja, marjade jne. jällemüümiseks ostmise ainuõigus anti Kirchbachi määrusega 31. VII kogu Eesti- ja Liwimaal Belostoki juutide Hubermanni ja Seroni kätte.

Kogu okkupatsiooniwõimude maa warustuskorraldus sai sõna otsekoheses mõttes maa warastamise, rüüstamise ja laastamise korralduseks. Warustuswalitsused wõtsid maal rekwiisitsioonide ja muude abinõudega wilja ning muid toidu- ja tarbeained kokku, et neid Eestimaalt wälja Saksamaale saata, sellega maad mitte warustades, waid laastates. Tõsi, ka warustati, kuid Saksamaad.

Meie maa warustusasutused seati ka weel teistsugusel teel Saksamaa warustamise teenistusse. Iseloomulik on, kuidas selle poolest kasutati Eestimaa Maawarustus-keskkohta (Landes-Versorgungs-Zentrale). See pidi olema katteks nälgigiwa Saksamaa warustustegewusele: tema nimele tuli mõndagi Eestimaal tarwis olewat produkti, kuid mitte

Eestimaa elanikkudele jagamiseks, waid edasisaatmiseks Saksamaale. Maawarustus-keskkoht tegi suuri raha- ja kaubaoperatsioone, korraldas liha, kohwi, marmelaadi jne. sissewedu, kuid see kõik pidi rändama edasi Saksamaale, kuna Eesti oma nimega pidi wõimalikuks tegema Saksamaale keelatud tarbeaineid sisse wedada.

Okkupatsiooniwõimu langemise järele sai Eesti ajakirjanduse - büroo kaudu laialt teatawaks paar illustreerivat mahinatsiooni, mis sakslaste Maawarustus-keskkoha tegewusest küllalt selge kujutuse annawad.

Juunikuul palus Maawarustus-keskkoht Eestimaa rüütelkonna wastutust Rosen ja Ko. juures tehtawa 750.000-margalise laenu kohta, millega Daanimaalt Eestimaa elanikkudele liha pidi ostetama. Kohe teatas rüütelkonna sekretäär Maawarustus-keskkohale, et rüütelkond laenu wastutuse enese pääle wõtab, millele arwatawasti raha laenamine ja lisa muretsemine järgnes. Kuid Eestimaa elanikud seda liha ei saanud.

Teine kaubanduslik kombinatsioon, mida jällegi Maawarustus-keskkoha kaudu korraldati, pandi toime ka juunikuul ning oli juba palju keerulisem ja laialisem. Keegi Helsingis olewa Jonnsoni ja Ko. äris teeniw isik H. Buschmann pidi wahemeheks olema wäljamaalt 1.100.000 kilo liha, 75.000 koti kohwi, 30.000 kilo marmelaadi muretsemisel, mille Maawarustus-keskkoht mõne Soome asutuse wõi kodaniku nime pääle pidi saama, et kauba neutraliteedi kohta mingit kahtlust ei tõuseks. On järele jäänud suur kirjawahetus selle asja kohta, mis kõike seda peenikest sepitsust paljastab, kuidas raha Saksamaalt kaupade eest pidi kätte toimetatama, kuidas Ameerika ja Inglismaa lubasid muretseti kaupade sisseweoks neutraal-rahwaste toitmiseks, kuna Eestimaa elanikud küll küünewäärtki kasu sellest warustuswalitsuse agarast tegewusest ei saanud. — Kas need kaubandusliikud operatsioonid lõpule jõudsid wõi tegi sündmused kõik neile enneaegu otsa, selle kohta puuduwad teated, aga nendest sepitsustest on siiski päewselgelt näha, et Saksa wõimud warustasid Eestimaa warustuswalitsuse kaudu mitte Eestimaad, waid Saksamaad.

Weel oli üheks suureks rahwa majandusliku eksploateerimise abinõuks madal rahakurs. Wene rahale, mis enne okkupatsiooni meie maal ainsa maksuwahendina käimas oli, määrati kindel wahetuskurs: Kerenski ja duumara — 1 mark, tsaariraha — 1 mark 25 penni. See oli ajal, kus Wene raha kurs rahwuswahelisel turul märksa kõrgem oli kui näituseks Wene rubla Zürichis 1 m. 45 p. ja Stockholmis 1 m. 52 p. maksis. Kui silmas pidada, et meie maal okkupatsiooni eel palju just Kerenski raha liikumas oli, mille kurs nüüd iseäranis madalaks rõhuti, siis wõib kahju, mida kindel rahakurs meie rahwale tõi, miljonite pääle hinnata.

Kokku wõttes kõigilt aladelt kaotused, mis meie rahwamajandusele Saksa okkupatsiooni ajal osaks said, wõime nende kogusuuruse kümnete ja sadade miljonite pääle arwata. See oli sõna otsekoheses mõttes rüüstamise ja laastamise aeg meie kodumaa majanduselus, mille tagajärjed ei kustu nii ruttu meie tulewikus.

BALTI HERTSOGRIIKI LOOMAS

Kohe pääle esimest võidujoowastust asuwad uued wõimud Balti riigi loomise eeltöödele. Balti feodaalwõimul oli jälle wõimalus maa elus juhtiwat poliitikat ajada. Endistel aegadel maa walitsemise asja wääramata järjekindlusega ainult aadeli huwides juhtides, oli tal wähe wajakusi rahwa arwamisest huwitatud olla, samuti seda nii ehk teisiti oma seisukoha kindlustamiseks demonstree-rida. Ka 1918. a. polnud feodaalkorra upitajail tarwis teistsuguseid teid oma tahtmise teostamiseks walida, niipalju kui selleks Saksa wäejuhatuse nõusolekut ja toetust tarwis läks. Wiimasele oli küllalt aadeli tahtmist ja soowe teada. Ja need olid awaldatud Eestimaa rüütelkonna komi-tee poolt 30. now. 1917. a., kus rüütelkonna omawalitsust ainsaks maa seaduslikuks asutuseks tunnistades otsus- tati Eestimaa Wene riigist lahtilöönuks kuulutada ja paluda, et ta ühes Kura- ja Liiwimaaga Saksa wõimu alla wõetaks. 15./28. jaan. 1918 anti see otsus Stockholmis Wene nõu- kogude-wabariigi saadikule Worowskile teada.

Kuid Balti aadelile polnud tema „enesemääramise“ teostamiseks weel küllalt Saksa wäejuhatuse toetusest. Weel oli tarwis, ja seda esimeses joones, Saksa riigipäewaga rehkendada. Ja et mõisnikuseisuse soowile wähegi demo- kraatlikku lõhna anda, selleks oli tarwis seda pisutki aja- kohasema sildi all wälja tuua. Seisuse püüded pidid mi- nema rahwa tahtmise eest. Selle „rahwana“ otsustasid sakslased esitada kohalikest elanikest „walituid“, kelle poolt enam-wähem saksasõbralikkust oodati. Seejuures toimetati nähtawasti Läti wanameelse Weinbergi erakonna tegelase Krastkalni nõu järele. Nimelt saatis Krastkaln Eestimaa okkupeerimise ajal Saksa poliitikatgelastele märgukirja, milles ta seletas, et kohalik rahwas omas ena- muses waewalt saksasõbralik on ja Saksamaa külge liitu- mise poolt ei hääletaks. Kuid oma 1906. a. praktika järele pidas ta wõimalikuks lootusi awaldada, et kui wallawane- mail oma esitajaid lasta walida ja neid ruttu kokku ajada, kui esimene hõlbutunne, mis enamlaste hirmuwalitsuse alt pääsmise tagajärjel tekkinud, weel kadunud pole, siis nad ehk rahwa eest sakslusele soowitawad otsused teeksid.

Kõige päält tehti sellega katsed Kuramaal, kus see sakslastele ka hästi õnnestas. Selle järele otsustas Liiwimaa mõisnikkude maapäew, mis Riias 22. märtsi ümber kokku tuli, ja 28. märtsil ka Eestimaa rüütelkonna maapäew oma piirkonnas samasuguseid seisuste esitusi luua ja neile rüütelkondade otsused kinnitamiseks ette panna. Need esitused pidid olema „maakogud“ (Landesversammlung), mille koosseis rüütelkondade poolt ära määrati.

Enne „maakogude“ walimisi tehti weel mitmed katsed, allkirjade korjamisega talurahwa meeleolu teada saada ja seda soowitawaisse rööbastesse juhtida. Wiljandis aeti mitukümmend wallawanemat kokku ja pandi neile ette waldade nimel palwekirjadele alla kirjutada, kus Eestimaa liitmist Saksa riigi külge paluti. Kuid wallawanemad pääle mõne üksiku ütlesid sellest ära ja asi jäi katki. Ka mujal näituseks Läänemaal, katsuti samal teel wallawanemait allkirju saada. Kuid ka siin polnud õnne. Siis hakati allkirju talusid mööda korjama, kusjuures päriti, kumba soowitakse, kas sakslaste wõi enamlaste walitsust. Kus sakslasi taheti, sääl kirjutati kogu pererahwas üles kuni imewate lasteni. Nii saadi Lihula ja Kirewewere wallast kummastki üle 400 „allkirja“, Massust üle 50. Siis sõitis saatkond, mille ninameheks Lihula apteeker Fabritsius ja liigeteks J. Koppelman, Kirbla köster ja wallakirjutaja Jaanson, Saksa sõjawäelastest igal sammul järele walwatud, Tallinna ja andis sääl 18. märtsil märgukirja kindral Seckendorff'ile, millest okkupatsiooniwõimud ajalehtedes juubeldades teatasid. Allkirjade korjamise katsete nurjaminek suuremas osas kohtades näitas, et ka talurahwa keskel saksasõbralikkus wähenene on, suuremalt osalt aga koguni puudub. Meeleolu sakslaste wastu aga wõis iga päewaga weel jahedamaks minna ja sellepärast katsuti „rahwaesitus“ wõimalikult ruttu kokku saada.

Walimised „maakogudesse“ wõeti kähku ette, ilma et kawatsetawast kogust ja tema ülesannetest enne midagi oleks teatatud. Walimisi püüti ajada wõimalikult tasa ja koduselt ning eraldatult. Enne walimisi aga tehti wallawanemate endi keskel põhjalik puhastustöö. Suuremas

osas kohtades seati tsaari-aegsed wallawanemad kohtadele, paljudes kohtades ka Kerenski-aegsed, selle järele, kuidas sakslased neid usaldasid.

See, kuidas wallawanemaid „maakogudesse“ waliti ja kuidas sääl asju aeti ja otsuseid tehti, iseloomustab kujukalt neid wiise ja wõtteid, kuidas okkupatsiooni ajal meie maal „rahwa häält“ tehti, nii et meie selle juures pike-malt peatame.

Liiwi maakogu pidi koos seisma 32-st suurpõllu-pidaja, 32-st waldade, 7-st rüütelkonna, 8-st waimulikkude (nimelt Liiwimaa praostid) ja 10-st linnade esitajast. Igast linnast pidi linnapää ehk bürgermeister olema, kes, nagu teada, Saksa wäewalitsuse poolt nimetatud ehk tema ettepanekul Saksa wolikogude poolt walitud. Ka pidi weel ülikooli asemik olema. Talurahwas pidi wallawanemate saadikute läbi esitatud olema. Seks pidid wallawanemad igast maakonnast, oli see suur wõi wäike, 4 saadikut walima. Selleks otstarbeks oli määratud maakonna direktoritel maakond nelja osasse jaotatud, kus igas jaoskonnas üks asemik waliti. Tartu maakonnas saadeti walimiskäsusü 29. märtsil laiali ja walimispunktideks määrati Kambja, Rõngu, Wara ja Jõgewa. Walimised olid 3. aprilli pääle määratud. Kokkukäsitatud wallawanemad on Rõngus, Kambjas ja Waral seletanud, et nemad maa ja rahwa ellu puutuwaid üleüldisi poliitilisi küsimusi waldade poolt pole walitud otsustama, seks on Eesti Maanõukogu eelmisel aastal seaduslikul teel walitud, mida peaks kokku astuda laskma, ja on loobunud walimistest. Ainult Jõgewal on walimine, kõigi wallawanemate wastuwaidlemiste pääle waatamata, kreisi direktori Luua v. Oettingeni rõhul siiski toime pandud. Nii Jõgewal kui ka mujal on katsutud ka wäljastpoolt kandidaate üles seada haritlaste ja keeleskajate hulgast, keda aga ei ole lubatud walida, käskides seda teha ainult walijate wallawanemate hulgast. Kolmes jaoskonnas, kus walimised nurja läinud, on 7. apr. homm. uued käsusü pärale tulnud, weel samal päewal uutele walimistele tulla. Oettingen on jälle koosolekuid juhatanud, esiti Waral ja pärast Rõngus, ja läbi rõhunud, et saadikud

Riiga ikkagi walitud. Rõngus ei ole ka seekord kedagi walitud ja sellepärast on v. Oettingen Rõngu wallawanema Huiki omalt poolt nimetanud ja teiseks weel Kirepi wallawanema Ottase asetäitjaks igaks juhtumiseks Riiga kaasa käskinud tulla, et tarbekorral arwu täita. Üleüldse ei ole teistele walimistele paljud wallawanemad hilise käsusaamise pärast ilmuda saanud. Ottas oli oma saksameelsuse poolt tuttaw, Huik aga kui selgroota inimene. Ottas olewat warem sakslaste siiakutsumisest palwekirjas osa wõtnud. Wõrumaal, aga osalt ka Tartumaal ei ole sugugi seletatud, mis otstarbeks nimelt see Riia koosolek kokku kutsutakse. Wõrumaal olla kohati seletatud, et ta maa toitulusküsimuse pärast olla kokku käsutatud.

Kuidas Riias „rahwaesitust“ tehti, seda jutustawad osawõtjad wallawanemad, mille kokkuwõtte, mis omal ajal „Eesti Päewalehes“ Peeterburis, hiljem ka wäljamaal trükitud „Materialien zur Beleuchtung der Lage in Estland“ ilmus, ka siinkohal toome. Wallawanemad jutustawad:

8. apr. 1918 anti meie Tartus landrat v. Oettingeni poolt, kes kreisdirektor on, priipiletid Riiga sõitmiseks I. klassis ja kästi sama päewa õhtul Tartust minema sõita. Riias olla meie jaoks korterid walmis Kommerzhotellis. Tartu maakonna wallawanemate poolt walitud asemikud Lampmann Kongotast (Kambja walimisringkond), Aleksander Annok Luunjast (Wara walimisringkond) ja Karl Asper Laiuselt (Jõgewa walimisringkond) sõitsid üheskoos. Ka mõisnikud ja teised Saksa esitajad sõitsid ühes. Riias juhutati meid Kommerzhotelli korterisse, öeldes, et weel samal päewal, 9. aprillil, eelkoosolek peetakse Wäikse Gilde ruumides. Enne õhtust koosolekut käis praost Jürmann kuulatamas, mis seisukoha wallawanemad tahawad wõtta. Tema seletas, et suurel koosolekul tuleb otsustamisele küsimus, kas Wenemaa alla jääda wõi temast lahti ütelda, ja maanõukogu walimine. Omalt poolt seletas ta, et Wenemaa alla jäämine wõimata on ja Eestimaa kasudele ei wasta; iseseiswust ei jõua Eesti oma riiklik kord kaitsta; Rootsimaa alla, kuhu me wanade häade aegade pärast igatseksime, ei saa meie minna, sest et see erapooletu riik

on ja Saksamaa vastu ei taha minna; Inglismaa on kaugel ja ei saa meid oma kaitse alla võtta ega meid aidata; — meil ei jääwat muud üle, kui Saksamaa alla minna.

Kell 9 õhtul oli eelkoosolek Wäikse Gilde saalis, kuhu kõik saadikud olid kokku kogunud. Eesti wallawanemate hulgas puudus Toom Pollist, kes weel pärale põlnud jõudnud. Lätlastega ei saanud Eesti wallawanemad mingisse ühendusesse astuda, sest et Eesti wallawanemaist keegi Läti keelt ei osanud ja Saksa keelt ainult paar meest oskasid, ja lätlastest oli ka teadmata, kas ja kui palju neist Saksa keele oskajaid oli.

Pääle walitud wallawanemate asemikkude, nimelt — Tartumaalt: Aleksander Annok — Luunjast, Karl Asper — Laiuselt, Lampmann — Kongotast; Wiljandimaalt: Juhan Pöld — Leebikult; J. Eigo — Wana-Wõidust; H. Wasmann — Imawerest; Wõrumaalt: Daawet Raudsepp — Wana-Koiolast, Julius Niggols — Rasinast (Räpinast), Jaan Paide — Nursilt, Peeter Koemets — Wana-Antslast; Pärnumaalt: Tõnis Puust — Torist, Jakob Mättik — Reiust, Mitt — Woltwetist, oli weel Tartu maakonnast Rõngu jaoskonnast kreisidirektor v. Oettingeni poolt nimetatud Rõngu wallawanem Johan Huik koosolekul; Tartu linnast Brock, kui bürgermeister, ja linnawolikogu poolt walitud adwokaadid Armin Lieven ja Roman Tarrask. Wõrust oli bürgermeister Kestner ja wististi olid ka teiste linnade bürgermeistrid. Mõisnikest olid tuttawad landrat parun Stael-Holstein (Pärnumaalt), landrat parun Stackelberg — Kärdest, landrat von Oettingen — Kuremaalt, v. Sievers — Wana-Kuustest, weel üks v. Sievers teisest maakonnast, niisama weel üks parun Stackelberg, v. Bergmann — Alatskiwilt ja weel palju teisi tundmatuid. Eesti waimulikkudest tunti praost Jürmanni ja praost v. Falcki — Kanepist. Wene õigeusulistel waimulikkudel asemikku ei olnud. Pääle nende olid weel ilmunud Pilka mõisa rentniku poeg Undritz, üliõpilane Link ja Kirepi wallawanem Ottas, kes wist kellegi poolt ega kellegi asemel ei esinenud.

Eelkoosoleku juhatajaks oli landrat parun Stael-Holstein, kes ka järgmise päewa ametliku koosoleku juha-

tajaks ette pandi ja waliti. Tema andis seletusi Saksa keeles, mis Läti ja Eesti keele ümber tõlgiti (wiimasesse praost Jürmanni poolt). Kõne alla pani ta Wenemaast lahti ütlemise küsimuse, pidas ise pikema kõne selle küsimuse otsustamiseks jaatawas mõttes ja teatas, et ka Tallinnamaa saadikutekogu, millest (kui õieti aru saadud) 12 wallawanemat ja 18 mõisnikku ja teisi esitajaid oli osa wõtnud, ühel häälel on Eestimaa Wene riigist lahti ütelnud. Eesti wallawanemad wõtsid rohkel arwul selles küsimuses sõna ja seletasid, et see küsimus suure ulatusega on, mida nemad oma keskel weel harutada tahawad. Õpetaja Falck käis järjest Eesti wallawanemate juures, üles kutsudes neid kokkuleppele sakslastega, s. o. selle küsimuse ilmwiibimata otsustamisele. Taheti otsus teha, mis juhataja seletust mööda järgmiseks päewaks siduw ei pidanud olema. Üks Läti saadik oli ägedalt selle poolt, et küsimus jaatawas mõttes, nagu parun Stael seda soowitanud, ära otsustataks. Ka mitmed Saksa saadikud rääkisid samas mõttes. Eesti saadikud jäid selle juure, et nad endi keskel tahawad nõu pidada. Pärast seda teatati, et awalikul koosolekul ka uuesti asutatawa maanõukogu liigete walimine ette wõetakse. Sakslaste poolt olid juba kandidaadid ära märgitud, mida masinal kirjutatud lehekestel laiali laotati. Eestlaste hulgast olid nad ka wallawanemaid sekka wõtnud, nii näituseks Eigo — Wana-Wõidust, Niggols — Rāpinast, Mättik — Reiust, kes aga ära ütlesid. Tartu maakonnast oli v. Oettingeni poolt nimetatud wallawanem Huik kandidaadiks seatud, Tartu linnast adwokaat Tarrask, wist ka kui eestlaste asemik.

Koosolek kestis tundi poolteist wõi paar. Koduteel ja hotellis seltsisid Eesti wallawanemate juure sakslased, nagu õpetaja v. Falck, siis ka weel Jürmann, Tarrask ning Link, kes püüdsid wallawanemate pääle mõjuda, et ka nemad omalt poolt Wenemaast lahti ütlemise poolt hääletaksid, sest muidu wiiwat sakslased kohe omad wäed siit ära, Wene enamlased tulla Pihkwast sisse ja Eesti rahwa käsi, keda siis ka sakslased wihkawat, käiwat halvasti (õp. Falck); teised seletasid ka samas mõttes ehk jälle

ümberpöördult, et kui eestlased Wenemaa küljest lahti ütlewad, siis nägewat sakslased selles enese wastu usalduseawaldust ja wiiwat oma wäed siit ära ja meie maa saawat jälle kosuda. Kui aga eestlased Wenemaast lahti ei ütle, siis nägewat Saksa wõim, et eestlane sakslast ei usalda, ja pidawat selle tõttu weel õige palju wäge kohal, nähes eestlastes oma waenlasi (Tarrask). Palju agarust awaldas üliõpilane Link, kes enda ütles nüüd Saksamaal käinud olewat ja kes weel enese poole kutsus neid, keda asi huwitab. Eesti wallawanemad palusid lõppeks neid isekeskis üksi jätta, et nad saaksid omawahel mõtteid harutada.

Sellele järgnes omawaheline nõupidamine. Kõik tulid ühel meelel otsusele, et nemad mitte ei tohi Eestimaa saatuse küsimust ära otsustada, waid et rahwal enesel ehk tema walitud esitusel, Eesti Maanõukogul, peaks Eesti rahwa eest tahtmiseawaldus wõimaldatama, ja et kuidagi ei wõi juttu olla Eesti rahwa ühtekõitmisest Läti rahwaga ja Baltimaa Läti osadega, nagu seda Kuramaa ja Riia linn on soowinud. Selles mõttes olid (nagu selgus) ka maal walijad wallawanemad, kes walimiskoosolekuil olnud, omi arwamisi awaldanud ja soowitanud neid juhtnõõriks wõtta. Ühelt ja teiselt poolt toodi see mõte ette. Mõni oli selle ka kirja pannud. Lõppeks ühineti ühe seletusega, mis otsustati kui ühine teadaanne koosolekul ette kanda ja kirjalikult sisse anda, et ta koosoleku kirjelduses ehk protokollis muutmata ja wäänamata aset leiaks. Sellele kawatsetud teadaandele kirjutasid kõik Eesti wallawanemad alla ja ka Huik, kes koosolekust osa wõttis, kuna Ottas koosolekult puudus.

1918. a. 10. aprilli hommikul oli Eesti wallawanematel weel omas korteris ühiseid läbirääkimisi, kuhu ka Pärnumaa Polli wallawanem Toom ilmus, kes ka teiste seisukoha täiesti omaks tunnistas. Seletusi andma tulid ka weel parun Stackelberg, praost Jürmann, üliõpilane Link ja weel üks maanõunik, wististi v. Sievers, kes Eesti wallawanemaid oma seisukohale katsusid wõita, millel aga tagajärge ei olnud. Selle pääle mindi aegsasti kubermangulossi, kus koosolek õieti kell 10 pidi algama.

Sääl tuli vähemalt pool tundi weel oodata, kus jälle mõisnikud ja praostid wallawanemaid oma meelepärasele otsusele püüdsid saada.

Lõpuks awati koosolek Riia Saksa sõjawägede ülema poolt; see oli üks kindral kahe ohwitseri saatel. Tema andis Saksa keeles seletust, muu seas, et eelmisel päewal Tallinnas Eestimaa end ühel meel el Wenemaast lahti on ütelnud. Tema soovitas, et wabalt otsus tehtaks, ja laskis koosoleku juhataja walida, mis ameti pääle kellegi sakslase poolt ette pandud Stael-Holstein waliti. Kui ta ära oli walitud, anti seda ka Läti ja Eesti keeles teada. Parun Stael pidas mingi pikema kõne, mille pääle püsti tõusti, pärast pandi see Läti keele ja praost Jürmanni kaudu Eesti keele ümber, sest nagu öeldud, Eesti wallawanemad ei oska Saksa keelt. — Kõnes tänati Saksa sõjawägesid antud abi ja päästmise eest. Puutus silma, et Saksa keele oskajad nagu ruttasid kohe asja ära otsustama saksakeelse ettepaneku järele, enne kui teisi koosolijaid, kes Saksa keelt mitte ei osanud, oleks weel asjaga tutwustatud.

Selle pääle wõttis juhataja parun Stael-Holstein Liiwimaa Wene riigist lahutamise küsimuse harutuse aila ja pani ette selle küsimuse jaatawalt otsustada. Selle pääle rääkis weel keegi, wististi ka sakslane, ja siis üks lätlane õige elawalt lahtiütlemise poolt, mille pääle käsi plakutati. Kui see siis Eesti keele ümber tõlgiti, astus wallawanem Koemets ette ja seletas, et Eesti wallawanemad sellest kogust ja temale ette pandud küsimuste otsustamisest osa ei saa wõtta, kuna nemad siia piirkonda ei kuulu, waid Eesti piirkonda ja et nemad wolitatud ega walitud ei ole osa Eestimaa ehk rahwa nimel siin otsust tegema, waid seda Eesti ühendatud piirkonnas Eestimaa poolt walitud esitajad peawad tegema, keda kokku astuda lastagu. Koemets soovis teiste Eesti wallawanemate toetusel teadaande ette kanda ja ta sisse anda protokolli wõtmiseks, kuid juhataja waidles selle wastu: üteldu suu sõnal, mis ütelda on. Kui siis teised Eesti wallawanemad

seda ikka edasi nõudsid, siis kuulutas juhataja 10-min. waheaja, et otsustada, kas ta teda ette kanda laseb wõi mitte.

Waheaja jooksul jooksti tormi meeste kallale, ühe wastu tihti mitu meest, et mispärast nad seletawat, et nad rahwa wolikandjad ei ole, kuna nad seda olla, ja kui nad ei taha kui wolinikud oma arwamisi awaldada, siis awal-dagu nad oma isiklikku hääksarwamist. Eesti wallawane-mad wastasid, et kuigi nad isiklikult ehk wõiksid ütelda, et nad Wenemaast lahti ütlemise poolt on, siis ei tunne nad õigust omal olewat seda rahwa nimel awaldada, sest siia ei ole tulnud isiklikka arwamisi awaldama jne. Ligi poole-tunnise waheaja järele awati koosolek ja lubati Koemetsal teadaanne ette kanda:

„Meie, allakirjutanud nelja Eesti maakonna walla-wanemate esitajad, kes siin wõõrasse linna kokku oleme käsatatud, anname sellega teada:

1) et meid Eesti waldade elanikud 1866. aasta walla-kogukonna seaduse põhjal on walinud, see seadus aga wallawanematele mitte õigust ei anna walla elanikkude nimel riigi- ja walitsusekorra muutmist meie maa kohta ise ära otsustada wõi niisuguseks otsustamiseks oma esi-tajaid kuhugi asutusesse walida, siis ei wõi meie endid eeltähendatud küsimuste otsustamiseks Eesti elanikkude seaduslikkudeks esitajateks pidada, ega arwa meie enesel wõimu ja wolitusi olewat maa ja rahwa kohta siduwaid otsuseid teha, seda rohkem, et 1866. a. walla-walimisseadu-sed 1917. a. 22. juunil ära on muudetud ja enamasti uued wallawalitsused ja wallawanemad meie asemele seadusliku korra järele on walitud.

Meie ei wõta sellepärast mingisugusest hääletamisest osa, millega Eesti rahwa ehk Eesti maaosade tulewikku tahetakse siin ära otsustada.

2) Endise Liwi kubermangu põhjapoolsed maakonnad ja Eesti kubermang on Eesti rahwa elamispiiride järele seaduslikul alusel üheks poliitiliseks üksuseks ühendatud, millega Eesti rahwa põline tung ühinemise järele täitmist on leidnud. Kogu Eesti rahwal on 30. märtsil 1917. a.

antud seaduse põhjal oma täieõigusline esitus Eesti Maanõukogu ehk Maapäewa näol olemas.

Et nüüd jälle endisi kubermanguvahelisi piire tahetakse makswaks tunnistada, nii et üks osa Eesti rahvast peaks meie naaberrahwa lätlastega üheskoos awalikka asju ajama, kuna mõlemad rahwad täiesti ühel nõul selle poolt olid, et neil parem on lahus oma keskel ja oma keeles mõtteid wahetada ja otsuseid teha, siis awaldame sellega siin kui Eesti rahwa liikmed, kes oma rahwa südamesoowide wastu ei taha minna, kindlalt nõudmist, et Eesti poliitiline üksus, ühendatud Eestimaa ja Põhja-Liivimaa, edaspidi makswaks jäägu ja kogu meie maa ja rahwa esitus, 30. märtsil 1917. a. seaduse põhjal walitud Eesti Ajutine Maanõukogu, ilmtakistamata oma tegewust jatkaku.

3) Eesti rahwa seadusliku esitajana on Eesti Maanõukogu meie maa saatuse kohta Wene walitsuse poolt wäljakuulutatud rahwuste enesemääramise dekreedid põhjal otsustanud, et Eesti peaks tulewikus iseseiswaks rahwameelseks wabariigiks jääma.

Meil ei ole põhjust kahelda, et see otsus Eesti rahwa enamuse soowidele ei wastaks, meil ei ole õigust seda otsust siin Eesti rahwa nimel muuta. Meie wõime oma südametunnistuse järele ainult tõendada, et see otsus Eesti rahvast rohkem rahuldab kui mingi muu otsus meie maa tulewase riikliku korra kohta.

Igasugune muu otsus käiks Eesti rahwa rõhuwa enamuse tahtmise wastu.

4) Eesti rahwas tahab wabalt, erapooletult ja teiste rahwastega sõbralikus wahekorras oma riikliku korra järele elada, seda wõime tõendada. Mil kujul aga Eestimaa ühendusesse Saksamaaga ehk mõne teise Lääne mere naaberriigiga tahab astuda, seda peab Eestimaa rahwas terwe rahwa poolt wabalt walitud esituse läbi ise oma asumispinnal otsustama. Meie aga, juhusliselt wallawanemate poolt walitud isikud siin wõõral maal, ei wõi mingid otsuseid teha, millel Eesti rahwa tõsise tahtmise tähtsus wõiks olla. Seda peame meie oma südametunnistuse järele siin awalikult tõendama.

Kõike ülewal ettetoodut oma pühaks kohuseks pidades siin otsekoheselt teada anda, awaldame kindlat lootust, et wägew Saksa rahwas, kelle wäed praegu meie maal, Wene-Saksa rahulepingu põhjal aitab korda jalale seada, Eesti rahwa iseseiswuse ja enesemääramise püüetes oma riiklikkudele ja rahwuslikkudele huwidele mingisugust hädaohtu ei leia, waid et Saksa rahwas ja tema riiklikud asutused rahwuste enesemääramise põhjusemõtet, mis nüüd Wene wabanenud rahwas õigeks tunnistanud, aitab Balti mail teostada ja et Saksa wäed kord siit mitte ainult korra ja julgeoleku kaitsjatena rahwa tänukannetel ei lahku, waid et Saksa riigist Eesti põues see tunne igawesti järele jääb kui wäikerahwaste wabaduse kaitsjast ja nende rahwaste püüetele wastawate wabade riikide loojast“.

Juhataja pani sellest teadaandest ainult mõned üksikud märkused Saksa keele. Läti keele ei pandud teda üleüldse mitte ümber. — Selle pääle andsid Eesti wallawanemad teada, et nad koosolekult lahkuwad, ja hakkasid ära minema. Paar meest nende hulgast said juba uksest wälja, sääl hüüdis parun Stael, et tema Saksa sõjawõimude käsul ei luba neid wälja minna. Sissejäänud Eesti wallawanemad andsid teada, et nad otsustamisest osa ei wõta. Selle pääle wastas parun Stael, et nad peawad kas poolt ehk wastu hääletama, ja pani Liiwimaa Wenemaast lahti ütlemise küsimuse hääletamisele. Eesti wallawanemad jäid istuma, kuna teised püsti tõusid. Juhataja ütles selle pääle midagi Saksa keeles.

Selle pääle hakati liikmeid maanõukogusse walima, mille pääle jälle Eesti wallawanemad uuesti seletasid, et nemad ei wali ega lase ennast walida, ja palusid, et kõik nende awaldused ja seletused protokollile pandaks. Sekretäär ütles, et nendel on juba kirjalikult sisse antud ja nimed all, sellepärast ei ole enam tarwis protokollile kirjutada. Üleüldse ei tehtud mingit protokollile, waid ainult mõned tähendused pliiatsiga.

Ilmus, et siiski mõned wallawanemad, nagu juba eelkoosolekul sakslaste poolt üles seatud, jälle ette pandud olid, nimelt Mättik Pärnumaalt, Niggols Wõrumaalt,

Põld Wiljandimaalt ja Huik Tartumaalt. Kuna Mättik ära oli läinud, kordasid järelejäänud wallawanemad oma seisukohta, et nemad walimisi wastu ei wõta. Juhataja seletas wastu, et nemad on walitud ja tema enam uusi walimisi ei toimetata. — Walitute hulgas olid ka kadakas Tarrask, Undrits ja Ottas, kusjuures Ottas Wiljandimaa saadiku asemikuks kuulutati, ehk temal küll Wiljandimaaga midagi tegemist ei ole. Eesti wallawanemad nõudsid weel kord, et kõik nende protestid protokollile wõetaks, kuid juhataja ja sekretäär ei wõtnud seda kuulda; sekretäär seletas, et nendel juba kirjalik teadaanne on, kust tema asja protokollile wõtab.

Protokoll jäigi koosolekul tegemata. Koosolek lõppes umbes kell 12. Pääle lõunat tuli parun Stackelberg usutama, kes kirja on teinud, kas mitte adw. Olesk seda ei ole teinud. Nende oma töö ta ei olewat. Kui nende hulgast paar meestki on, kes ütlevad, et see on enne walmistatud ja päälesunnitud kiri, siis antakse ta nendele tagasi ja nendele ei tehta midagi, aga muidu wõib nendel ja rahwal halwasti minna. Mõjutagu rahwa pääle ja kutsutagu rahwas kokku oma arwamise awaldamiseks ja lastagu protokollid teha ja saadetagu nad Riiga, kui nad hääd on, muidu mitte, seletatagu seda ka teistele wallawanematele. Wallawanemad seletasid, et nemad mingid koosolekuid kokku kutsuda ei tohi, kuna see keelatud on. Parun Stackelberg wastas, et tema tahab sõjawõimudega rääkida, et need luba annawad.

Õhtul, kui wallawanemad ära sõitma hakkasid, teatas parun Stackelberg, et tema juba rääkinud on sõjawõimudega ja koosolekute pidamine lubatud. Teised sõitsid ära. Huik ja Ottas jäid Riiga, ka Toom. Kas tema wabatahtlikult sinna jäi, ei teata. Erateel kuulsid wallawanemad, et järgmiseks küsimuseks päewakorda Saksamaa külge liitmine üles wõetud...

Tallinnamea „rahwaesitajate“ koosolek oli päew enne Riia maakogu. Ka siin käis selle eel samasugune wallawanemate esitajate ettewalmistus, nagu Riiaski. Mehed toodi prii kütudiga kange walwe all linna, wiidi paremais

wõrastemajadesse ja hakati kostitama ja napsutama, kuna mõisnikud äärmise mahedusega nende ümber libitsesid ja neid kõigi kõrwaliste mõjude eest hoidsid. Tallinnas sõodeti ja joodeti neid 8. ja 9. aprillil Peeterburi ja Kuldlõwi hotellides. Wiimases oli 20 tuba nende jaoks antud, kusjuures „kahtlase“ wallawanema juure „usalduswäärne“ paigutati, mõne juure koguni Saksa soldat, et „halbu mõjusid“ ära hoida. Mõned wallawanemad, nagu Koppelman, joonud suure häämeelega Saksa ohwitseride ja mõisnikkudega kokku, kes neile ühistõotamisest, käsikäes käimisest jne. rääkisid.

Koosolekute päwakord jne. peeti wallawanemate eest wiimase silmapilguni saladuses. — „Maakogu“ awati 9. aprillil Toompää Walges saalis. Kokku oli käsutatud 16 wallawanemat talurahwa esitajaina, 16 suurmaapidajate esitajat, 4 rüütelkonna, 6 waimulikkude ja 10 linnade asemikku. „Maakogusse“ walitud wallawanemaid oli J ä r w a m a a l t 4, nende hulgas Willem Breiberg — Weinjärwest, Burchard — Särewerest ja Sipsak (mitte wallawanem, nimetatud) — Einmannist; H a r j u m a a l t 4: Starkopf — Kohilast, Tähe — Keilast, Markus — Sauelt ja Möls — Alawerest; L ä ä n e m a a l t 4, nende seas Koppelman — Lihulast ja Tonkmann — Waiknast. — Waimulikkude asemikkude hulgas olid kindralsuperintendent Lemm, Hahn — Olewistest, Jalajas — Narwast ja Nurm. Linnade asemikkude hulgas esines ka adw. Leopold Saar-Keerd, kes päew enne koosolekut Tallinna beiraadiks nimetati. — Päätkuulajaina olid koosolekule ilmunud 6 maakonna beiraati ja 2 Saksa ajakirjanikku.

Wallawanemate rühma waele poetasid end kohe mõisnikud, nii et see poolrõngas seisew kirju kogu oli, millest kindral Seckendorff hommikul kell 10 ilmudes igaüht kättpidi teretas.

Seckendorff luges kõne paberilt ette, mille üks noorem Saksa saadik, wist pastor, kohe kõne ajal lause-lauselt Eesti keele tõlkis.

Kindrali kõne oli ametliku aruande järele, mis „Tallinna Teatajale“ awaldamiseks saadeti, järgmine :

„Auks ja rõõmuks on mul walitud mõisate, waldade, rüütelkonna, waimuliku seisuse ja linnade maanõukogu esitajaid terwitada enne istumise awamist.

See sündmus, et meie 5 wõi 6 nädalat pääle Saksa sõjawäe tulekut Tallinna ja Narwa, seda sellele maale, mis enne südameta tooreste wõimumeeste poolt wereni ära piinatud ja paljaks rõõwitud oli, nii tähtsa otsustawa koosoleku maa päälinnas pidamist lubada wõime, kinnitab, et korra jaluleseadmine ruttu on edenenu. Ta saab meie kõikide mõistliku ja järjekindla töö läbi pea täiesti läbi wiidud. — Täieliku rahu ja korra tulekuga saab jälle kindlustatud kõikide „ausate“ waba läbikäimine oma Jumalaga, temast seatud walitsusega ja inimeste waba läbikäimine isekeskis ning majandusline edenemine, ja alustatud ja kindlustatud saab wastastikune arusaamine ja usaldamine. Takistamata inimese hingejõu, waimutöö ja töörammu arenemine saab perekonna ja maakonna õnneks oma kinnitawat, kosutawat ja elustawat mõju awaldama ja ka neid kaaskodanikka, kes weel wastu panewad, õigele teele juhutama.

Wäga rõõmustawad usalduseawaldused meie wastu, kes meie oma Keisri ja Walitseja tahtmist mööda teie wabastamiseks siia oleme rutanud, on juba igast maakonnast minu kätte jõudnud ja tänu ja kindla lootuse awaldused tema kõrge edasikestwa kaitse pääle Saksa Keisri Majesteedile edasi läkitatud. Ma loodan, et see usaldus õiglase ja mõõduka walitsuse läbi, mis, kõik rahwa ringkonnad ja kihid inimlikus armastuses ühendades, weelgi kõweneb ja, meie ühiseid huwisid kaitstes, pääsidemeks saab, mis meist kõikidest ühtlaselt armastatud maale õnneliku tulewiku kindlustab. — Sellepärast on aga päätingimine see: et kõik ausameelsed elanikud meie maal üht kawalat waenlast ühtlasi aitawad peletada: Nimelt kõiki wale- ja kõmujuttude laialilaotajaid. Mina kinnitan teile, kes teie kutsutud maanõukogu esitajad olete, nende juttude kohta:

1. Saksa sõjawäed ei lahku Eestimaalt mitte, nemad jääwad siia jäädawaks kaitseks ja nende arw saab lähematel päewadel weel

suurendatud, pärast seda kui meie abiandmine Soome wendadê päästmiseks, nende punastest rõhujatest saab korda minema.

Ka saate teie pea Tallinna sadamas ja Eestimaa rannal suuremat Saksa laewastikku nägema, mis ranna kaitseks siia tuleb.

2. Inglise siiatuleku jutud, millega Teid kui tondiga kohutati, on wist juba iseenesest kadunud, pärast seda kui inglased möödaläinud nädalatel Saksa wõimu tugewasti on tunda saanud. Meie ei saa ilmaski sallima, et üks inglane oma jalga Eestimaa pinnale tõstab.

3. Eesti keel saab igal pool kaitstud. Tema waba tarwitamine Saksa keele kõrwal saab meie poolt kaitstud. Saksa keele õppimine koolides saab wastastikust läbikäimist ja arusaamist kergendama ja süwendama.

Nende seletuste järele wõtke oma istumist alata, kus teil kaks ülesannet täita tuleb:

1. Eestimaa riigi seaduslikku seisukohta kindlaks teha, nimelt Eestimaa äralahutamist Wenemaast wälja kuulutada Eestimaa Rüütelkonna otsust mööda 30. novembrist 1917.

2. Esitajaid walida 12. aprilliks Riia linna, wäljakuulutatud Liiwi- ja Eestimaa ühendatud nõukogusse.

Selle järele palun herra ülemõpetajat Hahni, kui kõige wanemat liiget, koosoleku juhatus oma pääle wõtta.

Pastor Hahn tänas Saksa wõimusi, kes maa ikkest päästnud, mille all see äganud, ja Seckendorffi, kes wõidurikkad wäed sisse toonud. Jumal õnnistagu Saksa keisrit! Jumal õnnistagu kindral Seckendorffi!

Seckendorffi wastas lühidalt, et ta ainult käsutäitja on; kõige rohkem olla need waewa näinud, kes temaga kaasa tulid. Siis lahkus Seckendorff oma staabiga koosolekult.

Ametlik aruanne ei kõnele lähemalt koosoleku edaspidisest käigust. Sellest räägiwad wallawanemad.

Hahn pani ette koosoleku juhatajat walida. Paar häält hüüdsid rüütelkonna esimeest parun Dellingshausenit. — Kas teisi on? — Ei. — Dellingshausen asus juhutama ja kõik istusid poolringis laudade taha.

Juhataja ettepanekul waliti kaks sekretääri, üheks neist pastor Jalajas. Dellingshausen luges harutamise aluseks wõtmiseks rüütelkonna otsuse ette, mille see 28. jaanuaril 1918. a. Stockholmis teinud: „Silmas pidades, et Wenemaa rahwaste enesemääramise-õiguse on wälja kuulutanud ja et rüütelkond Nystadi ja teiste lepingute järele ainus seaduslik maaesitus on, ütleb rüütelkond ennast Wenemaa küljest lahti ja palub, et Eestimaa ühes Liwi- ja Kuramaaga Saksa wõimu alla wõetaks“.

Wallawanem Tonkmann Waiknast: Siin tahetakse praegu poliitilisi küsimusi harutada. Meil, wallawanemal, ei ole aga 1866. a. seaduse järele õigust poliitilisi otsusi teha. Wõib olla, et mõisnikkudel seaduse järele see õigus on, aga wallawanemaid palun ma sellest hääletamisest wabastada.

Sellest silmapilgust pääle kõnelesid kõik ainult Eesti keelt. Mõisnikkude seast käis kõmin läbi: Kas ehk Saksa walitsus ei wõi neid õigusi anda? Üks mõisnik tähendas: Miks mitte, seda wõiwad austatud herrad talitajad küll teha, selleks keeldu ei ole.

Wallawanem Tähe Keilast: Wallawanemad kutsuti siia, ilma et oleks teatatud, misjaoks. Meie ei saanud sellepärast kodus rahwa arwamist küsida ja ei wõi rahwa nimel mingisuguseid otsuseid teha.

Õp. Hahn: Kui teil ka rahwa wolitusi ei ole, siis on teil oma südametunnistus, mille järele teie peate talitama. Ka mind ei ole kogudus siia wolitanud, aga ma tean, mis kogudus tahab, ja oma südametunnistuse otsusest teatan ma pärast temale.

Tähe: Need õpetaja sõnad julgustawad mind. Ka mina teen südametunnistuse järele ja südametunnistus ütleb mulle, et ma hääletada ei wõi. Teie südametunnistus lubab teil siin rahwa nimel otsuseid teha, aga mina küll ei saa.

Wallawanem Septer Esnast, Järwamaalt: Ühinen täiesti oma ametiwendadega, teatades, et meie rahwa nimel midagi otsustada ei wõi ega tohi. Mis Wenemaast lahti lõõmisesse puutub, siis on rahwa seisukoht teada, et ta Wenemaa alla ei taha.

Adw. Keerd-Saar (wallawanemate poole): Teie ütlete, et teil seaduse järele hääletamiseõigust ei ole. Aga kes andis selle seaduse wälja? — Wene walitsus. Nüüd seda walitsust enam ei ole. Siis ei ole ka seda seadust enam. Praegu on meil ajutine Saksa walitsus. See andis õiguse, et wõite neid asju otsustada. Wastust anda ei pruugi teil kellegi ees.

Tähe: Kui meie siin otsuseid hakkame tegema, siis wõime saada rahwa äraandjaks ja ei tohi kodus nägugi näidata.

Parun Schilling (mõisnik, majandusühis. sekretäär): Kui mina otsustan, siis otsustan mina täitsa oma nimel. Kas teil seljatagust on wõi ei ole, see on ükskõik. Küsimus on järgmiselt üles seatud: kas teie tahate Wenemaa alla jääda wõi ei taha? Saksa walitsus tahab teada saada teie isiklikka arwamisi. Teie ei pruugi neid otsuseid teha rahwa nimel.

Tonkmann ja Tähe teatawad uuesti, et nad hääletamisest osa ei saa wõtta. Tähe ütleb, et ta rahwa äraandjaks ei taha saada. Von Brewern Jägalast (end. riigiwolinik) kargab püsti: Ütelge mulle selle mehe (Tähe kohta) nimi, kes siin vastu waidleb, et temast ekstsellentsile teatada. Panen ette üleüldse waidlused lõpetada.

Dellingshausen (peatades): Siin on õigus igäühel mõtteid awaldada ja läbirääkimised kestawad edasi.

Saksa saadik, kes tõlgiks oli: Saksa walitsus loeb seda Wene walitsuse poolehoidjaks, kes ühes ei hääleta.

Tonkmann: Jään ikka arwamisele, et ma rahwa nimel rääkida ei wõi. Kui seda teeksime, siis ainult kui eraisikud.

Schilling: Jutt on sellest, kas jääda Wenemaa alla wõi mitte. Jutt on ainult sellest.

Tähe: Siin ei ole jutt mitte ainult Wenemaast lahti löömisest, waid, nagu rüütlikogu protokollist näha, ka Saksamaa külge liitumisest, ja seda ei saa meie mitte otsustada.

Mitmed sakslased hüüawad: Ei ole juttu Saksamaa külge liitumisest olnudki.

Dellingshausen paneb hääletamisele: kas Wenemaa küljest lahku lüüa wõi mitte.

Tähe palub enne hääletamist wallawanemaile nõupidamiseks waheaega lubada.

Dellingshausen: Seda Saksa walitsus lubanud ei ole.

Wallawanemad Tonkmann ja Tähe nõuawad, et protokoll wõetaks, et nad isiklikult hääletawad ja mitte kui rahwa esitajad ja ametnikud.

Dellingshausen: See saab protokoll üles wõetud.

Hääletati walgete kaardikestega, kus ühedel pääl „ja“ (kes lahkulöömise poolt) ja teistel „nein“.

Tagajärg: ühel häälel Wenemaast lahti lüüa. Sakste näod löid rõõmsamaks. Kuuldus Tähe kohta: „Dieser Kerl!...“

Wastuwõetud otsus oli järgmine:

„Seega awaldatakse täielik riigiseaduslik Eestimaa lahtiütlemine Wenemaast Wene walitsuse poolt wäljakuulutatud rahwaste enesemääramise dekreedil põhjal 3. now. 1917 ja wastawalt 28. jaanuaril 1918 Wene saadikule Stockholmis Liiwimaa ja Eestimaa rüütelkonna ja maakogu esitajate poolt äraantud ärarippumatuse seletusele.

Otsused Eestimaa riigiseadusliku seisukoha lõpuliku äramääramise kohta teeb Riiga kokkutulew Liiwi- ja Eestimaa maanõukogu ühiselt.“

Teine päewakorra punkt oli walimised Riiga.

Wallawanematest oli neli walida. Nende seast hüüti kandidaatideks Tähe, Tonkmann, Septer. Mõisnikkude poolt pandi ette wallawanemad: Jaan Mõls (Harjumaalt, Alawerest), Murs (Wirumaalt, Peetrist), J. Koppelman (Lääne- maalt, Lihulast) ja Breiberg (Järwamaalt, Weinjärwest).

Tähe nõudis, et hääletamine rühmade järele sünniks ja wallawanemad ise oma esitajad waliksid.

Dellingshausen : Ei, seda ei saa.

Hääletasid kõik sedelitega.

Häälte lugemise ajal tõusis mõisnikkudel tuju. Endiste „austatud talitaja-herrade“ asemel kostis juba „diese Kerle“ üle kogu saali. Tagajärjed olid: Möls — 40 häält, Murs — 40, Koppelman — 44, Breiberg — 44, Tähe — 8, Tonkmann — 6, Septer — 2. Teiste kandidaatide hääletamised sündisid *per acclamationem*.

Riiga saadikuiks waliti järgmised isikud:

a) Rüütelkonna esitajana rüütelkonna päamees wabaherra v. Dellingshausen — Haaspõrest.

b) Suurmaapidajate esitajatena: Carl v. Brewern — Jägalast, maanõunik wabaherra Alfred v. Schilling — Padast, kreisisaadik wabaherra Hans v. Schilling — Seidlast, kreisisaadik Joh. v. Wetter-Rosenthal — Penijõelt.

c) Väikemaapidajate esitajatena: Jaan Möls — Alawere wallast, Karl Murs — Salla wallast, Wilhelm Breiberg — Weinjärwe wallast, Johann Koppelman — Lihula wallast.

d) Waimulikkude esitajatena: õpetaja Traugott Hahn — Olewistest, õpetaja Martin Nurm — Haljalast.

e) Linnade esitajatena: Tallinna bürgermeister Erhard Dehio, Leopold Saar-Keerd, Paide bürgermeister Oskar Brasche.

12. aprillil astus Riias Liiwi-, Eesti- ja Saaremaa ning Riia linna ühendatud maanõukogu ehk landesraat kokku. Sellesse landesraati oli saatnud: rüütelkond — 3 asemikku (sakslased), mõisad — 13 (sakslased), wallad — 13 (9 eestl., 4 lätl.), linnad — 20 (13 saksl., 5 lätl., 2 eestl.), waimulik seisus — 7 (4 saksl., 2 lätl., 1 eestl.), Tartu ülikool — 1 (saksl.), Petserist — 1 (lätl.). Kokku oli seega siis landesraadis 34 sakslast, 12 eestlast ja 12 lätlast. Kuigi landesraat rahwaesitusena maa ja rahwa nimel kauge ulatusega ülitähtsaid riiklikke küsimusi otsustas, põlnud ta tõsiasjalikult nendegi kitsaste ringkondade poolt, kelle esitajad sinna saadetud, mitte walitud, waid saadikud olid õieti okkupatsiooniwõimude poolt nimetatud (pääle rüütelkonna, mõisnikkude ja waimulikkude omade). — Ühendatud maanõukogu wõttis otsuse wastu, mille järele Balti-

maast pidi ühine riik saama, mis personaal-uniooni kaudu junkurliku Preisimaaga pidi ühendusse astuma. Ühendatud Maanõukogu nimel saatis selle esinik parun Pilar Saksa keisrile järgmise telegrammi: „Ühendatud Maanõukogus ühinenud asemikud kogu Liiwimaa, Eestimaa, Riia ja Saaremaa elanikkude poolt tänawad Teie Majesteeti sügawasti liigutatud südamest päästmise eest kõige raskemast rõhumisest. Wabastatud surmahädast ja wägiwalla alt, wõiwad elanikud nüüd oma soowe tulewiku kohta awalikult kogu ilma ees üles tunnistada ja paluwad sellepärast ühemeelselt Teie Majesteeti ühendada Baltimaad kõigiks aegadeks Teie keiserliku ja kuningliku walitsuskepi all Saksa riigiga personaal-unioonis Preisi kuningaga“.

Landesraat walis saatkonna, kes „Ühendatud Maanõukogu“ otsused Saksa walitsusele pidi teada andma. Saatkonna esimeheks sai Eestimaa mõisnikkude päämees parun Dellingshausen ja liigeteks v. Stryk, v. Brewern, Rennekampf, pastor Hahn, Dehio ja poeg Tallinnast, Tarask, Bulmeringk, Krastkalm ja wallawanemad Murs, Ottas ja Waldmann. Saatkond wõeti 21. aprillil Saksa suures pääkorteris riigikantsler krahw Hertlingi poolt wastu ja tema palwe lubati häätahtlikult läbi katsuda.

Kohtadel tehti „rahwa tahtmist“ samasuguste wõtetega, nagu maapäewadelgi. Suurel arwul laotati üleskutseid, mobiliseeriti pastorid, mõisnikud ja kõik mitmet sorti käsilised.

Toome siin näitusena ühe üleskutse, mida sakslaste poolt iseäranis suurel arwul laiali laotati maikuu:

„Austud Eestimaa kodanikud. Wõtke Eestimaa saatuse loomises osa, pange tähele ja awaldage julgelt oma tõelikkude ja mehelikku sõna, sest:

Nõnda kui ärakurnatud Wene punaste ja enamlaste rööwwalitsustest, waene Eestimaa oma edaspidises olemises ja õitsele arenemises rahu ja korras olla ja edeneda, nii ka iga aus ja tõemõtteline Eestimaa kodanik, olgu maal ehk linnas, kahtlemata ühes korraldatud isiku julgeolemise, liikumise, waranduse, elukolde ja isiku puutumatuses elada soowib, ei ole wist ühelgi terve mõistuse ja arusaamisega

kodanikul, kel praegused Wenemaa olud ja elu teatud ja kes hiljuti veel punaste ja enamlaste wääwalla all kannatanud ja äganud, see südamlük soow ning tahtmink olemas, nende sinaste walitsuste poole tagasi pöörata ja seda kaitsed, ühtaegu maal ja linnas loowa korra, rahuliseks elamiseks, öitsele arenemiseks, mis Saksa wägede sissetulekuga saadud, mõtteta omast eemale tõrjuda, üksi ainu selle hüüdega, „ma tahan Eesti iseseiswust“.

Austud Eestimaa kodanikud. „Eesti iseseiswus“ ilus sõna, hiilgaw soow ja tore unistamine. — Kaalu se unistamine truuwilt oma mõttes ära ja sa tuled kõikumata otsusele, et Eesti iseseiswus wõimata oli ja seda rohkem veel nüüd on.

Millega tahab Eestimaa oma iseseiswust toetada? Missuguse raha ja kulla üle tahaks rahaminister walitseda, ja millega peaks küll Eestimaa elanikud oma wäge, ministrid, saadikud jne. wõima alal hoida? ning millega tõstab ta kaubandust?

Need iseseiswuse tahtjad ei ole muud, kui oma kasu püüdjad, üks käppu täis isikuid, kes rahwale ja maale ainult wiltsust toonud ja loonud ja kes ütlewad Inglisja Prantsusemaalt, omal ajal, milla teadmata, sisse toodud kulturad äraseedima.

Töe poolest Eestirahwas. Kas sa ei ole nüüd möödaläinud ajal ühte jägu sest äraseeditud kulturast Anwelti, Käsperti, Pögelmanni j. n. näul maitsta saanud, mida häda, wiltsuse ja walu toojaks tunnistama pead. Selle pärast tõrju eemale seda unistamist ja seda mõttet: „Eesti iseseiswus“, mis Eestimaad lõppulikult kuristikku wiiks.

Eestirahwas. Ainuke wõimalus Eestirahwa eduks ja Eestimaa öitsemiseks on ennast suurriigi kaitse alla andes, selle suurriigi külge wõimalikult lähemale Eestimaad liitida ja see suurriik ei ole muu, kui wägew ja suur Saksa riik. Sedamaid Eestirahwas. „Omad ja Eestimaa“ kasud ja tulud silmas pidades, ära lukkuta oma südant ja kõrwa, ära lase oma waadet pimestada, kõik wiha ja waenu ja tüli unustusesse sängitades ja uinutades, wabalt. Looja pääle lootes, ilma kartuseta „otsusta“.

12. Aprillil s. a. Riia linnas kokkukutsutud Liiwi-, Eesti- ja Saaremaa maapäewa resolutsionid hääks kiita, neid igapidi toetades Wenewalitsusest ja riigist Eestimaa äralahutada ja Saksa riigiga osariigina jäädawalt ühinedes kokku liitida“.

Rüütelkondade poolt korraldati mai- ja juunikuul ülemaaliselt suur kihutuslend „rahwa tahtmise“ loomiseks. Iseäranis suurt toetust ja agarust oodati ja saadi pastoritelt. Need olid juhtiwal wõimul ka iseäraliku tähelepanu osalised. Nii saatis Eestimaa rüütelkonna noorem sekretäär neile järgmise iseloomuliku ringkirja:

„Wäga austatud herra pastor!

12. aprillil s. a. on Balti Maanõukogu Riias Teile tuntud ajaloolised otsused teinud. Kuigi mingit kahtlust pole, et need otsused nii Eestimaa laialiste elanikkude tahtmist awaldawad kui ka kogu maa huwidele wastawad, on siiski teisest küljest soowitawad deklaratsioonid kõigist Eestimaa elanikkude ringkondadest, milles Maanõukogu mainitud otsused kindlalt hääks kiidetaks. Sellekohane soow mõjuwalt poolt on juba awaldatud ja kohustab mind kõigi seisuste liigete poole, rahwuse pääle vaatamata, palwega pöörama, meile eesolewate suurte ülesannete täitmisel nõu ja jõuga abiks olla. Sel alusel põhjeneb ka palwe Teie poole, herra pastor, oma jõudu suure asja teenistusse anda.

Seejuures tuleb järgmisi asjaolusid silmas pidada:

1) On soowitaw üleüldiselt tööd detsentraliseerida, s. t. ustawaid, tegewaid isikuid, kes kohaliku rahwa usalduse osalised (eestkätt eestlased, kui aga tarwis, ka mõisamanikud jne.), kaasa tõmmata ja neile allkirjade korjamine ülesandeks teha.

2) Iseäranis tuleb silmas pidada järgmist propaganda argumenti: maa tulewik on Maanõukogu otsusega juba ära määratud. Praegusest hääleandmisest oleneb, kas tahame ka edaspidi sõjawäelise walitsuse alla kogu tema waljusega jääda wõi jälle omad walitsusasutused saada.

3) Igal deklaratsioonil peaksid võimalikult ainult ühe teatawa ringkonna allkirjad olema, nagu mõisa, walla, küla, kihelkonna, selle osa, alewi jne. inimeste poolt.

4) Otsustawa tähtsusega on allkirjade arw.

5) Keskkohaks on „Teadetebüroo“ Tallinnas, Harju uul. 29. See annab seletusi ja wõtab teateid ja allkirjutatud deklaratsioone wastu. Kõik nimetatud büroole adresseeritud kirjad tulewad anda kohalikkudele komandantuuridele, kellele juba teatatud.

6) Asi on kiire. Nimetatud deklaratsioonid peawad 14 päewa jooksul walmis olema.

Kui Teie, herra pastor, mitte võimalikuks ei pea isiklikult nimetatud usaldusmeestele tarwilikke näpunäiteid anda, siis palun Teid wäga teadetebüroole usalduswäärseid isikuid nimetada ja juuresolew eestikeelne paber tagasi saata. Edaspidised korraldused tehakse siitpoolt.

Täie lugupidamisega

23. aprillil 1918.

Teie Otto Schulmann.

Missuguse agarusega allkirju korjati, missuguseid wõtteid sääljuures tarwitati, selleks mõned näited. Kõige agaramalt olid tegewuses kirikherrad, nende eesotsas praostid, siis mõisnikud, määratud wallawanemad ja kõige mitmesugusemat liiki teisi käsilisi.

Hageri praost Tomson, kuulsaks saanud hingede-püüdja, sama, kes Eestimaal „maakoosolekul“ wallawanemate keskel agiteeris, seletades, et kes ei hääleta, seda lugewat Saksa wõimud Wenemaa poolehoidjaks, wõttis aga hiljem teistsuguse hingede püüdmise wiisi tarwitusele: allkirju korjates märgukirjale, milles Eestimaad Saksa riigiga ühendada paluti, seletas ta, et see muud ei tähendawat, kui „Eesti iseseiswuse toetamist“, ja kes sellele märgukirjale alla ei kirjuta, olla enamlaste poolehoidja.

Lihula praost Pezold tegi weel lihtsamalt: seletas wallawanematele, tema poolt soowitatud petisioon olla Eesti rahwa enese walitud mehe, Läänemaa kreiskomissari Alweri kokku seatud.

Kogu Kuusalu kihelkonna waldadele saatis Kiiu mõisa õmanik Nerling komandantuuri kaudu resolutsioone laiali, mida koosolekul taheti läbi wiia. Rahwakoosolekul, kust ka naistel osa wõtta lubati, pakuti järgmist paberit allakirjutamiseks:

„Teie Ekstsellentsi palume meie, siin allakirjutanud walla elanikud, aupaklikult järgmist soowiawaldust lahkesti kuulda wõtta.

Juba kaks kuud on mööda läinud sellest ajast, millal Tema Majesteedi Saksa Keisri poolt Teie kätte ustud wäed siia tulid ja meie kodumaale korda, seadusekaitset ja wabadust uuesti kinkisid, mida kurjategijatest juhata tud salgad oma jalgade alla olid tallanud. Kurjateo joowas tuses oleksid nad meie kultuurawäärtused, meie warandust ja meie elu ära häwitanud, kui mitte õigel ajal wägewa Saksa riigi pojad neile vastu ei oleks hüüdnud: „Siit saadik ja mitte edasi!“ Kustumata on meie tänu päästja tele, elagu ta meie maa poegade südames edasi põlwest põlweni.

Aga niisama tuline kui meie tänutundmus on meie südamesoow ja palwe, mida meie Teie Ekstsellentsi kui Tema Majesteedi Saksa Keisri asemikku kuulda wõtta palume: ärgu lõppegu see õnnelik põli, mida Saksa wägede tulek meile on toonud, millalgi; ärgu jäägu meie maa uuesti oma saatuse hooleks; ärgu olgu neil, kes walmis olid seda kuristikku tõukama, millalgi wõimalust oma nõu läbi wiia. Meie kindla arwamise järele on see hädaoht ükski siis kõrwaldatud, kui meie maa jäädawalt Saksa riigi wägewa kaitse alla jääb, mille õiglast ja kultuuralist walit sust meie südamest usume ja mille hoole alla meie endid selle kindla lootusega anname, et ta meile keele wabadust, igapähe isiklikku omadust ja täie rahwusliku olemasolemise ikka alale jätma saab“.

Samasuguseid resolutsioonide projekte on weel mit melt poolt mujalt saadud. Päämõtted ja ehitus on ühe sugused, ainult stiililiselt erinewad nad pisut. Nähtawasti on keskkohast saadud juhtmõtted hoolega silmas peetud.

Wallawolikogudele saadeti wastuwõtmiseks järgmine seletus: „Meie, allakirjutajad liikmed, ühendatud Eesti- ja Liiwimaa maapäewa otsused 12. aprillist s. a. ära kuulates, otsustasime: ühendatud Eesti- ja Liiwimaa maapäewa otsused Wene riigist lahutamise ja Saksa riigiga kokkuliitumise kohta konstitutsioonilise osariigina Preisi kuninga ja Saksa keisri walitsuse all — hääks kiita. Ühtlasi ülewalmimetatud maapäewa paluda oma otsuste teostamiseks wiibimata sammusid astuda“.

Kolga wallawanem ja Uuri ministeeriumikooliõpetaja kutsuti komandantuuri, kus ära seletati, mis nende ülemaloodud kirjadega teha tuleb. Samasuguseid juhtnöõre andis kooliõpetajale ka Kuusalu õpetaja Luther ja pani sellele südame pääle asja eest soojalt üles astuda ja Kolga walla täiskogu ees, mis selleks 7. mail kokku kutsutud, pikema kõne pidada.

Peningi wallas Harju-Jaani kihelkonnas oli koosoleku korraldajaks salakõrtsmik Karl Heinrichson. Koosolekust wõtsid osa taluperemehed ja ka mõni mõisnik. Wallakirjutajad ei soowitanud märgukirjale alla kirjutada. Sel puhul andsid mõisnikud mõista, et wallakirjutajail represioone on oodata. Kõigest surwest hoolimata läks kogumine siiski wisalt.

Iseloomulik oli allkirjade korjamine Padise-Kloostri wallas (Harjumaal). See oli warsti pääle lihawõttepühi. Mõisaomanik von Ramm käskis wolikogul kokku tulla. Wallawanem wastas, et koosolekud on keelatud. Siis kutsuti wallawanem mõisa, kus Saksa leitnant talle koosoleku kokkukutsumise loa ja käsu andis. Wolikogu koosolekule ilmus ka von Ramm ise kahe mõisawalitseja saatel ja ütles: „Meie peame Saksa walitsusele tänu awaldama, et ta meid päästma on tulnud. Kõik wallad on seda juba teinud, ainult meie weel mitte. Minult on päritud: Teil on suur wald, miks Teil see weel tegemata? Kas me pole teiega siis hästi läbi saanud, wõi mis?“ Kui koosolijaist seletatud: „Miks ei ole, herra, meie oleme hästi küll läbi saanud“, — siis soowitanud mõisnik: „Noh, siis kirjutage see kiri siin alla!“ Ja paljud kirjutanudki.

Türi kihelkonnas, Särewere wallas tulnud talupere-mehe R. Waarmanni juure kirikuwöörmünder Rein Rikk, keda kohalik õpetaja Speer allkirjade lehega lasknud ringi käia. Waarmann pole kirjutanud. Rikk hakanud pääle käima: peab kirjutama, maanõukogud on nii otsustanud ja nii on kroonu käsk. Tekkis waidlus, mille tagajärjel R. Waarmann ühes pojaga kinni wõeti ja Tallinna toodi, kus ta mitmed nädalad kinni peeti.

Haapsalu linnakoguduse õpetaja von zur Mühleni nõu järele laskis Kõltsi mõisa omanik v. Hunnius oma auruweskis ja willakraasimise-wabrikus allkirjade korjamiseks lehe wälja panna. Iga weskiline wõi willawabriku tarwitaja pidi kõige päält oma nime lehele alla kirjutama. Kes seda ei teinud, saadeti tagasi, ilma et tema tööd oleks ette wõetud.

Kiiu mõisa omanik Nerling, kes okkupatsiooniwõimude poolt Harju - Jaani jaoskonna „komissariks“ nimetati, laskis Kolga walla täiskaswanud elanikud 7. maiks wallamajasse koosolekule kutsuda, et allkirjade korjamist kiiremalt toimetada. Wallamajast aga oli käsk külakümnikkudele umbes järgmisel kujul edasi saadetud: „Käsutage kõik oma küla elanikud 7. maiks Kolga wallamajasse hommiku kella 10-neks kokku küsimust harutama, kes soowiwad Saksa riigi kaitse alla jääda ja missugustel tingimistel.“

Käsk saadeti 3. mail laiali, 5. mail aga keelas Kiiu mõisa omanik, kuulda saades, missugusel kujul käsk edasi antud, koosoleku järsku ära, enne aga wallawanema põhjalikult läbi noomides, kuidas see julenud kutses tähendada: „kes soowiwad Saksa riigi kaitse alla jääda“, kuna Saksa riik oma kaitse alla juba olla wõtnudki.

Wahepääl aga olid elanikud, kes koosoleku ärakeelamisest midagi ei teadnud, mitmes külas juba otsuseks teinud, et nemad koosolekule ei lähe, sest rahwale ei olewat Saksa iket tarwis. Külarahwa otsused ajasid Nerlingi sedawõrd ärewusse, et ta wallakirjutaja Saksa soldatite wahel Kolga komandantuuri laskis tuua. Siin ähwardati kirjutajat, kui Saksa huwide wastu töötajat, kümneks aastaks sunnitööle saata, kuid pääle mõnetunnilist kinnipidamist

lasti mees siiski wabaks, jäeti aga politsei walwuse alla. Allkirjade korjamise koosolek aga oli ikkagi nurja aetud.

Allkirjade korjamist toimetati suure wisadusega ja kõiksugu nurgataguste abinõudega, iseäranis Põhja-Eestis. Kuid üleüldiselt läks see pea igal pool nurja. Oli ainult mõni üksik koht, kus ettewõtte enam-wähem õnnestas. Kõik need nurjaminekud ei saanud muidugi takistada Balti parunitel oma „enesemääramist“ lõpuni wiimast. Oli ju Balti rüütelkondade esitajail tagatreppide poliitikas alati suuri kogemusi olnud. Ja neid tarwitati ka nüüd.

13. mail andis „Balti prowintside asemikkude“ saatkond Wene nõukogudewalitsuse asemikule Joffele Berliinis landesraadi otsuste kohta märgukirja, millele olid alla kirjutanud saatkonna juhatajana parun E. Dellingshausen, Liiwimaa eest — H. v. Stryk ja Eestimaa eest — E. v. Brevern. Joffe ei wõtnud märgukirja esialgu wastu. Siis pöörasid „Balti prowintside asemikud“ Saksa wälisministeeriumi poole, kes wiie päewa pärast märgukirja Wene saadikule edasi andis. Joffe saatis kirja edasi Moskwasse, kuid seletas sääljuures Saksa wälisministrile Kühlmannile, et selle pääle mitte kui Eesti- ja Liiwimaa iseiseiswaks tunnistamise pääle ei tule waadata. Neli kuud hiljem, augustikuul, tehti Wene- ja Saksamaa wahel uus lisaleping, mille järele nõrgestatud nõukogudewalitsus Eesti- ja Liiwimaa Wenemaast lahutatuks oli sunnitud tunnistama. Kuu aega hiljem, 22. septembril, kirjutas Saksa keiser ühes Hertlingiga teadaande, et Riia linn, Eesti-, Liiwi- ja Saaremaa Saksamaa poolt iseseiswaks on tunnistatud. 20. oktoobril awaldati see teade landesraadi komisjoni koosolekul. Balti parunid hõõrusid rõõmutujus käsi: nende soowid ja ihad näisid kindlate sammudega lõpulikule täideminemisele lähenewat. Kuid waatepiiril oli meie maa wõimumeestele ka pahaendelisi märke: Saksa sõjawägi lääne wäerinnal oli taganemas, siseriigis oli käärimine algamas. Balti hertsogriigi tegelased püüawad aga kiirelt oma „riigi loomise“ tööd lõpule wiia. Keiser Wilhelmi manifesti pääle põhjenedes, kuulutab landesraadi

kommisjon enese kõrgemaks wõimuks kohal ja kutsub 5. nowembriks landesraadi Riiga kokku.

Landesraadil on oma „riigipäagi“ juba arwesse wõetud. Ja see on Meklenburi hertsog Adolf Friedrich. Selle poole pöörab Liwimaa maamarshall v. Stryk oma rüütelkonna otsusel, temale Balti hertsogi krooni pakkudes ja maa poliitilisest seisukorrast aru andes oma kirjaga 3. now.

v. Stryki kiri on ülihuwitaw paljastaw dokument Balti feodaalherrade tagatreppide - poliitikast, nende saladiplomaatiast ja omapärasest kohanemisest muutunud oludele, walgustades samal ajal Balti hertsogriigi loomise wiimase järgu tõmbekrampe. Kiri on kirjutatud ajal, kus Saksa sõjaline jõud lääne wäärinnal alles kokku hakkas warisema, kus samuti Saksamaa sisepoliitilises elus suured muutused olid sündinud. Kuid weel oli keiser Wilhelm troonil ja weel uskusid poliitilise pimedusega lõõdud kõiksakslised ringid, et rohkearwulised Saksa troonid püsima jääwad.

Muutusi ilmapoliitikas silmas pidades, kirjutab von Stryk: „Meie poliitilised eesmärgid ei ole muutunud, aga taktiliseks etteastumiseks peame meie, ilmapoliitikat silmas pidades, ettewaatlikult uusi radasid otsima“. Eesmärk, mis endiseks jäi, oli Balti prowintside ühendamine Saksamaaga. Arusaadaw, et tekkinud poliitilises olukorras wõimata oli seda eesmärki saawutada otsekoheselt. See wõis sündida ainult kaudsetel teedel. Esialgu pidi Balti hertsogriik iseseiswaks saama, mis hiljem olukorra soodsamaks muutumisel Saksamaaga oleks ühinenud. Stryk kirjutab selle kohta: „Nüüd nõusolekut saada ühendamiseks Saksa riigiga on täiesti wõimatu. Sellest ideest kinnipidamine wiiks meid sunniwiisil Wenemaa külge ehk paremal julitumisel Englise protektoraadi alla. Esialgne iseseisew, erapooletu riik annab kõik wõimalused selleks, et warem ehk hiljem, ma usun, isegi mitte kaugemas tulewikus ühel hääl silmapilgul seda kätte saada, mida täna palawalt püütakse, kuid praegu kättesaamatu on“.

Et Balti hertsogriigi iseseiswust läbi wiia, püüab von Stryk Skandinaawia riikide ja eestkätt Rootsimaa kaudu liitriikide pääle mõju awaldada, et Saksa sõjawäed kaue-

maks ajaks Baltimaale jäetaks ja Riia landesraat tunnustataks. Selleks oli kõige päält tarwis liitlaste usaldust Eesti ja Läti demokraatlikkude wabariikide wastu kõigutada. See lähem ülesanne on v. Strykile wäga selge, kui ta kirjutab: „Ma pidin esiteks Inglismaa, liitlaste ja erapooletute riikide usaldust Eesti ja Läti demokraatia wastu õonestama ja nende näitama, et Balti sakslased on tingimata tarwilik tegur Balti riigis, ja teiseks — neid uskuma panema, et kahe wäikse wabariigi ülesehitamine enamlust tugewamaks teeb, ja see oleks suur eksisamm, waadates liitlaste seisukohalt“. Ja agar Liiwi maamarshall luurab hoolsalt kõiki Wenemaalt läbi Rootsimaad sõitwaid Inglise tegelasi ja katsub, nende meelekibedust iseäranis lätlaste wastu kasutades, neis waenulikkust tekitada Eesti ja Läti demokraatiate wastu. Ta käib samal otstarbel ka Rootsi wälisministri pool. Igal pool katsub v. Stryk Balti hertsogriiki ka Lääne-Euroopa kaubanduse huwidega siduda, ära näidata püüdes, kuidas see kõige paremini ilma kaubanduse baasiks Wenemaa suhtes oleks.

Landesraat seab omal koosolekul 5. now. „ühendatud“ Baltimaade ajutise walitsusegi parun Pilariga eesotsas kokku. Kuid kogu see õnn on siiski üürikene. Mõni päew hiljem astub Saksamaal keiser Wilhelm troonilt. Rewolutsioon on lahti pääsnud. Wõim on läinud uute ühiskondlikkude jõudude kätte. Ühes sellega on langenud ka Balti hertsogriigi pappmaja toetuskants. Samal ajal läheb wõim põhja pool Eesti Ajutise Walitsuse kätte. Balti feodaalherrade tulewiku wäljawaated saawad iga päewaga lootusetumaks ja pea on nende wõim tegelikult koguni likwideeritud. Kuid laialipillatud landesraadi riismed ei pane käsi rüppe, waid pingutawad kõiki omi jõude, et wõimu enese kätte tagasi saada. Tekkinud Eesti ja Läti riikide wastu algab igal pool wäljamaal kõige ägedam kihutustöö igasugu walimata abinõudega. Mõni kuu hiljem katsutakse õnne ka sõjaliste jõududega.

**OKKUPATSIOONIWÕIMU
LANGEMINE**

Juba septembri lõpul hakkasid Saksamaal sündmused arenema, millel oli üleilmne tähtsus ja suur mõju ka meie maa kohta. Lääne väerinnal taganesid endised wõidurikkad Saksa wäed, sisemaal kaswas iga tunniga rewolutsiooniline meeolu. Tekkinud olukorra surwel wabastati keiserliku käsukirjaga 30. sept. riigikantsler Hertling ja paar päewa hiljem nimetati uueks walitsuse pääks Baadeni prints Max.

Uus kabinett pidi riigile rahu tooma. See oli tema pää-ülesanne. Sellega ühenduses oli seisukoht, et seni tehtud rahulepingud ei tohtinud olla takistuseks üleüldise rahu tegemiseks. Uus walitsus seletas, et ta ka okkupeeritud maades otsekohe tahab kurssi muuta. Uus riigikantsler teatas riigipäewa koosolekul 6. okt., et „walitsus tahab iseäranis hoolitseda, et Balti-, Leedu- ja Poolamaal õige pea rahwaesitused laialisel alusel loodaks, milleks wiibimata kodanline walitsus sisse tuleb seada. Oma riigikorra ja wahekorra naabrirahwastega peawad nad iseseiswalt ära määrama“. — Wilsoni 14 punkti wastuwõtmine Saksa walitsuse poolt pidi tähendama hoopis uut pööret sakslaste Balti poliitikas, mille kohta riigikantsler Max omas kõnes ka sellekohased järeldused tegi.

Muutu w olukord sünnitas kohe algusest suuri lootusi kõigis Eesti ühiskondlikes kihtides. Sõja lõpp oli lähedal ja awanemas olid enesemääramise wõimalused. Juba wõidi jälle ajakirjanduseski kõnelda mõnekuulise waikimise järele iseseiswast Eestist. Tundus „reshiimi“ pehmenemist. Tsen-sori punane pliiats sai pisut tagasihoidlikumaks. Oktoobri keskpaigas wabastati paljud suwel wangistatud Eesti kodanlised tegelased. Seltskonnas oli suuremat isetegewust ja meeolu tõusu märgata. Poliitilised organisatsioonid hakkasid jälle intensiivsemalt koos käima. Tartust saadeti 20. oktoobril Saksa wälisameti riigisekretäärile Dr. Solfile Eesti seltskondlikkude organisatsioonide esitajate poolt märgukiri, millele alla olid kirjutanud Maaliidu, Eesti demokraatliku erakonna, Eesti seltskondlikkude organisatsioonide keskkomitee ja Eesti sotsiaaldemokraatliku tööliste-partei esitajad. Eesti sotsialistide-rewolutsionääride partei

keskkorraldus ei leidnud võimaliku olewat sellele telegrammile alla kirjutada, waid saatis oma märgukirja iseiswalt Saksa sotsialistlikkudele erakondadele. Nii Tartu enamusparteide kui sotsialistide-rewolutsionääride märgukirjades juhiti tähelepanekut nende õudsete surweliste tingimiste pääle, mis Eestis, hoolimata Saksamaa välispoliitika järsust pöördest, edasi kestawad, ja paluti kaasabi meie kodumaal kodanliste wabaduste uuesti jaluleseadmiseks.

Saksa sise- ja välispoliitilised muutused saawad kohalikkudele Balti wõimumeestele üsna pahaendelisteks märkideks tulewiku kohta. Balti hertsogriigi pappmaja on suured hädaohud ähwardamas. Tarwis päästa, mis weel võimalik! Ja Balti aadeli esitajad, kes suwel Eesti tegelasi enesele lähidalegi ei lubanud, on järsku wiimastega „kontakti“ otsimas.

22. oktoobril käis paari Tallinna Eesti tegelase juures Harald v. Eckardt (Mitinhaber der Russischen Betriebs-Gesellschaft Schwedischer Maschinen), Dr. Paul Schiemanni lähem poliitiline sõber, ja andis neile edasi Saksa riigipäewa saadiku prof. v. Schulze-Gävernitz'i palwe, 23. okt. hommikul wiimase juure hotelli ilmuda läbirääkimistele.

Tähendades kõige päält selle pääle, et Saksamaa on rahu tegemas, ta peab seda tegema, rõhutas Schulze-Gävernitz, et waja on Eestimaa tulewiku kohta uued ja kindlad sihtjooned üles seada. Nõutagu õige palju, nõutagu amnestiat, Maapäewa kokkuastumist, sõjawäewalisuse ärakaotamist jne.! Tagamõtteks näis riigipäewa saadikul siiski mingisuguse Eesti-Saksa kompromissi loomine olewat, umbes nii, nagu seda riigipäewa erakonnad teinud: Eesti ministrite kõrwal pidid olema Saksa abiministrid ja ümberpöördult. Kui aga Schulze-Gävernitz Eesti parteide esitajailt kuulis, et need kompromissist midagi ei taha teada, awaldas ta mitu korda pettumust: tema siiasõit olewat järelikult hoopis kasuta. Sääljuures tähendas ta, et eestlased omawahel kokkuhoidwamad ja sakslaste wastu märksa leppimatamad olewat kui näituseks lätlased, kellest paljud enamlaste hädaohu hirmul üleüldise walimisõiguse wastu ja sakslastega koostötamise poolt olewat. Muidu wähe

rääkides, kõneles professor pääasjalikult rahvuslike wähemuste kaitsest, päris, kas sakslastele mitte suuremat wastutulekut ei näidataks, sest need olla nii palju lootnud ja nüüd nii wähe saanud. Lõpuks arwas Schulze-Gävernitz, et Eestimaal enne lõpulikku asjade korraldamist prowi-soorium tuleb, kus sõjawäewalitsuse tsiwiilwõim kodanlise asewalitseja kätte läheb. Pääle selle palus ta kinniwoetute nimekirja, et nende lahtilaskmiseks mõjuda. Schulze-Gävernitz palwe pääle andsid Eesti poliitiliste erakondade esitajad ka omad nõudmised lühikeses märgukirjas ära.

Schulze - Gävernitz algatud jutuajamine Eesti tege-lastega, mis sündis kohalikkude sakslaste teadmisel ja hääkskiitmisel, oli iseloomulikuks tunnismärgiks, et suised wõimuherrad pinna jalge all juba üsna kuuma tundsid olewat. Wõõrsilt sisse sõitnud professor ja poliitikategelane pidi kohalikkudele sakslastele esimeseks „erapooletuks“ wahelträäkijaks olema. Kohe pääle seda aga katsusid wiima-sed ise otsekoheselt ühendusesse astuda Eesti tegelastega.

Järgmisel päewal, 24. oktoobril, oli J. Poskal jutu-ajamine Eestimaa rüütelkonna esimehe parun Dellings-hauseniga wiimase soowil. Dellingshausen palus Poskat Eesti poliitilistele parteidele ette panna Riia „ühendatud maapäewa“ tegewusest osa wõtta, sinna niipalju Eesti liikmeid saates, kui palju säääl Eestimaa poolt sakslasi on. Poska lubas ettepaneku edasi anda, juurde lisades, et ta selle wastuwõtmisesse ei usu, sest et kõik Eesti parteid ise-seiswat Eesti wabariiki püüawad asutada ja Riia maapäewa ei tunnusta. Edasi seletas Dellingshausen, et tema teada olla ka uus Saksa walitsus walmis ainult kahel tingimisel Baltimaale oma sõjalist kaitset edasi jätma: 1) kui ühine Balti riik asutatakse, mis ainsana kohaliku Saksa rahwuse huwisid kindlustaks, kuna Eesti ja Läti iseriikidest seda loota ei olla; 2) kui see riik Saksamaaga majanduslikult ühineks. — Schulze - Gävernitz aga ei olnud neist „tingi-mistest“ midagi kõnelnud. Nähtawasti oli siin rüütel-konna tegelaste „kohalik tõlgitsus“ mõõduandew. Jutu-ajamise lõpul tähendas Dellingshausen ähwardades, et

küllap siiski Eesti esitajaid leidub, kes walmis oleksid tulema, kui idast enamlaste hädaoht end tunda annab.

Mõni päew hiljem kutsus Dellingshausen jällegi Eesti poliitiliste parteide esitajad oma poole ja kõneles seekord juba märksa pehmemalt. Ta arwas, et Riia landesraat konstitutsiooni walmistawat, mis muidugi eestlastele enamuse andwat, kuid ühtlasi ka enamlised ollused mõjult kõrwaldawat. Dellingshausen kaebas ka, et kogu senine teraw wahekord Berliini poliitikast tingitud olnud. Säält olla kohalikkudele tegelastele kõik resolutsioonid ette kirjutatud. Ühtki sõna ei olla tohtud siin muuta. Rüütelkonna tegelase wabandaw kaebelaul ei suutnud aga ühelgi koosolijal meelt härdaks teha.

Sel ajal, kui kohalikud sakslased Eesti tegelastega kontakti otsisid, püüdes neid „wõimust osasaamisele“ meelitada, tehti Riias adw. Tarraski kaudu saksasõbralisemaile Eesti tegelastele otsekohene ettepanek sakslastega ühiselt walitsus moodustada. Niisuguseid ettepanekuid said Tartus end. ülemtalurahwa kohtunik P. Kase, inseneer Kangro, Dr. Paldrock, Tallinnas inseneer Ipsberg.

Päätrumbiks, millega Eesti kodanlisi tegelasi järeleandmisele katsuti wiia, oli kollitamine enamlastega. Iseäranis laialt aga tarwitati seda mõju-abinõu rahwahulkade keskel. Kohalikud Saksa lehed, „Tallinna Päewaleht“ ühes arwatud, hakkasid oktoobri algul iseäranis kubisema lugudest enamlaste hirmutegude üle, mis ka meie maal lahti minewat, kui Saksa wäed siit ära wiiakse. Toroschinos, Pihkwa taga ja Jamburis pidid suured enamlaste wäed koondatud olema, mis ainult piiri awanemist ootawat. Nende hirmu ja õuduse juttude tagamõtteks oli, et eestlased Saksa wägede siiajäämist paluksid. Nende juttude laiali-laotamisel olid ka Saksa ametlikud asutused otsekoheselt tegewad. Oktoobri esimestes päewades oli sellest „Tallinna Päewalehes“ kirjutus, mis lõppes moraaliga, et ainult Saksamaa poolt tulla kohalikul rahwal kaitset loota. Tsemmer Sielmann aga tõmbas selle artikli täielikult maha, kuid kokkus hoopis ära, kui kohmetanud toimetus seletamas

käis, et see Pressestellest sisse saadetud. Koguni wõltsitud proklamatsioonidega saadi nähtawasti hakkama. Oktoobri keskpaigas leiti Tallinnas ja mitmel pool Eestimaal lendlehti, mille keelewiis: maha Eesti kodanikud *pro* kodanlased, allkiri: Eesti kommunistide (maksimalistide) partei jne. oletada laseb, et need *made in Germany* on. Maal katsuti aga kogu aeg kõiksugu konksudega allkirju korjata, et Saksa wäed siia edasi jääksid. Need katsed aga õnnestasid wähe. Pea igal pool nõuti koosolekutel, mis osalt Saksa wõimude poolt Saksa wägede siiajäämise palumiseks korraldati, kategooriliselt nende lahkumist. Iseäranis ärapahandatud olid sakslaste rööwpoliitikaga majanduselus ja hulgaliste raskete rekwiisatsioonidega maapidajad, kes omas suures osas kewadtalwel Saksa wägesid päästjatena olid oodanud. Oktoobris ja nowembris nõuawad maapidajad aga kõige kindlamalt nende lahkumist. Toome mõned iseloomulikumad otsused.

26. oktoobril oli Raikülas walla täiskogu koos küsimust otsustamas, mis sel korral teha, kui Saksa sõjawägi peaks maalt lahkuma. Koosolek oli kohaliku ameti-eestseisja, mõisniku soowitusel kokku kutsutud, et paluda Saksa sõjawäge weel siia jääda. Otsus oli aga järgmine: „Seda silmas pidades, et meie endi poliitiliste küsimuste otsustamise, mis terwet Eestimaad puudutawad, 1917. a. juunikuul demokraatlikul alusel walitud Eesti Maapäewale, kui täieõiguslisele rahwaesitusele, edasi oleme annud, ei leia meie endil õigust olewat nii tähtsas küsimuses, nagu seda terve maakaitse ja korrapidamine on, otsustajad olla. Otsuseid selles asjas wõib teha ainult juunikuul 1917. a. walitud Eestimaa walitsus, kelle otsused autoriteetlikud terve rahwa kohta on. Sellepärast nõuame, et 1917. a. demokraatlikul alusel walitud Eesti maawalitsus kokku wõiks tulla ja oma tegewust jätkata. Niikaua aga kui Eesti maawalitsus weel selleks korraldusi pole teinud, tuleb meil waldades omakaitse luua, mis tarwilikul korral kuritegewuse wastu wälja astub“. — See otsus wõeti ühel häälel wastu. Ja samuti ühemeelselt nõuti koosoleku lõpul, et „sakslane kohe peab lahkuma“.

Kawildas oli 3. nowembril walla maapidajate koosolek, kus järgmine resolutsioon wastu wõeti:

„Meie, Kawilda walla maapidajad, nõuame,

1) „et igasugune sunniwõtmine ja tarbainete wälja-
saatmine Eestist otsekohe lõpetataks, kuna maal isegi suur
puudus walitseb ja näljahäda karta on, seda enam, et elanikkude hulgas igasugune usaldus praeguste wõimude ja nende korralduste wastu puudub;

2) „et 1917. aastal seaduslikult walitud Maapäew ja Maawalitsus otsekohe kokku astuks, kõik wõimu oma kätte wõtaks ja Eesti sõjawäe kokku kutsuks korra ja rahu jaluleseadmiseks ning maakaitseks;

3) „et praegune, wõimude poolt nimetatud, walla-
walitsus otsekohe ametist lahkuks ja 1917. a. seaduslikult walitud demokraatlik wallawalitsus ning wallanõukogu kokku astuks ja walla asjade juhtimise wiibimata oma kätte wõtaks“.

Wastuwõetud resolutsioonist otsustati Saksa sõjawäe-
walitsusele Baltimaal teatada.

Raiküla ja Kawilda maapidajate resolutsioonid iseloomustawad üliselgelt seda opositsioonilist meeoleolu, mis okkupatsiooniwõimud ka kõige tagurliemas Eesti ühiskondlikus kihis enese wastu olid wälja kutsunud ja mis õieti ainus rahwaklass oli, millest wõimud toetust oleksid wõinud loota. Kuid ka see oli waenuline.

Kohalikud sakslased katsuwad oma seisukoha päästmiseks teha kõik, mis wõimalik. Kuid sündmused Saksamaal arenewad suure kiirusega. Rahwahulkade rewolutsioonilise tõusu ja sotsiaaldemokraatia surwel astub keiser Wilhelm II 9. now. troonilt ära. Saksamaa kuulutatakse demokraatlikuks wabariigiks. Sel sündmusel on kohe suured tagajärjed ka meie kodumaa poliitilises elus. Okkupatsiooni langemise tund läheneb.

Juba mõni päew enne Saksamaa riigipööret olid Tallinnas toitlusrahutused. Kui selgus, et linnas wiljagawarasid ainult paariks päewaks jätkub, wähendati wõimude poolt elanikkude leiwanorm pooldest naelast madalamaks. Selle tagajärjel kogus suur naiste hulk 7. now.

linna toituskomitee ette. 8. nov. jäid wabrikud kinni ja töölised tulid uulitsale. Oli miitinguid, mida patrullid mõnel pool laiali ajasid, teisal läksid miitingud rahulikult, kuna sõjawäelased päält kuulasid. Linnapääliku lubal waliti igast wabrikust paar esitajat, kes laupäewal, 9. nov. toituswalitsusse ja linnawalitsusse pidid minema. Enne minekut oli delegatsioonil „Walwajas“ nõupidamine, kus otsustati: toitus- ja linnawalitsusse beiraatideks, nagu sakslased seda tahtsid, mitte minna, waid demokraatlikkude omawalitsuse - asutuste tööleastumist ja wäljaweo seismapanekut nõuda.

Delegatsiooni, mis toituswalitsusse läks, wõttis selle juhataja rittmeister Kalkstein kaebtustega wastu, et talupoegilt enam paar nädalat wilja ei saawat, ja pani harutamiseks ette oma tuntud 3 „loosungit“: 1) kas wabakauplus wiibimata sisse seada, 2) wabakauplus 15. detsembrist sisse seada ja ainult $\frac{2}{3}$ elanikka normide järele toita wõi 3) kõiki norme wähendada. Saatkonna poolt wastati, et nad loosungid harutama pole tulnud, waid teatama, et asutusel endal igasugune usaldus puudub, sest et ta ise toiduaineid määratuma hulgal maalt wälja weab. Nõuti seadusliku toituskomitee tööle tagasi asetamist. — Paaritunniline jutuaamine saatkonna ja toitusasutuse juhataja wahel lõppes seega, et järgmisel nädalal toituswalitsuse rewideerimiseks tööliste uurimiskommisjon pidi kokku seatama.

Teine delegatsioon, mis linnawalitsusse läks, wõeti linnapäälük Schmidt poolt sõbralikult wastu. Saatkonna poolt teatati, et rahwas sõjawäewalitsuse lõpetamist ja maa asjade juhtimise üleandmist demokraatlikkude omawalitsuse asutuste kätte nõuab. Delegatsiooni poolt seletati weel, et tööliste uurimiskommisjon tahab linnawalitsuse asjaajamist rewideerida, selgusele jõuda, mis õigusega linna warandusi on panditud jne. Niisuguste asjade eest ähwardati linnawalitsejaid isiklikult wastutusele wõtta. Jutuaamine lõppes sellega, et järgmiseks neljapäewaks kell 9 Schmidt lubas täieliku aruande oma asjaajamisest walmistada, mille põhjal siis tööliste uurimiskommisjon rewideerimist pidi algama.

Kogu maal, eeskätt Tallinnas, oli nowembri algul liikumine okkupatsioonivõimude vastu üsna laialiselt alganud. 11. nowembril hakkab „Tallinna Teataja“ uuesti ilmuma ilma tsensuurita, järgmistel päewadel ka teised lehed. Tartu lehed ilmuwad ilma tsensuurita 12. nowembril.

11. nowembril astub kokku Eesti Ajutine Walitsus, kes ka pea asutusi endistelt võimudelt üle hakkab wõtma. Järgmisel päewal on Maapäewa Wanemate Nõukogu koosolek, kus otsustatakse Maanõukogu 20. nowembriks kokku kutsuda.

Walitsus annab oma tegewusse astumise puhul rahwale järgmise teadaanne:

Eesti Maapäewa Wanemate Nõukogu kuulutas 24. weebruaril s. a. manifesti läbi Eesti iseseiswaks demokraatlikuks wabariigiks ja andis kõrgema võimu kolmeliikmelise päästekomitee kätte, kes Eesti Ajutise Walitsuse kokku seadis ja wälja kuulutas. Eesti Ajutise Walitsuse wälissaatkonna ettepanekul tunnistasid liitriigid Eesti Maapäewa tegelikult iseseiswaks ainsaks kõrgemaks võimuks Eestis.

Seega annab Eesti Ajutine Walitsus teada, et ta oma takistatud tegewust uuesti on alanud ja awaldab järgmist:

1. Lähematel päewadel astub kokku Eesti Maapäew, kelle pääülesandeks on Eesti Asutawa Kogu kokkukutsumine üleüldise, ühetasase, otsekohe ja proportsionaalse hääleõiguse põhjal.

2. Kõik üleüldise walimiseõiguse alusel walitud maa, linna ja walla omawalitsuse asutused peawad ajawiitmata oma katkestatud tegewust jatkama juhataste järele, mida Ajutise Walitsuse wolinikud kohtadel annawad. Wahepääl tegewuses olnud ametiasutustelt ja isikutelt tuleb asjaajamine üle wõtta.

3. Ajutine Walitsus kutsub Eesti rahwast rahuliku usaldusega Ajutise Walitsuse wastutusrikast tegewust toetama ja korda segawatest wäljaastumistest tagasi hoidma. Maa ja rahwa kaitseks on sammusid astunud. Iseäranis külmawerelist ja kohusetundlikku lahendamist nõuab toitlus-

küsimus, mis senise kontrolleerimata ja meie maale kahjuliku tegewuse läbi kriitiliseks on läinud.

Eesti Ajutine Walitsus loodab, et Eesti rahwas sel suurel ajaloolisel silmapilgul oma enesemääramise õigust kultuuriliselt tarwitada oskab.

Tallinnas, 11. now. 1918.

Eesti Ajutise Walitsuse wolitusel:

J. Poska.

Kõrgem okkupatsiooniwõim oli jõuetu alganud liikumist takistama. Saksa sõdurid olid sedawõrd oma isamaal sündinud rewolutsiooni mõju all, et nad end selleks mitte käsutada poleks annud. Nii oli lugu iseäranis Tallinnas, kus madrused juba 9. nowembril laewadel ja sadamas punased lipud üles tõmbasid ja järgmisel päewal ühes maawäelastega soldatite ja madruste nõukogu walimised läbi wiisid.

Rutuline madruste ja soldatite nõukogu walimine, samuti tööliste hulkade rewolutsiooniline päälerõhumine kergendas ja kiirendas Tallinnas ja kogu Põhja-Eestis okkupatsiooniwõimu langemist. — 12. nowembri õhtul teatas Tallinnas asuw kindralkomando Eesti Ajutisele Walitsusele ametlikult, et ta teda kui olemasolewat asutust tunnustab, ilma et seega tunnustamist Berliinist ette otsustaks. Järgmisel päewal algas ka Põhja-Eesti kodanlise keskwalitsuse — Provinzial-Verwaltung Estland — ülewõtmine.

Ajutise Walitsuse tähtsamaks ülesandeks oli võimalikult palju waranduste wäljawedu Saksa wõimude poolt takistada. Wälja wedada püüti kõik, mida aga saadi, iseäranis aga warandusi, mida sõjasaagiks peeti. Samal ajal hakkasid Saksa soldatid suurel määral kõikisugu kroonu warandusi müüma. Ajutise Walitsuse wolinikud pidasid kogu aeg Saksa wõimudega ja madruste ning soldatite nõukogude esitajatega läbirääkimisi waranduste wäljaweo kinnipaneku ja nende alalhoidmise asjus. Wäljaweo kõige mojuwamaks takistajaks olid töölised, kes saboteerimise ja streigiga wäljaweo wiimase võimaluseni wähendasid, kohati aga koguni seisma panid.

Kuigi Saksa wõimud Põhja-Eestis üsna ruttu oma walmisolekut awaldasid asutusi ja warandusi Eesti Ajuti-sele Walitsusele üle andma, arenes aga see üleandmine ka säääl koguni wisalt. Pea igal pool waranduste ülewõtmisel wastati wäga ühetooniliselt: „Meie ei ole siit midagi saanud, küll aga mitmesuguseid tarbeaineid siia toonud, sellepärast ei ole meil midagi üle anda“. Iseäranis kaua tõrguti posti, telegraafi ja raudteid üle andmast. Öösel wastu 13. nowembril panewad Saksa wõimud kitsaroopalisel ja Tapa-Tallinna raudteeliinil kõigi rongide, ka reisijaterongide liikumise seisma. Samal öösel kästakse Balti raudteel kõik wedurid, isegi wanad logud, auru alla panna, et neid ära wiia. Suure waewaga, tööliste agaral kaasabil läheb korda kawatsust nurja ajada.

E. A. W. toitlusministri poolt tehakse telegraafi teel kõigile jaamaülematele kohuseks wiimaste päewade jooksul sõjawõimude poolt rekwireeritud wilja kodumaa piiridest mitte wälja lasta, waid Tallinna saata. Et raudteedel kaupade liikumise üle kontrolli sisse seada, määrab Ajutine Walitsus Tallinna, Tapa, Narwa, Tartu, Wõru, Walga, Pärnu, Wiljandi ja Haapsalu jaamadesse omad komis-sarid. Raudtee korralikuks liikumiseks astutakse Saksa wõimude juures samme.

Madruste ja soldatite nõukogud Tallinnas kuulutawad oma pääülesanneteks Saksa wäeosade julgeoleku kindlusta-mise, nende kodumaale saatmise ja demobilisatsiooni täies korras läbiwiimise. Kohaliku rahwa poliitilistesse wahe-kordadesse ei taheta mitte segada. Eesti Ajutine Walitsus, kelle toetusjõud weel organiseerimata ja laokil, püüab omalt poolt kõik teha, et wahekordi okkupatsiooniwõimu-dega rahulikul teel lahendada. Suuremad konfliktid, mis ulataksid werewalamiseni, jääwad esialgu tulemata. Ka ei tule neid rahwahulkade ja langewa okkupatsiooniwõimu wahel ette. Ainult 12. nowembril sünnib suurem kokku-põrge mee-leawaldajate tööliste ja sõjawäe wahel.

Osa Tallinna töölisi katsus sel päewal mee-leawal-dust toime panna. Selleks kogus paarsada inimest kella 1 ajaks Wene turule kokku. Olid näha mõned punased lipud.

Meeleawaldus läks aga kohe alguses nurja. Pääle selle kui salkkond inimesi ühel Saksa ohwitseril rewolwri käest ära oli kiskunud, hakkasid sõjawäeosad, kelle kohalik soldatite saadikute nõukogu kohale saatnud, püssidest ja kuulipildujatest õhku laskma. Laskmise pääle jooksid meeleawaldajad laiali, kuid kogusid pärastpoole üksikute salkadena kokku, mis uutest juuretulistest üsna kogukaks paisusid. Kohe, mõne minuti jooksul, ilmusid uulitsatele kõwemad wäeosad, mis kesklinna oma ailla wõtsid. Nagu pältnägijad seletawad, pakkunud Wene turg ja selle ümbrus pilti, mida meil ühegi rewolutsiooni ajal ei olewat nähtud: nimetatud linnajagu olnud täieline sõjalaager.

Rohkem sarnaseid kokkupõrkeid Saksa wõimudega Tallinnas ei olnud. Küll aga sai teatawaks, et mõnelt poolt neid prowotseeriti. Sel puhul awaldas Ajutine Walitsus warsti järgmise manitsuse:

„Kodanikud!

„Nagu A. W. teada saanud, on tumedad isikud katset teinud ärritawate kuulujuttude laialilaotamisega weriseid kokkupõrkeid eestlaste ja Saksa wägede wahel wälja kutsuda.

„Selle wastu wõib Ajutine Walitsus kinnitada, et Tallinna Saksa soldatite nõukogu korra alalhoidmise huwides oma erapooletu seisukoha Eesti Ajutise Walitsuse nii ka rahwa wastu selgesti wälja on kuulutanud ja kindlasti seda läbi wiia tahab. Tema mõjul on maa ametiasutuste ja waranduste üleandmisega tegelikult algust tehtud.

„Uuemate sõjariistaderahu tingimiste põhjal peawad Saksa wäed Eestimaalt niipea lahkuma, kui liiduriigid seda maa seisukorra järele otsustades sündsaks leiawad. See tähtaeg on weel määramata. Ka nõuab weolude raskuste pärlast okkupatsiooniwägede äraminek siit teatawat aega. Sealepärast peab E. A. W. oma kohuseks Eesti rahwast igesuguste meelierutawate prowokatsiooniliste kuulujuttude tõekswõtmise eest hoiatada ja usub, et ükski eestlane uue demokraatliku Saksamaa sõjawäelasele ei hakka seda kibedust kätte maksma, mida nüüd jäädawalt langenud Saksa militarism siin nii rohkesti on külwanud.

Eesti Ajutine Walitsus“.

Sel ajal, kui Põhja-Eestis võimu üleandmine, kuigi hõõrumistega, siiski võrdlemisi libedalt sündis, oli lugu Lõuna-Eestis, iseäranis Tartus, märksa kirjum. Küll olid kohalikud lehed „Postimees“ ja „Maaliit“ juba 12. novembril ilma eeltsensuurita ilmunud. Kohalikule trükiametile teatati nimetatud lehtede toimetuste poolt, et nad ametiülemale lehti tsenseerimiseks enam ei saada. Kuid sama päewa õhtul wõeti mõlemate lehtede talitused Saksa sõjawäelaste poolt wahi alla. Trükiameti esitaja seletas, et Riias ülemkomandolt käsk tulnud, et ajalehed ikkagi weel eeltsensuuris peawad käima. Lehed pidawat kirjutusi vähemalt teatawate küsimuste kohta tsenseerida laskma. Korra ja julgeoleku seisukohalt olewat tarwilik kirjatükke, mis Saksa sõjawägedesse ja kohalikesse korda kaitswaisse asutustesse puutuwad, läbi waadata. Tartu Eesti ajalehtede toimetused aga polnud selle nõudmisega päri ja 14. ning 15. novembril jäid lehed ilmumata. Mõlemate lehtede wastutawad toimetajad wangistati ja wabastati alles 15. nov. õhtul. Soldatite nõukogu andis sel päewal müürilehtedel teada, et ta võimu oma kätte on wõtnud. Lehtedele anti luba ilma eeltsensuurita ilmuda.

Asutuste üleandmine aga ei nihkunud Tartus paigastki. Juba 13. novembril jõudsid päralt Tallinnast sellekohased wolitused. Wolinikkude läbirääkimised kindralkomandoga ei annud aga mingisuguseid tagajärgi. Soldatite nõukogu omalt poolt toetas täielikult kindralkomandot. Oli ju selle tähtsam tegelane leitnant von Davier, kes omal ajal von Oettingeniga Eesti demokraatlikke omawalitsuse-asutusi likwideeris ja linnapääliku Pohli adjutant oli. Kindralkomando, kel suur mõju oli kohaliku soldatite nõukogu pääle, jäi kindlalt omale seisukohale, et hoolimata asutuste üleandmisest Tallinnamaal Lõuna-Eestis see siiski ei wõiwat sündida, sest et siin teine kindralkomando olla, mis teiste eeskirjade, ainult nende järele, mis tema saab, toimetab.

Et asutuste üleandmist kiirendada, sõitsid 16. nov. õhtul A. W. wolinik H. Luht ja Tartu maakonnawalitsuse esimees Riiga Berliini keskwalitsuse poolt Baltimaade jaoks

määratud pääwoliniku Winnigiga läbirääkimisele. Koha pääl aga otsustati samaks otstarbeks Eesti poliitiliste erakondade keskbüroo ja tööliste ametiühisuste poolt 20. now. suur rahwa meeleadaldus toime panna. Meeleadaldusest pidid osa wõtma: 1) tööliste ametiühisuste organisatsioonid, wabrikud ja töökojad; 2) Eesti haritlaste eriorganisatsioonid; 3) Eesti üliõpilaste organisatsioonid; 4) kõik seltsid ja ühingud; 5) koolid neljandast klassist alates; 6) eraisikud korraldatud salkades. Nõudmised, mis korraldada komitee poolt üles seati, olid järgmised:

1. „Et koha pääl kõik kodanlised wabadused otsekohe maksuma pandaks.

2. Et kõik poliitilised wangid otsekohe wabastataks.

3. Et rekwisitsioonid ja toiduainete kui ka muu Eesti wabariigi ning rahwa waranduste wäljawedu kohe seisma pandaks, nagu see sõjariistaderahu lepingus ette nähtud.

4. Et kohalikud Saksa linna ja maakonna omawalitsused saaksid wiibimata demokraatlikult walitud linna ja maakonna omawalitsuse-asutustele üle antud, mis Saksa okkupatsiooniwõimude maaletulekul õiguswastaselt laiali saadeti.

5. Et koha pääl Saksa okkupatsiooniwõimude poolt Eesti Walitsuse käskude ja korralduste täidesaatmisele takistusi ei tehtaks.

6. Nende nõudmiste pääle tuleb wastus anda linna-pääle J. Kriisale, Rüütli uul nr. 3.“

Need nõudmised taheti ühisel meeleadaldusel Tartu Saksa soldatite nõukogule, kui kõrgemale kohalikule sõjawäewõimule, ühtlasi ka Tartu Saksa linnawalitsusele ära anda. 19. nowembri õhtul aga teatas Saksa linnawalitsus linnapääl Kriisale, et ta walmis on oma asutusi üle andma. Järgmisel hommikul läksid demokraatliku linnawalitsuse esitajad Saksa linnawalitsusse seda üle wõtma. Säääl aga oli ees Saksa linnapääliliku asetäitja Merbitzi teadaanne, et Winnigilt saadud telegrammi põhjal linnawalitsuse üleandmine alles 21. nowembril wõib algada. Et linna asutuste üleandmine järgmisel päewal kindlustatud oli, jäeti 20. nowembri meeleadaldus ära.

Riias aga on wahepääl ägedad waidlused Saksa wõimude esitajatega käimas. Saksamaa pääwolinik Baltimaa jaoks sotsiaaldemokraat A. Winnig seletab, et Bresti lepingu tühjakstunnistamise ja sõjariistade-rahuläbi kõik Baltimaade iseseiswuse tunnistamised Saksamaa kui ka Wenemaa poolt tühjaks tehtud ja sellega ka Eestimaa rahwuwahelise õiguse seisukohalt Wenemaa prowintsi järjele tagasi langenud. Saksamaa olewat kohustatud Wenemaa osade iseseiswust mitte toetama, sellega olewat Eesti iseseiswuse tunnistamine sõjariistade-rahuläbi tingimiste rikkumine. — Saksamaa ei wõiwat mingil tingimisel oma olemasolu eest wõideldes lubada, et Saksa ollus Eestimaal häwitataks. — Wastuwaidluse pääle, et isegi siis, kui Eestimaa Wene riigi prowintsi seisukohale oleks sattunud, peaks tema rahwuwahelise õiguse wastaselt seisma pandud omawalitsuse-asutused laskma tegewusse astuda, wastab Saksamaa wolinik, et riiklikke asju ometi omawalitsuse-asutuste kätte ei wõidawat usaldada.

Samal ajal, kui Winnigiga läbirääkimisi peetakse ja see õige wisalt üleandmise wastu punnib, teatab major von Gossler, Baltimaade senine walitseja, et tema käsu annud kreisipäälikutele kohale jääda, sest et neid ei tohtiwat ometigi omawoliliselt tagandada. Maal jatkawad samuti Riias tulnud käsul „majandusohwitserid“ oma tegewust.

Alles pikkade waidluste järjele saadab Winnig Saksa walitsusele ettepaneku tingiwalt Eesti wabariiki tunnistada kunni rahukonwerentsini, ühes lubadusega, et rahukonwerentsil Saksamaa Eesti rahwusliku enesemääramise wastu ei ole. Samuti awaldab Saksa wolinik lõpuks nõusolekut, et maad walitsewate asutuste asjaajamine Eesti Wabariigi wõimude kätte üle antaks, kuid tingimisega, et see mitte ühel hoobil ei sünniks, waid tarwilises järjekorras.

Kui Tallinnast Eesti Ajutise Walitsuse wolinikke weel juure sõitis, tehti Saksamaa pääwolinikuga leping, mis wahekordi Eesti ja Saksa wõimude wahel suurel määral lahendas. Leping käib järgmiselt:

„Baltimaade jaoks määratud Saksa riigi pääwoliniku herra August Winnigi ja Eesti Ajutise Walitsuse esitajate

herrade teedeministri Petersoni, Dr. Koniku, wann. adw. Birki, kaupm. Puhki ja Heinrich Luhti wahel:

1. Ülemat riigiwõimu Eesti etnograafilises piirkonnas käsitab Eesti ministeerium Ajutise Walitsuse kujul, kes Eesti maapäewa ees wastutaw.

2. Kogu walitsemine selles piirkonnas läheb, niiwõrd kui see juba sündinud ei ole, 21. nowembrist saadik Eesti Walitsuse asutuste kätte. Ühtlasi wõetakse üle kõik bürood, laduruumid, inwentaar, tagawarad ja kassaseisud, niiwõrd kui palju nad mitte sõjawäe omandus ei ole. Idapanka ja teistesse rahaasutustesse mahutatud awalikud (riigi ja kogukonna asutuste) rahad lähewad Eesti Walitsuse omandusesse üle.

3. Kunni sõjawäed maale jääwad, pole neil mingit õigust walitsuse ja administratiiv-asjadesse segada. Maa-walitsus saab sõjawäelaste teenistusekohtadega käsikäes ja ladudes olewaid tagawarasid kaasa tarwitades sõjawäelaste korterite ja söögi eest muretsema. Eesti Walitsus saab wägede wäljawiimise sammude üle jookswalt teadustatud. Wäljawiimise juures tulewad üle anda sõjawägede poolt tarwitatud sisseseaded, niiwõrd kui nad maal eest olid leitud.

4. Postiühenduse wõtab Eesti Walitsus üle. Telegraaf ja telefon jääwad ajutiselt kunni edaspidise kokkuleppimiseni sõjawäewalitsuse alla. Elanikud wõiwad olewaid sisseseadeid piiramata tarwitada; Eesti Walitsus wõib wõrgu ülesehitamist ja uute sisseseadete ehitamist wiibimata alustada.

5. Raudteetasjanduse ülewõtmiseni saadab Eesti Walitsus oma komissarid Sõjawäe - Raudtee - Direktsiooni (M. E. D.) selle alamasutuste ja jaamade juure, et niihästi sõjawäelise kui ka kodanlise läbikäimise tarwidusi täita. Raudteetöölise ja teenijate töötingimised saawad kohe läbi katsutud ja parandatud.

6. Wäljawedu seatakse Eesti Walitsuse asutuste kontrolli alla, kes seda, niiwõrd kui see mitte sõjawäe warandusesse ei puutu, takistada wõiwad. Esialgu lahtiseks jääb kokkulepe maal kokkuostetud tooresainete kohta.

7. Eesti etnograafiline piirkond lahkub Ülemida tollipiirist välja. Sissewõetud tollimaksud käiwad üleüldisesse lõpuarwesse.

8. Tartu ülikool läheb kõige hiljem praeguse semestri lõpul Eesti Walitsuse kätte üle.

9. Mõlemad pooled soowiwad edaspidiseid läbirääkimisi kõige paremas läbisaamises korraldada.

Walmistatud: Riias, 19. now. 1918.

August Winnig.

F. Peterson, W. Puhk, Dr. Konik, H. Luht, A. Birk“.

19. nowembri leping tegi wahekorrad Eesti ja Saksa wõimude wahel märksa selgemaks. Ülewõtmine 21. now. pääle sündis juba hoogsamalt, iseäranis Lõuna-Eestis. Maa asjade walitsemine kohtadel jäi täielikult kohalikkude demokraatlikkude omawalitsuse-asutuste kätte, mis igal pool Aju-tise Walitsuse 11. nowembri määruse põhjal uuesti oma tege-wust jatkasid. Korra ja julgeoleku kindlustuseks korraldati üle kogu maa wabatahtlikud kaitseliidud. Kuulutatakse välja wabatahtlik mobilisatsioon, mis warsti sunduslikuks muudetakse.

Wahepääl algawad enamlased nii Narwa kui Pihkwa sihis pääletungimist. 22. nowembri katse, Narwa oma kätte saada, ei õnnesta. 29. nowembril aga läheb neil korda linna ära wõtta. Pihkwa jäetakse juba warem Saksa wägede poolt suwel formeeritud walgekaardi kätte, kes aga jõuetu on enamlastele wastu panema ja linna nende kätte annab. Pääle esimesi wastupanekuid Narwa joonel taganewad Saksa wäeosad enamlaste pääletungimisel ja ruttawad kodumaale.

Sisemaalt aga weawad Saksa sõjawäelased kogu aeg suure agarusega kõiksugu toidu-, tarbeainete ja muid taga-warasid välja, samal ajal korralikule raudteeliikumisele suuri takistusi tehes. Tuleb juhtumisi ette (Tartus), kus Saksa sõjawäelased Tapa poole minewast rongist teel inimesed välja ajawad ja ise sellega Walga poole tagasi sõidawad. Põhja-Eestis wõtawad wahepääl Eesti wõimud raudtee Tamsaluni oma kätte, lõuna pool aga walitsewad

selle üle sakslased. Wiimaste järeleandmatus sunnib raudtee-streigi kogu Tapa-Walga wahelisel joonel wälja kuulutama. Streik algab 13. detsembril. Streigikomitee saadab Saksa sõjawäelastele awaliku seletuse, milles nõutakse: 1) Tartu ja Tallinna wahel alaku sedamaid sõit, kuid enne antakse Tartu ja Tapa waheline tee eestlaste kätte. Eestlased kindlustawad Saksa sõjawäelaste waba ärasõidu. Praegu wiivad rongid enam parunid kui soldatid wälja. 2) Telefon ja telegraaf Tallinna ja Tartu wahel antagu sedamaid eestlaste kätte. 3) Saksa sõjamehed peawad kindlustama, et nad raudteematerjaali Eestist wälja ei wii. 4) Sõjasaagi wäljawiimine peab täiesti lõppema.

Wahekord Saksa sõjawäelastega oli Lõuna-Eestis äärmise terawuseni aetud. Tartu jaamas ulatas see warsti otsekohese sõjalise kokkupõrkeni. Eesti kaitseliitlased, kes sääl wahiteenistuses toiduainete wäljawedu kontrolleerimas olid, aeti Saksa soldatite poolt mitu puhku laiali, kus isegi püssipärasid tarwitati.

Raudtee-streik kestis kunni 16. detsembri hommikuni. Sakslased olid walmis raudtee põhja poolt Tartuni üle andma. Sama päewa õhtul läks juba esimene rong Tallinna poole.

12. detsembril jõuab Inglise laewastik Tallinna reidile. Ida pool tungiwad enamlased jõudsasti edasi. See kõik sunnib Saksa wäeosade wäljakolimist kiirustama. Suure rutuga weetakse wälja poolwägisi kokkuseatud rongidel kõiksugu kraami ja tarbeaineid. Lahkuwate wõimude seisukord läheb päew-päewalt kriitilisemaks. Maalt koguwad wäeosade riismed linnadesse, et säält raudteel kodumaa poole edasi liikuda. Iseäranis palju kogus neid Tartusse. „Juhtiwad wõimud“ aga põgenesid siit weel enne, kui nad kõiki oma sõdurid wälja oleksid saatnud. Wiimane sakslaste rong läks 17. detsembri lõunal Tartust Walga poole.

Tartu jäänud Saksa wäeosa läks järgmisel päewal linnast wälja, et Wiljandist kitsaroopalist mööda lõuna poole liikuda. Kolmepäewase teekonna järele jõuti Wiljandi, kus aga selgus, et raudteel enam wõimalik pole Walga poole sõita. Siis otsustati liikuda Pärnu ranna äärt

mööda Heinaste kaudu Riia poole, lootes, et enamlasti vähemalt ranna piirkonnas ees kimbutamas ei ole.

Et Saksa sõjawäelased moonatagawarasid maalt wälja ei wiiks, tahtsid Wiljandi omawalitsuse-tegelased nendega kokku leppida. Läbirääkimine pidi algama 21. detsembri lõunaajal. Kuid juba hommikul, enne määratud tähtaega, läksid sakslased oma wooridega linnast poolwargsi minema. Kui suur see taganew wäeosa oli, pole kindlasti teada. Mitmesuguste allikate järele kõigub tema 600 ja 3000 wahel. Wäeosa liikus läbi Halliste ja Woltweti, teel rööwides ja warandusi enesega kaasa wiies. 23. dets. hommikul oli Saksa wäeosaga Woltweti mõisa juures 70-mehelisel Eesti rahwawäe salgal lahing, kus wiimasest 9 meest surma ja 3 haawata sai. — Nii lahkusid Eesti piiridest Saksa wäeosade wiimased riismed, weel wiimasel tunnil oma mitmekuulist surwetegewust weretööga kroonides.

**EESTI-SAKSA WAHEKORRA ARENE-
MINE JA SAKSA OKKUPATSIOON**

Läänemere idarannikul, eriti Eestis, on aastasade kestes waheldunud rohkearwulised wõimud. Tugewamad pääletungijad on kõrwale tõrjunud maa endised walitsetawad, kuid aastate pärast jälle pidanud oma koha jätma uutele wõitjatele. Kesk neid wahelduwate wõimude heitlusi on püsinud alalises wastasrinnas, alaliste waenlastena kaks jõudu: maa pärisrahwas, alandatud orja seisukohale, rõhutatud ja walitsetawad rahwahulgad ja teiselt poolt mere tagant tulnud raudrüütlid, pärastised feodaalwõimu kandjad, wõimuherrad, maa ja rahwa walitsetawad ja käskijad. Walitsetawad kasutab osawalt ja abinõusid walimata kõik maale ilmunud jõud, wannub neile truudust ja murrab seda, saab nende äraandjaks ja waenlaseks, kõik selle järele, kuidas tema kasud seda nõuawad. Ta on aastasade kestes maal pea piiramata ainuwalitsetaja. Tal on omas osas seda kergem olla, sest rahwahulk, kelle käskijaks ta, on jõuetu nii majanduslikult kui kultuuriliselt. Tal ei ole wõitlusabinõusid tugewama wastu. Ja see tugewam ise hoiab küünte ja hammastega, et tema wõimulune nende juure ei pääseks, rõhub teda majanduslikult ja poliitiliselt orja seisukorda, hoiab teda lähenemast kultuurile. Küll leiab 19. aastasaja esimesel weerandil Balti rahwaste elus koha silmapaistew, kauge ulatusega sündmus, mida suur osa hilisemaid Saksa ajaloolasi ja kirjanikke on kirjutanud Balti parunite häasoowlikkuse arwele kohaliku pärisrahwa wastu. See sündmus on talurahwa wabastamine 1816.—1819. a. ja seda on püüdnud Saksa ajaloolased Balti mõisnikuseisuse teenuseks kujutada: aadel olla enese algatusel niisuguse inimesearmastuseakti korda saatnud.

Tõegasjalikult aga esineb Balti talurahwa wabastamise lugu hoopis teistsuguses walguses. Kõige päält ei wõi rüütelkonna algatusest Balti agraar-uuendustel juttugi olla. Wene walitsus oli siin märksa edumeelsem kui Balti aadel. Isegi Balti Saksa kirjanikud, nagu Garlieb v. Merkel ja H. v. Samson, näitawad, et Balti talurahwa kaitsewad keisrinna Katarina II mõjul üles wõeti. Tema toetusel wiis Friedrich v. Sievers nad maapäewal läbi. Ja niipea

kui Katarina II suri, pani maapäewa tagurline enamus uuenduse järele seisma. 1804. a. talurahwa kaitseseaduse kohta peab ka Liiwi rüütelkonna ametlik ajaloolane Tobien tunnistama, et see Aleksander I mõjul vastu wõeti ja et selle uuenduse poolehoidjad maapäewal vähemuses olid.

Pärisorjuse kaotamine 1816.—1819. aastal aga sai Balti rüütelite inimesearmastuse-akti asemel hääks äriks, nagu seda rüütliid õieti isegi on sunnitud olnud tunnistama. — „Pärisorjuse kaotamine,“ kirjutab Axel v. Gernet (Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. 1901, lhk. 145), „nagu ta Eestimaal läbi wiidi, oli teatud määrani enesekaitse akt. Walitsuse nõudmised andsid põhjust karta, et mõisniku omandusõigus talupoja maa kohta hädaohtu wõib sattuda; kahjutasu pääle ei wõinud loota... teiselt poolt ähwardas kalliste komisjonide asutamine, maamõõtmise- ja hindamisetööde ettewõtmine... Sarnasel korral pidi rüütelkond kõik tegema, et enda omandusõigusele püsiwat kindlustust muretseda ja maaolud põhjusmõtetele rajada, mis mõisniku ja talupoja wastastikuste wahekordade reglamenteerimise kõigi selle halbade tagajärgedega juba ette wõimataks teeks. Nii tekkis mõte endisi põhjusmõtteid kõrwale jätta ja maaolude aluseks mõisniku ja talumehe wabalepingu wõtta, mis oma järele tõi loobumise kõigist õigustest talumehe isiku kohta ja seega pärisorjuse kaotamise“. — Eestimaa eeskuju järele tegi 1819. a. Liiwimaa rüütelkond.

1816.—1819. a. Balti talurahwa wabastamist iseloomustawad õieti kuulsa loodusuurija, kes ise Tallinnamaa rüütelkonna liige oli, K. E. v. Baeri sõnad: „Baltimaa ärawõitmine ja ärawõtmine Saksa rüütelite läbi sai aastal 1816 täieliseks“.

Talurahwas oli nüüd „linnuprii“. Mõisnik kirjutas orjuse määra talupojale ette. Wiimasel ei jäänud muud üle, kui seda täita. Kõige selle tagajärjel läks rahwa seisukord ikka halwemaks ja langes ka põllutöö, kunni 40. aastate algusel näljahäda käes oli, kus talupojad meeleheitel mässu tõstsid ja õigeusku üleminekust päästmist hakkasid otsima.

Rüütelkondades hakati aru pidama, kuidas rahutuste vastu püsiwamat ja mõjuwamat rohtu leida. Tarwitusele wõetud sõjakohtud ja läbilipuajamised wõisid ainult ajutiselt aidata. Hakati mõtet arendama, et rahutuste vastu kindlamaks rohuks talurahwa seast tugewa ülemise kihi loomine ja kindlustamine wõiks olla. Parun Hamilkar v. Fölkersahm, kes Liiwimaa aadeli uuendusmeelse woolu eesotsas sammus, soovitas esiteks 1841. a. talumaa sunduslikku wäljaostmist, nagu see Preisimaal läbi wiidud. Kui 1842. a. Liiwi maapäew kokku astus, anti sellele keiser Nikolai I soov teada, et rüütelkond oma algatusel 1819. a. maaseaduse wead parandaks, nii et wälja ei paistaks, nagu oleks uuendus järeleandmine, mille talurahwa rahutused tekitanud. Maapäewal endal põhjendati uuenduse tarwet seega, et muidu walitsuse waheseagamist olla karta. Kuid tagurlise aadeli osa parun Nolckeniga eesotsas suutis ometi nii palju mõjuda, et asi mõneks aastaks soiku jäi.

Walitsus omalt poolt awaldas surwet, et Balti agraruuenduste asi liikuma hakkaks. Selleks asutati nõndanimeetatud Ostsee-komitee. Kuid aadel tegi omalt poolt kõik, mis wõis, et uuendusi kärpida ja nende maksmapanekut wiiwitada. Ta lükkas rendi normeerimise tagasi, mida walitsuse asemik krahw Kisselew ülemineku järguna talumaa sunduslikule wäljaostmisele oli ette pannud. Maa rentimine ja ostmine tehti jällegi wabalepingu asjaks; talurahwa kaitseks jäid ainult mõned rendilepingu kitsendused (6-aastane minimaal-tähtaeg, kirjalik leping, orjuste regulatiiv) ning „punane joon“, mis talumaid keelab mõisamaade külge liitmast.

Samasuguse wisadusega, nagu maaoludes, kaitsevad parunid olewat seisukorda kõigil muil aladel. Ja alles wärskemad tuuled, mis Aleksander II walitsuse algusel puhuma hakkasid, tõid siia suuremaid muutusi. Walitsuse surwel ja osalt ka Eestimaa talupoegade 1858. a. rahutuste mõjul waadati talurahwa seadus uuesti läbi ja anti hiljem rida uusi seadusi talurahwa elujärje tõstmiseks: liikumise-wabaduse laiendus, teorendi osaline kaotamine jne.

Walitsuse nõudel loodi ka 1866. a. uus walla omawalitsuse seadus, mis walla mõisawalitsuse alt iseseiswaks tegi. Kõrgemad omawalitsuse astmed jäid endiselt aadeli kätte. Wiimane hoolitses just iseäraliselt selle eest, et talurahwas suuremate keskasutuste läbi ei saaks oma tillukestest kohalistest asjadest üle kaswada.

Kui Wenemaal warsti pääle talupoegade wabastamist semstwo-omawalitsus sisse seati, hakati walitsuse ringides projekte tegema, kuidas seda ka Baltimaade kohta laiendada. See sundis rüütelkondigi omawalitsuse küsimust uuesti üles wõtma. Paista lastes, nagu oleks ka aadel ajanõuetele järele andmas, katsuti siin jälle omapärase konkuga oma endist wõimu pukil hoida. Otsustati mitte maa-päewade walimisõigust laiendada, waid wahepääline omawalitsuse aste luua. — 1870. a. seatakse kihelkonnakonwendid sisse, millest ka waldade saadikud osa wõtawad. Kuid nende asutuste wõimupiir oli sedawõrd kitsas, et nad kuigi laialist tegewust ei saanud arendada.

Kuigi 60- ja 70-ndate aastate uuendused Baltimaal Wene walitsuse nõudel ja surwel ette wõeti, oskas ja suutis kohalik aadel end siiski sedawõrd maksma panna, et uuendused temale soowitawas sihis läbi wiidi. Ja kui seda ka iga kord täies ulatuses mitte wõimalik polnud, siis katsus ta vähemalt kindlustust saada, et tema teised tähtsad ja elulised eesõigused puutumata jääksid. Nii näituseks suutis walitsus 1866. a. wallaseaduse alles siis läbi wiia, kui rüütelkonnale lubas, et maaolusid edaspidi korraldatakse waba kokkuleppe ja mõisniku omandusõiguse põhjusemõtetel. See tähendas agraaruuenduste lõppu.

Ühiskonna arenemise jõud on siiski tugewamad kui selle maailma wägewate tahtmine. Üheksateistkümnenda aastasaja teisel poolel elab ühiskond Eestis suuri muutusi läbi, mis senistele wõimuherradele pahaendelisteks saawad. Nad püsiwad küll ikka weel maa peremeestena. Saksa mõisniku käes on edasi tähtsam osa maa asjade juhtimises, maksude jagamisest kiriku hingekarjase määramiseni. Saksa majaomanik on ainuwalitseja linna asjade ajamisel. Saksa kaupmehe ja ärietteõtja käes on aineline rikkus,

kapitaal. Kuid Eesti väikekodanline kiht tõstab järeleandmata wisadusega pääd. Küll pääasjalikult ainult „hoole ja usinusega“ tahab ta wõita enesele „koha päikese all“. Kuid oma tõusu teel põrkab ta paratamata kokku maa senniste peremeestega. Kuigi Eesti talupoeg läinud aastasaja lõpupoolel endiselt raskes kitsikuses waewleb, edeneb tema majanduslik enesemääramine ja wabanemine endiste eestkostjate alt siiski jõudsate sammudega. Linnades on samas tõusuhoos Eesti väikekodanlus. Talupoeg ja linnakodanlane — need algawa „ajaloota“ rahwusluse ühiskondlikud toetuspunktid — saawad aasta-aastalt ikka tugewamaks. Nende iseteadwus, oma huwidest arusaamine saab aeg-ajalt ikka selgemaks. Ja ühes sellega omandab ka wõitlus nende arenemist takistawate, waenuliste jõududega ikka kindlamad äärjooned, selgemad ja iseteadlikumad sihid. Eesti väikekodanlise rahwusluse pääletungimine walitsewa feodaalwõimu kantsidele saab hoogsamaks. „Perno Postimehhe“ ilmumisest aastasaja keskpaigas kunni selle lõpuni on Eesti ühiskondlik mõte selles suhtes juba määratuma wahemaa ära käinud. Jannsenil pidi sündima Eesti rahwuslik arenemine ja tõus ainult „mõisawanemate ja ülemate“ abiga. „Eesti rahwas“ pidi mõisaga ja kirikuga kõige otsiwamas sõpruses elama. Jakobson heitis selle tee lõpulikult kõrwale, üles seades sakslaste ja eestlaste üheõigusluse põhjusemõtte maa asjade korraldamisel ja rahwuslikus ning ühiskondlikus elus. Eesti talupoja enesemääramise wõitlusele oli ideoloogiline alus pandud. Aastasaja lõpu tegelased laiendawad ja süwendawad seda. Küll walitseb weel edasi kogu kaswawa põnewuse pääle waatamata Saksa soost walitsejate ja Eesti väikekodanluse wahel wiimase esinemistes Balti saksluse wastu suurel määral tagasihoidlikkus ja aukartuski. Eesti rahwusluse eesrinnas sammuw „Postimees“ tunnistab otsekohealt: „Meie ei tohi ju küll mitte tänamatud olla, waid peame tõele auandes tunnistama, et Läänemeremaa „rüütelkond“ ja „maakond“ — mõisnikuseisusest ja teistest seisustest suurmaapidajad — meie kodumaa hääks palju tublit tööd on püüdnud teha“ (Post. nr. 94 — 1897).

Kõigist „Eesti ringkondade“ leplikkudest püüetest hoolimata kaitseb Balti junkur ja Saksa linnakodanlane oma eesõigustatud seisukohti erandliku wisadusega, aeg-ajalt ka omalt poolt ikka agressiivsemaks saades. Saksa ringkondade awalduswiisid saawad ikka enam ja enam ärritamaks iseteadwamaks saawale Eesti rahwuslusele. Wiljandi lossi omanik parun Ungern-Sternberg jagab worsti ja õlut oma poja sündimise puhul walla rahwale. Saksa ajalehed teewad sellest trumbi, tõstawad selle kõrge „hääte“ järjele. Asi läheb terawaks. Õlle ja worsti jagamisest saab sündmus ja päälegi rahwusliku wärwiga. Eesti ajakirjandus segab wahele, püüdes selgeks teha, kui haawaw sarnane teguwiis, nagu parun Ungern-Sternbergi oma, wabadele meestele. See wahejuhtumine on iseloomuline Balti saksluse waadete kohta eestlaste pääle aastasaja lõpul. Nagu eraelus nii ka ajakirjanduses lähewad wahekorrad sakslaste ja iseteadwama Eesti kodanluse wahel ikka terawamaks. Saksa ajalehtede toon Eesti rahwusluse wastu saab torkiwamaks ja taktiwaesemaks kui enne. Kindlalt wiiakse kogu elus ja tegewuses joon läbi, et eestlased märksa alamat tõugu olewused on.

Eesti wäikekodanluse wõitluskilp saksluse wastu on üheõiguslus, ühewäärtuslus. See põhjusemõte, mis esialgu kahwatuna üles kerkib, tihti kärbituna esineb, saab aja jooksul küpsemaks, järjekindlamaks.

Eesti rahwusluse wõitluslipule kirjutatud üheõigusluse põhjusemõtte wastu saawad Balti sakslased „kultuurilise wäärtuse“: nende kõrgem kultuur õigustawat neid Balti kooris esimest wiulit mängima. Wõitluses saksluse eesõigustega on Eesti rahwuslusel esimeseks ülesandeks tõestada just enese eluõigust kõigil aladel. Et wanade seisukohtade kaitsjad tähtsamaks wõitluskilbiks „kultuurilist üleolekut“ tarwitawad, siis on ka loomulik, et rahwusliku wõitluse alal „Eesti ringkonnad“ oma terawamad piigotsad just selle „wäärtuse“ wastu sihiwad. Eesti ajakirjandus paljastab selle kahtlase „wäärtuse“ üsna tagajärjekalt; õieti ei jäeta siin kiwi kiwi pääle. „Kultuurilise wäärtuse“ kepp, mille Balti sakslus oma õigustatud seis-

korra kaitseks wälja toonud, murtakse Eesti ajakirjanduse poolt puruks.

Sakslased ei tagane aga sammugi. Nende kantsid seisawad endiselt puutumata. Eestlaste wastu on käimas intriigid endises ulatuses ja endise terawusega. Sakslaste õhutusel ja õnnistusel jääb 1901. a. Eesti karskusseltside kongressi luba tulemata. Samuti teewad sakslased katset Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitust nurja ajada. Igale vähemalegi Eesti kodanlise seltskonna organiseerimiskatsele püütakse suuri ja wäikesi kiwe teele ette ajada. Saksluse enese nisu aga lobbab ja õitseb. Wene kroonu on wastutulelik ja toetaw nii wäikestes kui suurtes asjus ja ettewõtetes. Wiinamüügi õiguse kaotamise eest saawad Balti parunid 10 miljonit kulda. Nende eesõigused kõigil aladel püsiwad kärpimata. Nende seisukohad on endiselt walitsewad ja juhtiwad.

1905. aasta tõi kõige lootusrikkamad wäljawaated Eesti rahwuslusele saada seisukorra peremeheks, wõita Balti saksluse tagurluse kantsid. Kuid juba aasta lõpul läksid karistussalgad üle maa. Lootuste pind löi wirwendama. Rahutuste ajal põgenenud „aadel“ tuli karistusalkade saatel jälle „koju“, joobudes ja kriisates kättemaksu uimas.

„Umbrohi“ kõigi juurtega wälja! — sai Saksa taguruse päewahüüdsõnaks. — „Wõtke jõud kokku, waadake terawa silmaga eneste ümber, kiskuge kindla käega umbrohi wälja, külwake jälle hääd seemet mullapinda, mida meie esiisad werega on wäetanud!“ — kirjutas „Düna-Zeitung“ oma leerile 1905. aasta lõpul. Selle „umbrohu“ hulka arwati ka Eesti rahwuslaste koguni „seaduslikud“ enesemääramise püüded, ka kõik Eesti kodanlised ajalehed pääle „Ristirahwa Pühapäewalehe“ ja „Walguse“. Wähe oli lihtsatele meestele peksa anda, neid maha lasta ja üles puua. Tarwis oli aastate jooksul kogunud sappi ka ülespoole rühkiwa Eesti kodanluse ja tema juhtide pääle wälja walada. Seda polnud raske teha. Karistussalkade eesotsas seisid ju Balti aadeli wõsud. Ja nende „waimline juhatus“ polnud laisk „materjaalide“ muretsemisel ja karistuse

wajaduse põhjendamisel. Saksa wanameelsed ajalehed töid iga päew „kahtlaste“ nimekirju ja uusi põhjendusi Eesti ja Läti lehtede kinnipanemiseks. Kõige lamedam ja odawamat sorti denuntsiatsioon tõsteti patrioodiliseks kohuseks, nagu A. Jürgenstein sel puhul õieti tähendab.

Tagasikiskumine Balti saksluse laagris lokkas kogu rinnal. Wanameelsemad lehed tulewad jällegi patronaadiõiguse kaitsmisega. Järeleandmised maaomawalitsuse asjus, milleks aja rahutuste mõjul ettewalmistused käimas olid, jäetakse kõrwale. Jälle ärkawad unistused Baltimaad Saksa talupojaga koloniseerida jne. Et palju mitte kaotada üleüldise reaktsiooni lainetes, andsid ka mõõdukamad Saksa ringkonnad oma wabameelsematele programmi nõuetele uue „sisu“. Balti konstitutsioonilise erakonna eeskawasse oli rahwuslik üheõiguslus üles wõetud. Kuid nüüd seletati seda nii, et „üheõiguslus on üheõigusliste wäärtuste üheõigusliseks tunnistamine ja mitmesugustele wäärtustele mitmesuguste õiguste andmine“ (G. v. Rathlef, Nordlivl. Zeit.). Üheõiguslus Balti rahwaste keskel pidi tähendama suuremaid eesõigusi sakslastele nende „kõrgema kultuuri“ tõttu.

Sel äärmiselt lootuswaesel tagaseinal saawad „Eesti ringkondade“ perspektiivid tumedaks ja ähmaseks. Kuid tõuswal jõul ei kao usk endasse. Balti sakslus on enese ja kõigi Eesti seltskonna kihtide wahel sillad wiimseni õhku lasknud. Tema taltsutamata kire poliitika tegi wõimatuks ka kõige wanameelsemale ollusele Eestis ühesmineku wõimuherradega. Saksad katsuwad siiski endile pinda luua eestlaste hulgas, kuid kõik katsed jääwad tagajärjetuks. Nendemõtteline ajaleht ei leia kõigi kunstlikkude järeleupituste päale vaatamata lugejaid ja tema eluiga on lühikene.

Wõitlus kestab edasi endise ägedusega ja wahelduwate kaotuste ning wõitudega. Mõlemapoolsed argumendid on suurel määral endised. Ainult sakslusel on uus trump juure tulnud. Tema on ju nüüd ainus korra tugi Baltimaal. Ka Eesti kodanline ajakirjandus heidetakse „ässitajate“ leeri. Et „kolmat jõudu“ enese kasuks wõitlusse tõmmata, oli Balti tagurlusel juba wana wõte, Eesti ajalehti ja

rahwamehi ässitamises walitsewa riigiwõimu wastu süüdistada. 1905. a. rahutuste tõusul aga, kui Saksa feodaalherrasid ja kogu kodanlust ühine waenlane ähwardas, kadusid ka süüdistawad noodid pea täielikult. Kui walitsew riigiwõim tagurlusele enam endist kaitset ja tuge ei suutnud pakkuda, sai ka sakslaste pale „Eesti kaaskodanikkude“ wastu märksa lahkemaks. Wõis ju Eesti kodanlus Saksa kodanlusele ainsaks liitlaseks olla wõitluses „käre-meelsuse“ wastu. Kuid Eesti-Saksa armastusromaan ei ulatanud siiski kaugemale silmitagemisest. Poliitilised abielud on ikka wäga mõistuslikud. Eesti kodanlusel oli juba küllalt kogemusi sakslase armuawalduste kohta ja liig wastolulised olid Eesti rahwusluse huwid Saksa walitsejate omadega, kes omalt poolt pea mingit tõsist wastutulekut ei awaldanud, eestlaste nõuetele ärewa aasta lõpul ainult wäikese poliitilise näokattepidu korraldasid.

Kui Hannibal 1905. a. lõpul linna wärawasse ilmus, muutus Saksa awaliku arwamise meel ka otsekohe. Kasaka nuut ja wintowka said „kultuurilise aadeli“ juhatusel „käremeelsusega“ warsti toime. Järg tuli Eesti kodanluse kätte. Wõitlus sellega oli märksa raskem. Oli ju tema ikka „seaduslikkuse“ piirides tegew olnud. Ja sellepärast oli ka siin Saksa tagurlusele esimene ülesanne ära näidata, et ka Eesti kodanlus „ässitajate“ laagrist pärit on. — Mis weel kõige pahem oli Saksa tagurlusele, Eesti rahwuslastel oli wõimalik edaspidigi wõitlust tema wastu „seaduslikult“ jatkata. Ja Saksa ajakirjandus pingutab karistusalkade päralejõudmisel oma jõudu, et selgeks teha, kuidas rahutuste tekitamisel suur osa „süüdi“ ka Eesti kodanliste tegelaste ja ajalehtede arwele tulla kirjutada. „Nordlivl. Zeit.“ püüab näidata, et „Postimees“ ühes „Uudistega“ rahuliku Eesti rahwa keskel meelesegadust püüdnud sünnitada, temast „rewolutsioonilisi salku wälja tampida“. Eesti ajakirjandus wastab selle pääle õigusega, et just saksluse eesõigused ja rahwa elunõuete mahasurumine Baltimaal kõige suuremad rahutuste põhjused olnud.

Saksa tagurlus aga tahab Balti elu ühiskondlikka paiseid „tule ja mõõgaga“ arstida. Wanameelne ajakirjandus

õhutab: „weidi rohkem sõjawäge, natukene rohkem ühtlast järjekindlust walitsuswõimu poolt... ja asi oleks korras“ („Düna-Zeit.“, 1 — 1906). Ja pool aastat hiljem, pääle esimese riigiwolikogu kojusaatmist, kirjutab sama leht, leides, et „rahustus“ Baltimaal liig pehme olnud. „Mehine töö“, mis Orlowi ja Besobrasowi wäesalgad teinud, waibunud „enne, kui rahustamine lõpetatud oli“. Ja samal ajal nõuab „Balt. Tageszeit.“, et „poolelijäänud töö“ nüüd sakslased ise omal käel ette wõtaksid, leides, et „see asi ei ole nüüd, kus lugu nii kaugel on, nagu meil, mitte enam esimesel joonel walitsuse, keda juba küllalt on appi kutsutud, waid meie oma koduste ülemuste asi. Nende ülesanne on siin aidata ja nimelt on see nende esimene ja pääülesanne“. — Saksa ajakirjanduse ässituse kõrwal on Balti aadel ka tegelikult aitamas ja juhtimas karistussalku. Nad lasewad end austada ka „aupolitseiniku“ kutsega jne.

Reaktsioon oma tugewate kapjadega käib hoolimata üle maa. Ja kesk seda kõige ägedama tagasikiskumise õhkkonda lõpewad Tartu linnawalimised weebruarikuul 1906 Eesti uuendusmeelse erakonna kaotusega. See toob Saksa wõidujoowastusse ämbriga lisa. Isegi kiriku kantslisse leiab see teed. Tartu Saksa Jaani kirikus loeb õpetaja Wittrock tänupalwes: „Issand Jumal, meie täname Sind, et Sa meie linnale õiged asemikud oled annud.“

See kaotus aga ei suiguta Eesti kodanlust pettumuse tegewusetusse. Ja warsti wõib tema jälle wõidupüha pidutseda. Esimesse riigiwolikogusse ei pääse ühtki saksluse esitajat Liiwimaalt. See tõsine saksluse kaotus sunnib osa Saksa poliitikamehi põhjalikumalt seisukorra üle järele mõtlema. Saksa poliitilise lendkirja „Am Scheideweg“ autor oli arwanud, et lätlased ja eestlased muidu enam edasielamise õigust tagasi ei saa, kui nad, kõiis kaelas, sakste ette põlwili ei heida ja armu ei palu. Nüüd aga kõneldakse juba mõnel pool saksluse ringkondades et sakslus Baltimaal ainult eestlaste ja lätlaste majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise iseseiswusetuse najal elada saawat. Kuigi see äratunne Saksa ringkondades üleüldiseks

ei saa, tehakse sellest siiski, vähemalt instruktiivselt, tähtsad põhjusemõttelised järeldused: Balti saksluse rahvuslik baas pidi laiendatud saama; abinõuks selle tarwis pidid olema kadakasaksa „järelekasvatamine“ ja Balti-Saksa talupojaseisuse loomine. Iseäranis tähtsaks peetakse viimast abinõu.

Balti-Saksa ajakirjandus kahetseb, et sakslased oma „väikese mehe“ hooletusse jätnud. Leitakse, et weel on viimane tund päästa, mis võimalik. Algab äge kihutustöö Baltimaa koloniseerimiseks Saksa maatöolistega. Mõisnikud algawad kohe „suguwendade“ sissewedu Wolga mailt. Kuid elu kriipsutab üsna ruttu need rahwusromantilised unistused läbi. Ja juba 1907. a. sõidawad esimesed „kolonistid“ pettunult kodukohta tagasi.

„Punaste aastate“ rahutused raugewad. Saksa tagurlus Wene bürokraatia kaasabil on hoole ja agarusega ühiskondlikku „umbrohtu“ kitkumas. Alganud reaktsiooni-öö kestab aastaid — kunni uue Wene rewolutsioonini. Selles aja õudses õhkkonnas, mis ei paku wäljawaateid peatseks poliitiliseks wabanemiseks, läheb Eesti rahwuslus kogu energiaga tööle „sirbi ja saha“ taha, mis saab ajajärgu hüüdsõnaks. Mitte „poliitikast“ ei loodeta enam pääsmist, waid rahwa kultuurilisest ja hariduslikust jõust. Ainult adra wagusid mööda minnes jõudwat Eesti rahwas kõrge- maile kultuursihtidele nii wiljakalt edasi, et selle „warju ka suurrahwaste sõjawaelise wõimu helk kustub“.

Esimeste „punaste aastate“ ja 1917. a. rewolutsiooni wahel sünniwad Eesti ühiskonnas suured muutused. See on Eesti talupoja ja linnakodanluse hoogus tõusuaeg. Hoolega kasutades ilmaturu wadjadusi, iseäranis loomakaswatamisele üle minnes, sammub Eesti talupoeg jõudsaate sammudega oma majandusliku seisukorra kindlustamise sihis edasi, suurt toetust ja hoogu saades kiirelt arenewast ühistegewusest. Sõda omalt poolt on hiljem siin tähtsaks kaasaitajaks. Linnades on hoogsalt esile tõusmas Eesti väikekodanlane.

Eesti rahwuslust toetawate ühiskonna-kihtide majandusliku tugenemisega kaswawad ka tema poliitilised preten-

sioonid, tema püüded osa saada ka poliitilisest võimust, mille tüüril senni Saksa ollus. 1914. a. puhkew ilmasõda, suurendades küll Eesti rahwusluse lootusi, suigutab siiski oma erakordiste oludega tema nõudmiste esitamist. Saks-luse poliitilised wäljawaated lähewad esialgu küll ähmasteks, kuid oma eesõiguste ja wõimu juures püsib ta edasi. Tema järeleandmatus on kõikumata. Endiselt panewad mõisnikud kõik rattad käima, et „usklikule kogudusele“ meelewastast õpetajat pääle sundida. Nii tehakse 1915. a. Tartu-Maarjas, Haljalas ja Karusel. Samal ajal naelutawad kinni kümned faktid Saksa ringkondade waenulikkust Eesti keele wastu ja nende „üleolewuse“ tunnet maa pärisrah-wast. Kõige selle pääle waatamata aga tõusis siiski üsna reaalselt Balti aadeli ja Eesti kodanluse leppimise küsimus päewakorrale.

Kuigi Eesti ringkondades ilmasõja lahtipuhkemisel esialgu suured lootused kerkisid poliitiliste ja ühiskond-likkude uuenduste pääle Balti elus Wene walitsuse poolt, näitasid aga peatsed kogemused, et walitsuse rühumis-poliitika muurahwaste wastu edasi kestab. Poola manifest jäi paljaks lubaduseks, ärawõetud Galiitsias aeti poliitikat, mille kohta riigiwolikogus tunnistati, et see häbiplekki Wenemaale tähendawat, Baltimaal ei muutunud olud karwa-wäärтки lahendamaks. Wene walitsuse poolt ei olnud muu-rahwastel nähtawasti midagi paremat oodata. See kõik omalt poolt andis tuntawat hoogu Eesti kodanlistele ringi-dile kinni haarata Eesti-Saksa „leppimismõttest“, mille Tallinnas rüütelkonna silmapaistwam tegelane Wetter v. Rosenthal awalikult üles tõstis. Tõotati wälja elnõu, mille järele mõisnikkude maapäew selles mõttes pidi muude-tama, et temast ka talupoegade saadikud mõisnikkudega ühesuuruses arwus oleksid saanud osa wõtta. See samm, mis oli mõisnikuseisuse poolt tingitud tema püüdest, ära hoida radikaalsema omawalitsuse reformi tulewikus, oli ise-loomuliseks katseks wõimu Balti aadeli ja Eesti kodanluse wahel jagada. Kuid enne kui see teoks sai, tuli rewo-lutsioon, mis seisukorra hoopis teiseks muutis.

See oli otsustaw hoop Balti feodaalkorrale, Saksa aadeli ja kodanluse eesõigustatud seisukohtadele. Kõige päält tõrjus rewolutsioon need mõlemad kihid maaomawalitsusest kõrwale, neile ainult linnawolikogudes üsna tähtsuseta kohta jättes. Ja tulewiku perspektiivis oli aadelil ka majanduslikkude eesõiguste langemine, eestkätt suur-maaomanduse likwideerimine.

Balti saksluse abiotsiwad silmad olid kogu sõja kestes üle wäerinna sihitud. Nüüd, kus kõik eesõigused käest minemas, muutusid need pilgud põnewamaks. Kuid seisukord oli weel sedawõrd kõikuw ja selgusetu, et Balti aadel oma Saksa okkupatsiooni ootamist weel awalikult ei julenud esile tuua. Ja alles pääle Riia langemist, Kornilowi putshi ajal, wõtab aadel järsku julgust. Eestimaa rüütelkonna komitee awaldab oma koosolekul 23. aug. protesti selle wastu, et Eestimaa ajutise omawalitsuse seaduses wähemuse, nimelt suurpõllumeeste, õigused kindlustamata olla jäänud. Weel sama aasta märtsikuul Eestimaa omawalitsuse seaduse wäljatöötamisel ei leidnud rüütelkonna esitajad protesteerimiseks mingit põhjust. Augustikuul aga, Saksa okkupatsiooni lähenemisel, kraabiwad nad Harku 1710. a. allaandmise lepingu üles, mille põhimääruste wastu Eestimaa omawalitsuse seadus olla läbi wiidud.

Enamluse päewil 1917. a. lõpul hakkab Saksa aadeli king iseäranis pigistama: mõisad wõetakse käest, tulewiku perspektiivid kõige tumedamad. Sakslased saadawad kiires korras saatkondi läbi wäerinna, teewad kõige ägedamat kihutustööd, et Saksa okkupatsiooni kiirendada. Ja nagu weeks nende weskile on enamlise Eesti töörahwa nõukogu täidesaatwa komitee korraldus 27./28. jaan. ööl, millega Balti aadel „linnupriiks“, wäljaspool seadust seiswaks, kuulutatakse. See annab hoogu ja kõlblist õigustust Saksa sõjakukkedele. Ja paar nädalat hiljem weerewad okkupatsiooni wäed juba üle maa.

Jälle tulid tagasi 1906. a. kewadtalwe päewad, kus Wene madrustest ja kasakatest korraldatud karistussalgad Balti aadeli wõsukeste agaral juhatusel ja kaastegewusel linnast linna ja külast külla liikusid, surnukehasid ja

pekstud inimesi maha jättes. 1918. a. karistussalgad on kokku seatud teistest inimestest, kuid nende eesotsas on jällegi „Balti kultuurikandjad“, kes nüüd weel werisemalt maa läbi ratsutawad. Küll pekstakse vähem, kuid maha lastakse ja üles puuakse selle eest rohkem.

Pilt, mis edasi järgneb, on wäga sarnane kõigi teiste tagasikiskumise - aegade meie maa elus. Balti aadel on iga walitsewat wõimu hääde tagajärgedega oma huwides kasutada osanud. Kuid ükski wõim ei ole temale nii lähedal seisnud, kui okkupatsiooniwõim, mis, oma ise-loomu poolest äärmiselt jäme ja tagurline, kogu aja Balti parunite teenistuses on. Hiljem on Balti saksluse üksikud esitajad oma okkupatsiooniaegse tegewuse wabanduseks seletanud: kohaliku rahwa rõhumine olnud korraldatud just sõjawõimude tahtmisel, kohalik sakslus olnud selle wastu. Kuid ei ole ühtki tegu teada, mis seda wäidet kinnitaks. Küll on aga endised okkupatsiooniaegsed sõjawõimud tunnistanud, et neil tihti olla tulnud just kohalikku Saksa aadelit tema liig agarates rahwa rõhumise püüetes taltsutada.

Balti parunid polnud sõja- ja rewolutsioonija keerus midagi unustanud ega midagi juure õppinud. Nad tulewad tagasi wõimu juure oma endiste ihadega ja endiste wõtetega. Ainult toore jõu ja wägiwallaga maksmapandud ja edasiarendatud politseikord pani Eesti ühiskonna nii rasketesse tingimistesse, mida ta enam mitu aastakümnet polnud tunnud. See oli poolorjusaegne kord, kus walitsemas surwe kõigil aladel. Selles oli seda raskem hingata, et läinud rewolutsiooniaeg wabaduste wäärtusi ja mõnused nii laialt oli tundma õpetanud. Eesti kodanlusel oli siiski lootusi wõimu jagamisel osa saada. Märjukirjas, mille Tartu „seltskonnategelased“ märtsikuul Baieri prints Leopoldile Tartus ära andsid, seisab must walgel: „Eesti seltskond loodab, et okkupatsiooniwõimud täielise usaldusega Eesti juhtiwate ringkondade poole pööraksid nende ülesannete rutuliseks teostamiseks, mis Saksa politsei-wõimude pääle on pandud rahulepingu põhjal Wenemaaga, ja et nad selleks otstarbeks alalise ühendusse (kontakti)

elanikkude juhtivate kihtidega astuksid ja nimelt Eesti poliitiliste parteide juhtidega.“

Ja samal ajal otsib parempoolne kodanlus võimalusi ja aluseid, kuidas okkupatsioonivõimudega ühes töötada. 12. mail peetakse Tartus Eesti Maarahva Liidu kongress ära, kus vastuõetud otsuses öeldud: „Eesti Maarahva Liidu ülemaaline kongress tunnistab, et liidu liikmed Saksa sõjawäelise juhatuse all kodumaa walitsusasutustes järgmistel tingimistel kaasa töötada võiwad: Kaastöötamine peab sõjawäewalitsuse ja rahwa wastastikuse usalduse alusele rajatud olema, mille eeltingimiseks mõlemapoolsete kasude kaitsmise kokkukõllasse seadmine on.“

Prints Leopoldile antud märgukirjas ja Eesti Maarahwa Liidu kongressi otsustes Eesti kodanluse poolt awaldatud walmisolek, kui tingimised wähegi soodsad, okkupatsioonivõimudega ühes töötada, pörkas aga vastu sõjawõimude ja aadeli järeleandmatuse kaljut. Kumbki neist hoidub Eesti kodanlusega kui organiseeritud koguga ühendusse astumast. Kindral Seckendorff ei wõta weebruaris Eesti päästekomiteed jutule. Ja kui Eesti Ajutise Walitsuse pääminister K. Pats hiljem katset teeb Eesti Maarahwa Liidu keskkomitee liikmena okkupatsiooni kindrali jutule pääseda, ei lähe see tal jällegi korda.

12. märtsil saadetakse kõigi Eesti Ajutise Walitsuse liigete allkirjadega märgukiri kohaliku kohtukorralduse kohta Baltimaal asuwate Saksa wägede ülemjuhatajale, ära-kiri sellest antakse Saksa Põhjakorpuse komandöörile kindral Seckendorffile. Wiimane saadab aga juba samal päewal iseloomulise wastuse K. Pätsi nimele, milles öeldud:

1. „Nagu Teile juba teatatud, ei ole ühtki, seega ka Ajutist Eesti Walitsust olemas. Walitsuswõimu maal ei ole allakirjutanud isikutele mitte usaldatud. Üksikute poliitiliste erakondade otsustel ei ole mingit tähtsust. Keelan seega igasuguse „Eesti Ajutise Walitsuse“ nimetuse tarwitamise.

2. „Pääle selle keelan iga otsekoheste kirjawahetuse Wägede Ülemjuhatajaga. Iga ettepanek üksikute isikute

poolt tuleb tulewikus ainult Põhjakorpuse kindralkomandole Tallinnas — Toompea — saata.“

Kuigi suur osa Eesti kodanlust „kontakti“ soowis okkupatsiooniwõimudega ja „Saksa sõjawaelise juhatuse all kodumaa walitsusasutustes“ walmis oli „kaasa töötama“, ei leia aga sakslaste kaugemaleulatawad riigipoliitilised ettewõtted ja Balti hertsogriigi loomise katsed kusagilt, ka kõige tagurlisema kodanluse kihi poolt, poolehoidmist. Kujukam awalduis selle kohta on Eesti wallawanemate protest Riias. Waatamata selle pääle, et nimetatud esitajad Riia maakogule olid walitud pääasjalikult tsaariaegiste wallawanemate poolt, seega olles meie kõige tagurlisema ühiskonna-kihi — taluperemeeste — teiseastmelised esitajad, kelle poolt sakslased kõige rohkem oma püüetele poolehoidmist wõisid loota, keeldusid aga nemadki oma kiwi Balti hertsogriigi hoonesse panemast.

Kõik „kontakti loomise“ ja „kaasatöötamise“ lootused okkupatsiooniwõimudega ja Balti sakslusega, mis alguses argade idudena siit ja säält „Eesti ringkondade“ kõhklewas osas pääd tõstsid, langesid aga pea lõpulikult, kui selgus, et uus wõim milleski walmis pole järele andma. Hoolimata käega korraldati kõjkide alade walitsemine nii, kuidas seda enesele kasulikuks ja wajaliseks peeti, ilma et kõige vähematki kohalikkude elanikkude laiemate hulka tahtmisest oleks hoolitud. Samuti laiendati surwet ka kodanliste tegelaste pääle; neid hakati wangistama suwe keskpaigas pea sama agarusega, nagu seda algusest saadik tehti töolisteklasi liigetega. Eesti haritlus tõrjuti kõigilt aladelt igasuguste abinõudega eemale. Sarnases õhkkonnas hoidus Eesti seltskonna rahwuslikult iseteadwam osa ka säält eemale, kuhu tal juurepääs tegelikult weel wõimatuks polnud saanud. Eesti üliõpilaskond omas rõhuwas enamuses (wälja arwatud korp. „Estica“ ja üksikud „metsikud“) otsustab Tartu Saksa ülikoolist eemale jääda ja kuulutab boikoti alla kõik okkupatsiooniwõimude poolt awatud kõrgemasse kooli astunud Eesti soost üliõpilased. — Taluperemehed, ka need, kes talwel Saksa wägesid kui päästjaid terwitasid, on aga suwe lõpuks pääasjalikult rööwrekwi-

sitsioonide tagajärjel täielikus opositsioonis okkupatsiooni-
wõimudega. Nii ei olnud lõpuks enam ühtki kindlamat ja
tüsedamat Eesti seltskonna kihti, kes Balti hertsogriigi
loojaid oleks toetanud. Nende wõim wõis seista ainult
wõõra tagurlise sõjalise jõu pääl. Ühes wiimase kokku-
langemisega pidi warisema ka Balti hertsogriik, mis ka on
sündinud. Kui aga lugu ümberpöörduks oleks olnud, Saksa
tagurline imperialistlik wõim püsima oleks jäänud, oleksid
seega ka Balti aadeli kawatsused teoks saanud. Missugused
aga need kawatsused olid, need on meile osalt juba eel-
mistest päätükkidest tuttawad. Osalt peame neid ka siin
waatlema, et üleüldist pilti saada, missugusena taheti meie
maa tulewikku näha Balti hertsogriigi wõidu korral.

Baltimaade suurejoonelised saksastamiseplaanid tek-
kisid kõiksakslaste päädes juba ammu — ammu enne
okkupatsiooni. Iseäralist hoogu said nad pääle 1905. a.
rahutusi, kus Balti sakslus ära nägi, et ta warsti, wõib
olla juba lähemas tulewikus, ilma pinnata jääb, kui ta
endale „wäikest meest“, püsiwamat Saksa wäikekoodanlist
kihti, talupoega ei soeta. Algasid suure hooga Baltimaade
koloniseerimise katsed Saksa põllutöölistega, mis aga warsti
täiesti nurja läksid. Kõik see aga ei heidutanud kõik-
sakslisi ringe. Ja nende ärew fantaasia loob plaani plaani
järele Baltimaade saksastamise kohta. Kõige lihtsamalt ja
kõiksakslisele pääle kõige iseloomulisemalt on see küsimus
käsitatud küll wist 1911. a. ilmunud Tannenbergi raamatu-
keses „Suur-Saksamaa“.

Seletades kõige päält, et kolme Balti kubermangu
2.386.918 elanikust 15 protsenti sakslased olla (tõsiasja-
likult oli see protsent enam kui pool wähem), s. o. umbes
355.000 inimest, arwab aga autor, et kui maa Saksa riigi
walitsuse alla läheb, siis ka „wist paljudele jõukamatele
lätlastele ja eestlastele meele tulla, et nende soontes weidi
Saksa werd woolab, nii et eestlasi ja lätlasi umbes kaks
miljonit järele jääb“.

Koloniseerimisega tulla sakslaste arw 3 miljoni pääle
suurendada, nii et neile ainult 2 miljonit maa pärisrahwast
wastu seisaks. Lätlaste ja eestlaste saksastamise pidawat

riik tõsiselt käsile võtma. See ei olla raske läbi viia. Sisemised tingimised selleks olla kõige paremad: „Maa on sakslaste käes. Suurmaaomandus walitseb wäikemaomanduse üle. Rahwas on luteriusuline. Need kolm asjaolu teewad töö kergeks. Selle juure tuleb weel see, et Eesti ja Läti rahwal keskklassi olemas ei ole ja et kultuur üleni Saksa kultuur on.“ — Nii harutab autor, kirjeldades lähemalt neid abinõusid, mis eestlaste ja lätlaste saksastamiseks waja tarwitusele wõtta:

„Kõrgematesse koolidesse ja kahte ülikooli wõetakse ainult Saksa wanemate lapsi; lätlaste ja eestlaste lapsi wõetakse ainult sel korral wastu, kui nende wanemad Saksa nime wõtawad ja teatawad, et nemad tõsiselt tahawad sakslased olla . . .

„Kolme aasta jooksul seatakse kõigis kolmes kubermangus sunduslik kooliõpetus sisse. Õpetust antakse Saksa keeles. Mis lätlastesse ja eestlastesse puutub, siis on õpetuse otstarwe Saksa keelt laiali laotada. Ainult neil lastel, kes on 8 aastat koolis käinud ja tunnistuse saanud, et nad Saksa keelt täiesti tunnewad, on õigus wanemate maaomandust pärida.

„Läti ja Eesti keeles ei tohi ükski ajaleht ilmuda, sest et see üleliigne oleks; sama wähe tohib Läti ja Eesti ajakirju ja raamatuid wäljastpoolt sisse wedada. Post ei tohi neid wastu wõtta.

„Kümne esimese aasta jooksul peetakse eestlaste ja lätlaste jaoks jumalateenistust nende keeles, siis aga hakatakse sedamööda, kuidas saksastamine edeneb, jumalateenistust wõõral keelel wähehaawal ära kaotama. Kolmekümne aasta pärast peetakse ainult üks kord nelja nädala tagant jumalateenistust Läti ja Eesti keeles wanematele inimestele.

„Walitsusewõimud tarwitawad ainult Saksa keelt, mitte üksnes kõrgemad wõimud, waid ka kohalikud wõimud linnades ja külades. Tõlgi abi wõib ainult maksu eest tarwitada; maks läheb Saksa koloniseerimise kassasse. Maksu kõrgus määratakse tõlgi abi tarwitaja jõukuse järele.

„Kolme aasta jooksul antakse kõigile linnadele, küladele, üksikutele taludele, meredele, lahtedele, väinadele, saartele, jõgedele, ojadele jne. jne. saksakeelsed nimed.“

Kui saksastamine enam-wähem kindlale alusele pandud, tulla Baltimaa Preisi kuningriigiga ühendada. Lõpuks kõneleb Tannenberg neist teedest, kuidas eestlastelt ja lätlastelt nende liikumata warandust üles osta, et neilt igasuguse majandusliku olemise alus wõtta.

Kuigi meile Tannenbergi pea fantastilised ettekujutused Baltimaade pärisrahwaste saksastamisest lihtsa jaburdamisena tunduwad, ei puudunud neil siiski kõiksaksa juhtiwates ringkondades mõjuwaid sõpru. Ja kui Saksa okkupatsioon tõsiasiaks sai, tõusid wahepeäl jahtunud koloniseerimise ja saksastamise unistused mõjuwalt jälle esilawale. Kuigi okkupatsiooni olupoliitikud neid üksikasjus Tannenbergi jaburduste piiridesse ei saanud panna, olid nad üleüldiselt siiski tema kõiksaksa märgi all.

Baltimaade okkupatsioon kogu oma surwega ja kõigi kaaskäiwate nähtustega polnud juhuslik sünnitus, waid kõiksaksa imperialismi kawakindlate püüete saawutus. Tema ülesandeks pidi olema tee tasandamine Saksa imperialismile Põhja-Ida Euroopasse. Tema pidi Wenemaa Euroopa akna Saksa kapitali walitsemise alla andma ja sellele üheks toeks olema wõistluses liitriikide, eestkätt Inglise imperialismiga. Kõik Saksa imperialismi ideoloogid on selle kohta ühel arwamisel. Samuti ei lähe nad üks-teisest lahku iseseiswate Eesti ja Läti wabariikide hindamises. Põhjendatult näewad nad neis liitriikide mõjualuseid wõime, mis Suur-Saksamaa huwides wastuwõtmata. Ainus riiklik kord, mis kõiksaksa püüdeid Baltimaal kindlustada wõis, oli Balti hertsogriik, kus wõim Saksa ja tagurlise olluse käes.

Riigisaksa imperialismi ja kohaliku Balti saksluse huwid langesid siin täiesti ühte. Ühisel jõupingutusel loodeti oma ühistele eesmärkidele jõuda. Kahju aga oli mõlemil, et loodawas riigis Saksa kodanlised alamkihid pea täiesti puudusid. Nende wajadusest tagurlise riigiwõimu tugevena oli juba ammu aru saadud. Okkupatsiooni tõsi-

asjaks saamisel pandi mõlemalt poolt hoogsalt kõik rattad käima, et Baltimaile Saksa väikekoodanlist ollust soetada.

Kõige päält pidi siin Saksa talupoeg enesele koha leidma. Baltimaade koloniseerimiseks asutati Saksamaal suuri kapitale ja tehti selleks ägedat kihutustööd. See sai iseäranis suurt hoogu 1918. a. suvel. Selleks tegid otsusi iga sorti „isamaalised“ kongressid. Seda toetasid aineliselt Saksa maapäewad ja mitmesugused eraettevõtted. Selleks hakati ka kohal sõjawõimude poolt tarwilikka ettevalmistusi tegema. Waremini Saksa okkupatsioonivõimude kätte langenud Baltimaa osades, Kuramaal, hakati seda juba otsekohe teostama.

Kuramaa rüütelkonna sellekohasele otsusele põhjenedes anti Saksa vägede ülemjuhatause poolt 1918. a. 17. juunil korraldus maaküsimuse kohta Saksa ida militäärwalitsuskondade maades, mis suurejooneliselt Kuramaa koloniseerimisele Saksa asunikudena teed pidi rajama. Selle korralduse järele pidi iga rüütleimõisa omanik, kelle maa kogupind 1000 wakamaani (360 hektaari) tõuseb, $\frac{1}{3}$ sellest Kuramaa koloniseerimise seltsile „Kurland“ sõjajaelsete hindadega müüma, mis siis edasi Saksa asunikudena kätte pidi minema.

Baltimaade põhjapoolsemates osades, Liiwi- ja Eestimaal, ei jõutud koloniseerimise teostamisega kuigi kaugele. Kuid ettevalmistused olid siingi käimas. Maa müümine seati võimude kontrolli alla. Selle ülesandeks pidi olema, et maa mitte „waenuliste olluste“ kätte ei läheks ja koloniseerimise alt ei pääseks. Iseloomulikult walgustab maaoperatsioonide kontrollimist Harju maakonnapääliku Hindenburgi kiri 18. sept. 1918. a. (nr. 507) Eestimaa prowintsiwalitsusele, kus seletatakse, mispärast ta Rapla alewis ei ole 20-tüünlise maatüki müümiseks luba annud.

Maakonnapäälük Hindenburg kirjutab, et käesolewal juhtumisel olla jutt suuremast alewis olevast maatükist, mis iseäranis hästi Saksa käsitöölise asutamiseks kõlbawat, kuna nende järele suurt puudust tuntawat. Kui nüüd müüki lubada, siis wõida maa ära jaotatud ja müüdüd saada wõõrale ollusele ja mitte koloniseerimise alla tulla. „Et koloniseerimist Eestimaal läbi wiia,“ kirjutab Hindenburg

burg, „ja et maaesitus oma lubadust — maad selleks walmis panna — täita wõiks, näib tarwilik olewat ka seda maatükki nimetatud koloniseerimise sihtideks waba hoida ja mitte lubada, et ta teistesse kättesse üle läheks.“ — Edasi seletab päalik, et talle suur hulk maamüügi-loa palweid tulnud, kuid ta ei pidawat wõimalikuks neid rahuldada, silmas pidades koloniseerimise huwisid.

Eestimaa prowintsi päalik leidis, et Hindenburgi seletused õiged on, kuid arwas tarwiliku olewat, et Baltimaade sõjawäeline walitsus ennast sellega ühemõtteliseks tunnistaks ja kõigile maakonnapäalikutele juhatus annaks nende põhjasmõtete järele talitada. Wiimase poolt seletatakse siis ka 16. oktoobril, et tema Harju maakonnapäaliku põhjasmõtetega nõus olla.

Baltimaade koloniseerimisega taheti majanduslikult kohalikkudel rahwustel jalad alt ära lüüa. Surwepoliitika teistel aladel taotles sama sihti. Sakslus pidi walitsewaks saama nii majanduslikult kui poliitiliselt ja kultuuriliselt. See wõis wõimalik olla ainult purutagurlises Balti hertsogriigis. Ja see wõis sündida ainult sama reaktsionäärse riigisaksa sõjalise jõu toetusel. Suures usus Saksa sõjariistade jõu wõitmatusse wõeti oma eesmärkide saawutamiseks kõige hoolimatamad, kõige kalgimad abinõud tarwitusele.

Okkupatsiooni langemine tõmbas aga järsu kriipsu Balti sakslaste unistustest läbi. Nad seisid täiesti lõhkilöödud küna ees. Ühtki Eesti ühiskonna-kihti polnud nad tahtnud enesega siduda, ka kodanluse tagurlist osa, kes ometi „kaasatõötamise“ wõimalusi oli otsimas. Saksa rewolutsioon heitis Balti feodaalherrad lõpulikult minewiku kolikambrisse.

S I S U

Eessõna 5 / Eestimaa okkupeerimine 7 /
Politseiwõimu korraldamas 31 / Surwe all 43 /
Saksa koolipoliitika 57 / Saksa okkupat-
sioon ja Eesti töörahwas 73 / Maad majan-
duslikult ekspluateerimas 87 / Balti hertsog-
riiki loomas 101 / Okkupatsiooniwõimu lan-
gemine 133 / Eesti-Saksa wahekorra arene-
mine ja Saksa okkupatsioon 153

„Saksa okkupatsioon ja Eesti
iseseisvus“ ilmub eriraamatuna
(H. Kruus)

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus